

**EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ
A HISTORICKÝ DISKURZ**

**Svazek 2
2. vydání
2016**

**EUROPEAN PHILOSOPHICAL
AND HISTORICAL DISCOURSE**

**Volume 2
Issue 2
2016**

Редакційна політика

Європейський філософський та історичний дискурс – міжнародний журнал, присвячений дослідженням актуальних проблем сучасної філософії, історії філософської думки, теорії та філософії історії, аналізу історичних процесів в окремих регіонах світу, в тому числі історії країн Центральної та Східної Європи. До публікації в журналі приймаються статті високої якості, які представляють важливий інноваційний, теоретичний, концептуальний, методологічний та емпіричний внесок у відповідних галузях філософії та історичної науки. Журнал використовує систему анонімного рецензування з метою верифікації наукової якості статей.

Європейський філософський та історичний дискурс особливо зацікавлений в міждисциплінарних дослідженнях в області філософії та історичної науки. Вітаються також дослідження, здійснені в межах новітніх та перспективних напрямів історичної науки, в тому числі дослідження з усної історії та історичної інформатики.

Європейський філософський та історичний дискурс приймає для публікації оригінальні матеріали і не розглядає можливості публікації раніше надрукованих матеріалів.

Редакційна колегія:

Виорель Визериану, доктор філософських наук, професор, Бухарестський університет (Румунія)

Емма Гансова, доктор філософських наук, професор, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського» (Україна)

Інна Голубович, доктор філософських наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова (Україна)

Оксана Довгополова, доктор філософських наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова (Україна)

Оана Камелия Сербан, PhD в галузі філософії, Бухарестський університет (Румунія)

Олексій Халапсис, доктор філософських наук, професор, Національна металургійна академія України (Україна)

Тарас Гончарук, доктор історичних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова (Україна)

Людмила Кормич, доктор історичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія» (Україна)

Юрій Котляр, доктор історичних наук, професор, Чорноморський державний університет імені Петра Могили (Україна)

Євген Кузьмин, PhD in History, музей Яд-Вашем (Ізраїль)

Микола Руссєв, доктор історичних наук, Вища Антропологічна Школа (Кишинев, Молдова)

Анджей Стройновський, доктор історичних наук, професор, Академія ім. Яна Длугоша (Ченстохова, Польща)

Адміністративний редактор:

Аліна Полухіна, кандидат політичних наук, Національний університет «Одеська юридична академія»

Přístup redakce

Evropský filozofický a historický diskurz – mezinárodní časopis věnovaný zkoumání aktuálních problémů moderní filosofie, dějin filozofického myšlení, teorie a filozofie dějin, analýzy historických procesů v různých světových regionech, včetně dějin střední a východní Evropy. Pro publikaci v časopisu přijímají se vysoce kvalitní články, což představují důležité inovativní, teoretické, koncepční, metodické a empirické příspěvky v příslušných oborech filozofie a historické vědy. V časopisu se uplatňuje systém anonymního recenzování (peer-review) pro ověření kvality vědeckých článků.

Evropský filozofický a historický diskurz má velký zájem zejména o mezioborové studie ve filozofickém a historickém směru. Uvítané jsou zejména zkoumání v rámci pokročilé a slibné oblasti historie, včetně výzkumu o ustní historii a historické informatiky.

Evropský filozofický a historický diskurz přijímá k publikaci jenom původní materiály a nebere v úvahu možnost zveřejňovat dříve otištěné články.

Redakční kolégie:

Viorel Vizerianu, Univerzita Bukurešťská (Rumunsko).

Emma Hansová, PhD., profesorkyně, státní podnik (škola) “Jižnoukajinská Národní pedagogická univerzita jm. K.D. Ušinského” (Ukrajina).

Inna Golubovyč, PhD., profesorkyně, Odesská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (Ukrajina).

Oksana Dvhopolová, PhD. phyl., profesorkyně, Odesská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (Ukrajina).

Oana Kamelie Serban, PhD, Univerzita Bukurešťská (Rumunsko).

Oleksii Kchalapsis, Ph.D., Doktor filozofie, profesor, Národní hutní akademie Ukrajiny (Ukrajina).

Taras Goncharuk, Doktor historie, profesor, Odesská Národní univerzita jm. I.I. Mečnikova (Ukrajina).

Liudmyla Kormyč, PhD., Doktor historie, profesorkyně, Národní univerzita “Odeská právnická akademie” (Ukrajina).

Yrii Kotliar, PhD., Doktor historie, profesor, Černomorská státní univerzita jm. Petra Mohyly (Ukrajina).

Yevgen Kuzmin, PhD., Doktor historie, muzeum Jad-Vašem (Izrael).

Mykola Russev, PhD., Doktor historie, Vyšší antropologická škola (Chisinau, Moldova).

Andrzej Strojnowski, PhD., Doktor historie, Akadémie im. Jana Długosza (Częstochow, Polsko).

Administrativní redaktor:

Alina Polukhina, PhD v politických věd, Národní univerzita «Odeská právnická Academie» (Ukrajina)

Editorial Policy

The European philosophical and historical discourse is international Journal dedicated to researches on topical issues of modern philosophy, history of philosophical thought, theory and philosophy of history, analysis of historical processes in particular regions of the world, including history of Central and Eastern Europe countries. The Journal aims at publishing of high quality articles that may bring innovative and significant theoretical, conceptual, methodological and empirical contribution to relevant scientific fields. The Journal works with anonymous peer-review system that verifies scientific quality of submitted articles.

The European philosophical and historical discourse has a particular interest in interdisciplinary researches in the field of philosophy and history, but by no means restricts its interests to these spaces. Researches in the field of advanced and promising directions of history such as oral history and historical computer science are also welcomed.

The European philosophical and historical discourse accepts original materials which are not under consideration elsewhere at the time of submission and does not accept already published materials.

Editorial Committee:

Viorel Vizureanu, PhD, professor, University of Bucharest (Romania)

Emma Hansova, ScD in philosophy, professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynskiy (Ukraine)

Inna Holubovych, ScD in philosophy, professor, Odessa National I.I. Mechnikov University (Ukraine)

Oksana Dvohopolova, ScD in philosophy, professor, Odessa National I.I. Mechnikov University (Ukraine)

Oana Camelia Serban, PhD in Philosophy, University of Bucharest (Romania)

Oleksii Halapsys, ScD in philosophy, professor, The National Metallurgical Academy of Ukraine (Ukraine)

Taras Honcharuk, ScD in history, professor, Odessa National I.I. Mechnikov University (Ukraine)

Liudmyla Kormych, ScD in history, professor, The National University of Odessa Law Academy (Ukraine)

Yurii Kotliar, ScD in history, professor, Petro Mohyla Black Sea State university (Ukraine)

Yevhen Kuzmin, PhD in history, Yad Vashem Museum (Israel)

Mykola Russiev, ScD in history, High Anthropological School (Moldova)

Andrzej Stroinovskiy, ScD in history, professor, Jan Dlugosz Academy (Poland)

Administrative Editor:

Alina Polukhina, PhD in political science, National University "Odessa Law Academy"

EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ A HISTORICKÝ DISKURZ

Evidenční číslo: MK ČR E 22312

Vydavatel: BEROSTAV DRUŽSTVO

Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 – Nusle

<http://ephd.cz>

Table of contents

SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY

Oleksandr Bezarov, ENLIGHTENMENT IDEOLOGY AND PROBLEM OF JEWISH IDENTITY IN EUROPE IN THE NINETEENTH CENTURY	6
Vitaliy Tatsiyenko, EDUCATIONAL LEVEL OF THE ORTHODOX PARISH CLERGY OF THE KYIV EPARCHY IN THE NINETEENTH - EARLY TWENTIETH CENTURIES	12
Mykhailo Shyrokolava, COLLABORATION BETWEEN KHARKIV CITY COUNCIL AND PRIVATE PRIMARY SCHOOLS (THE LATTER HALF OF THE NINETEENTH CENTURY – THE EARLY TWENTIETH CENTURY).....	20
Vladyslav Boyechko, DISCUSSION ON THE WESTERN BORDERS OF THE SECOND POLISH REPUBLIC.....	30
Viacheslav Magas, THE ACTIVITIES OF THE YOUTH UNION IN UKRAINE (1915-1917)	35

TECHNOLOGY HISTORY STUDIES

Igor Annenkov, THE CONCEPT OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL POLICY IN ELECTRICAL ENGINEERING OF THE UKRAINIAN SSR DURING THE NEP PERIOD (1921-1931).....	44
---	----

HISTORIOGRAPHY

Roman Savitskyi, SOURCE BASE CONCERNING NAZI OCCUPATION OF GALICIA (1941 - 1944): KEY MODERN TRENDS AND PROSPECTS	51
---	----

PARTICULAR ISSUES OF PHILOSOPHY OF RELIGION

Yuri Boreyko, COMMUNICATIVE PRACTICES IN EVERYDAY RELATIONS OF THE UKRAINIAN ORTHODOX BELIEVERS.....	58
Eduard Martyniuk, Olena Nykytchenko, THE VELTIZATION AS CONVERGENT PROCESS OF MODERN RELIGIOUS LIFE	63

PARTICULAR ISSUES OF PHILOSOPHY

Oleksandr Romanov, THE PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF INTERPERSONAL PSYCHOANALYSIS OF H.S. SULLIVAN	69
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Ukrainian)	75
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in Czech)	78
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS (in English).....	81

SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY

Олександр Безаров

Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, Україна

ІДЕОЛОГІЯ ПРОСВІТНИЦТВА ТА ПРОБЛЕМА ЄВРЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЄВРОПІ ХІХ СТОЛІТТЯ

Oleksandr Bezarov

Chernivtsi Trade and Economics Institute of Kyiv National Trade and Economics University, Chernivtsi, Ukraine

ENLIGHTENMENT IDEOLOGY AND PROBLEM OF JEWISH IDENTITY IN EUROPE IN THE NINETEENTH CENTURY

Relationship between the Enlightenment ideology and the problem of European Jewish identity in the nineteenth century is identified in the paper. The contradictory nature of emancipation policy conducted by enlightened monarchies of European countries towards Jews is analyzed. In particular, after the French Revolution exacerbation of disputes appeared between relatively independent Jewish community and government decentralization, which was justified by the ideology of the Enlightenment. Jews Denationalization was a prerequisite for their inclusion to the French nation. Soon, the spread of revolutionary ideas in Europe has set the same alternative for Jewish communities in Italy, Netherlands, Germany, Poland and Austria. They were ready to get civil rights only in case of abolition of Jewish autonomy. The exception was, perhaps, only the Russian Empire, which did not require from its Jewish subordinates absolute national self-denial, but kept for the largest Jewish community in the world of medieval institution "strip of continuous Jewish allocation" that apparently added some features to the process of finding common European models of Jewish identity. The author proves that the increase of anti-Semitic reaction in countries with liberal political traditions accelerated processes of resolving the problem of Jewish identity in the late 19th century.

Key words: Enlightenment, ideology, the Jews, identity, anti-Semitism, emancipation, assimilation, Europe.

Наприкінці XVIII ст. в європейському суспільно-політичному дискурсі особливій популярності набули філософські ідеї епохи Просвітництва, для якого характерні розум і самостійність мислення, а отже, дистанціювання від традиції та авторитету, абсолютизація свободи та позитивне ставлення стосовно здатності раціонального розв'язання усіх завдань сучасного життя. Зasadничим критерієм філософії Просвітництва став розум, який не лише визначав справедливість природних законів, але й протистояв будь-якому авторитетові релігійної віри, що апелювала до традиції всупереч ідеям прогресивного розвитку, «того наявного, у чому я можу бути внутрішньо переконаним»¹.

Оскільки філософія Просвітництва, яка «ототожнювала істину з науковою системою»², перетворилася на ідеологію європейського Модерну, адже запропонувала нову антропологічну парадигму, яка, за думкою сучасного швейцарського філософа К. Свасьяна, вирізнялася з-поміж

¹ Гегель, Г.В.Ф.В. (пер. с нем.) (1935). *Філософія історії*. Москва, Ленинград, 409.

² Хоркхаймер, М., Адорно, Т., Кузнецова, М. (пер. с нем.) (1997). *Диалектика Просвещения. Философские фрагменты*. Москва, Санкт-Петербург, 108.

інших тим, що робила ставку не на Бога, але на людину¹, то, відповідно, людина у цій ідеології – постає деякою рудиментарною даністю, матеріалом, сировиною що виходить з грубого природного стану до впорядкованого й контрольованого простору публічності, в якому вона буде змушена забути про свій природний стан і звикати до штучності, адже лише в соціальному вимірі людина, як соціальна істота, вперше стає власне людиною, оскільки у своєму природному естві вона не людина, але все ще тварина². Апофеозом деміфологізації (математизації) людини стала Велика французька революція, яка спробувала «розчинити людину в громадянину»³ й, у такий спосіб, порушила кордони традиційної ідентичності особистості, яка вже не могла відчувати себе абсолютно впевненою з приводу того, ким вона є насправді. Розчаклована в ідеології Просвітництва людина середньовічної традиції перетворилася на власну альтернативу, що прагнула до панування.

Очевидно, що ідентичність є глибоко внутрішнім, інтимним процесом, адже впливає з людського самовизначення, людського вибору або діяльності. Людина забезпечує власну ідентичність активними діями з приводу встановлення подібності з кимсь або прагне позбавитися від ідентичностей, якими суспільство насичує своїх членів заради контролю над ними⁴. Втрата ідентичності (криза ідентичності) це процес деконструкції, впродовж якого реконструюється нова ідентичність, більш або менш стабільна, якщо тільки не виявиться, що відновити сталу ідентичність неможливо: в останньому випадку суб'єкт вимушений – якщо йому це вдається – пристосовуватися до стану більш-менш постійної кризи⁵. «У пошуках ідентичності людина не тільки шукає себе, але й запитує, здійснює випробування себе. Це стає можливим у пограничній ситуації, під час перебування на границі, у пограничній зоні, у стані невизначеності, подвійності, амбівалентності. Тут можливі різні наслідки, можна очікувати усього що завгодно, усі доленосні події відбуваються тільки на границі»⁶. Але, для того, щоб втратити свою ідентичність, спочатку треба її мати⁷. «Між цим «вже» й цим «ще» знаходилася межа, яка подібно до туго натягнутого канату, по якому наважилось рухатися – із ризиком для життя – західне єврейство»⁸.

Проблему єврейської ідентичності, сутність якої К. Свасьян визначив, як своєрідну діалектику подій, за якої єврею добре тоді, коли йому погано, і погано тоді, коли йому добре, слід розглядати крізь призму європейського антисемітизму⁹, який перетворив європейське єврейство на заручників нової антропології Просвітництва, головним гарантом якої в загальноєвропейському масштабі був І. Кант, котрий виступив з ідеєю евтаназії іудаїзму, що неодмінно, за його думкою, призведе до «завершення великої драми релігійної еволюції» й започаткування ери щастя для усього людства¹⁰. Першими жертвами просвітницької «антропології щастя» виявилися євреї та жінки¹¹, адже уособлювали утілене щастя без влади¹². Існування єврея та жінки в гармонії із традицією (природою) кинуло виклик ідеології Просвітництва. На присутність євреїв, які сприймалися неєврейським оточенням як провокація, таке суспільство реагувало різними санкціями репресивного характеру, які, у свою чергу, живили антисемітизм. Але навіть хрещення євреїв, яке вже у 1823 р. виявилось поміж євреями Берліну масовими явищем, не вирішувало проблеми, адже неєвреї

¹ Свасьян, К. (пер. с нем.) (2009). *Человек в лабиринте идентичностей*. Москва, 107.

² Свасьян, К. (пер. с нем.) (2009). *Человек в лабиринте идентичностей*. Москва, 116.

³ Свасьян, К. (пер. с нем.) (2009). *Человек в лабиринте идентичностей*. Москва, 118.

⁴ Гурин, С., Петров, Н. (ред.) (2011). *Мифология и религия в антропологическом контексте*. Саратов, 18.

⁵ Ле Ридер, Ж., Баскакова, Т. (пер. с фр.) (2009). *Венский модерн и кризис идентичности*. Санкт-Петербург, 75.

⁶ Гурин, С., Петров, Н. (ред.) (2011). *Мифология и религия в антропологическом контексте*. Саратов, 19.

⁷ Хёсле, В. (1994). Кризис индивидуальной и коллективной идентичности. *Вопросы философии*, 10, 112-123.

⁸ Ле Ридер, Ж., Баскакова, Т. (пер. с фр.) (2009). *Венский модерн и кризис идентичности*. Санкт-Петербург, 363.

⁹ Свасьян, К., (пер. с нем.) (2003). *Европа: два некролога*. Москва, 211.

¹⁰ Поляков, Л., Лобанов, В. (пер. с фр.) (1998). *История антисемитизма: эпоха знаний*. Москва, Иерусалим, 71.

¹¹ Хоркхаймер, М., Адорно, Т., Кузнецова, М. (пер. с нем.) (1997). *Диалектика Просвещения. Философские фрагменты*. Москва, Санкт-Петербург, 140.

¹² Хоркхаймер, М., Адорно, Т., Кузнецова, М. (пер. с нем.) (1997). *Диалектика Просвещения. Философские фрагменты*. Москва, Санкт-Петербург, 215.

продовжували вважати новонавернених – євреями¹.

Невдала спроба ліберальних діячів здійснити просвітницьку програму емансипації євреїв у XIX ст.. і нарешті вирішити «єврейське питання» були від самого початку «запрограмовані» недоліками відповідної доктрини, що була сформульована в епоху Просвітництва. Оскільки ідеологія Просвітництва визначала пріоритет людини перед істиною, то власне істина стала відносною стосовно «цінності людини», що знаходило своє відображення у толерантності, яке, у свою чергу, проголосило культ розуму, освіти та гуманізму². Отже здавалося, що євреї цілком були здатні до позитивних змін за умови, якщо буде створена інша «громадянська ситуація», аби зробити з них соціально й культурно продуктивних членів громадянського суспільства³. Але проблема полягала у тому, що євреї виявилися «позаісторичною (в європейському контексті) нацією, що, згідно до парадигми Просвітництва, робило їхні спроби асиміляції в європейську традицію марними, адже навіть «освічений» єврей був змушений обходитися чужим минулим»⁴. Першим прикладом трагічної долі освічених євреїв Західної Європи, які відмовилися від іудаїзму заради «ідеалів щасливого майбутнього», була родина відомого єврейського філософа, вихідця з польського гетто С. Маймона, «Автобіографія» якого спричинила наприкінці XVIII ст.. справжню сенсацію в інтелектуальному просторі освіченої Німеччини⁵.

Таким чином, після Великої французької революції відбулося загострення суперечностей між відносно незалежною єврейською громадою й державною централізацією, яку обґрунтовувала ідеологія Просвітництва. У відкритих дискусіях автономія єврейських громад сприймалася як дещо суперечливе явище стосовно нового політичного устрою. Повне зникнення «єврейської нації» (її існування в межах самостійної замкненої громади) було необхідною передумовою щодо включення євреїв до французької нації. Незабаром поширення революційних ідей за допомогою наполеонівських армій поставило перед тією ж альтернативою єврейські громади Італії, Голландії, Німеччини і Польщі: їм були готові надати громадянські права лише за умови повного скасування єврейської автономії.

Скасування общинної автономії, яка була каменем дотику європейського проекту емансипації, призводила до радикальних змін стосовно ідентичності євреїв⁶. З одного боку, єврей справді ставав «емансипованим», адже вже не належав до сфери патерналістської влади рабинів і плутократів, а також позбавлявся від її безсилля, але з другого – віднині він повинен протягом усього свого життя вступати у безпосередній контакт із християнськими властями, тобто властями, котрі розглядалися ним як чужі та ворожі. Очевидно, що новий порядок речей визначав страх і сумніви стосовно емансипації. Вочевидь подібні сумніви спостерігалися як в освіченому європейському суспільстві, що відчувало певний комплекс провини за наявні єврейські хиби, так і поміж європейськими реформаторами, які вважали, що розв'язання єврейського питання є необхідною і водночас важкою справою, адже євреї були не державою в державі, але державою в державах⁷.

Натомість на чолі європейського прогресу в XIX ст. опинилася німецька цивілізація, лютеранський світогляд якої виявився найбільш чутливим стосовно просвітницьких ідей, а німецькі просвітники були першими, хто розпочав систематично виступати на захист євреїв⁸, що врешті-решт призвело до зародження в Німеччині єврейського Просвітництва на чолі з М. Мендельсоном, який закликав євреїв підкоритися звичаям і настроям тієї країни, в якій вони жили, але за умови

¹ Поляков, Л., Лобанов, В. (пер. с фр.) (1998). *История антисемитизма: эпоха знаний*. Москва, Иерусалим, 115.

² Арндт, Х., Набатникова, Т., Шибарова, А., Мовнина, Н. (пер. с нем. и англ.) (2008). *Скрытая традиция: Эссе*. Москва, 140.

³ Арндт, Х., Набатникова, Т., Шибарова, А., Мовнина, Н. (пер. с нем. и англ.) (2008). *Скрытая традиция: Эссе*. Москва, 149.

⁴ Арндт, Х., Набатникова, Т., Шибарова, А., Мовнина, Н. (пер. с нем. и англ.) (2008). *Скрытая традиция: Эссе*. Москва, 161-162.

⁵ Поляков, Л., Лобанов, В. (пер. с фр.) (1998). *История антисемитизма: эпоха знаний*. Москва, Иерусалим, 77-82.

⁶ Поляков, Л., Лобанов, В. (пер. с фр.) (1998). *История антисемитизма: эпоха знаний*. Москва, Иерусалим, 110.

⁷ Поляков, Л., Лобанов, В. (пер. с фр.) (1998). *История антисемитизма: эпоха знаний*. Москва, Иерусалим, 51-53.

⁸ Поляков, Л., Лобанов, В. (пер. с фр.) (1998). *История антисемитизма: эпоха знаний*. Москва, Иерусалим, 60-63.

збереження власної релігійної ідентичності, адже лише єврейська релігія ідентична раціональному¹.

Отже, політичні та соціокультурні чинники що породжували загальноєвропейський рух за емансипацію євреїв змушували їх змінюватися і пристосовуватися до нової соціокультурної реальності. Країною, яка однією з перших спробувала здійснити політичний експеримент з приводу емансипації євреїв була Австрія, яка подібно до більшості німецьких країн обрала шлях поступового надання євреям рівних прав, адже на думку австрійських урядовців, з одного боку, євреї були ще не готовими до безпосередньої інтеграції до соціальної системи, а з другого – саме суспільство ще не бажало для них відкриватися².

Тому, незважаючи на «Едикт толерантності стосовно віденських євреїв» 1782 р., який ставав природною реакцією освіченої австрійської монархії з приводу ідей Просвітництва, правове становище євреїв неухильно погіршувалося аж до революції 1848 р.³, в якій єврейські інтелектуали, а особливо студенти-медики (медичний факультет Віденського університету до 1898 р. залишався єдиним для вступу євреїв), відіграли одну із головних ролей⁴. Золота ера австрійського лібералізму тривала не більше двох десятиліть: з 1859 р. до кінця 1870-х років. Уже після біржового краху 1873 р. лібералізм став непопулярним, а у 1879 р. ліберали зазнали жорстокої поразки на виборах і до кінця століття лібералізм в австрійській політиці остаточно втратив будь-яке значення⁵.

Австрійська ліберальна традиція завжди поєднувалася із політикою онімення і централізму, вона спиралася на природній союз що утворився між асимільованими євреями, котрі вважалися «державним народом» і австро-німцями. Проте ліберали не зробили нічого, що могло б підтвердити їхню репутацію «заступників євреїв», а їхня опозиція антисемітизму часто була недостатньою. Постійна суперечність між «плюралістичним» дискурсом лібералів та їхньою реальною політикою, що захищала інтереси національної меншості при владі всупереч усім іншим «провінційним» національностям, багато у чому сприяло поразці лібералізму на виборах⁶.

Народження політичного антисемітизму у Відні на початку 1880-х рр., перемога Антисемітської народної партії в 1893 р. на парламентських виборах у Берліні⁷ та резонансна «справа Дрейфуса» в Парижі в 1898 р.⁸, змусили нарешті європейських євреїв, у той чи інший спосіб, переглядати ставлення до власної ідентичності. У підсумку одні з них повернулися до революційного соціалізму; другі – до єврейського націоналізму (котрий згодом призвів їх до сіонізму); треті не захотіли визнавати крах асиміляції й практикували своєрідний «ультра-асиміляціонізм», який прийнято називати «єврейською ненавистю до себе»; четверті спробували вирішити проблему відновлення порушеного світоустрою шляхом індивідуалістського повернення до себе, суб'єктивного пошуку нової ідентичності. «Кожний єврей знає, що знання призводить до свободи, – зауважував з приводу втраченої єврейської ідентичності засновник сіонізму Т. Герцль, – але свобода породжує антисемітизм і невпевненість; скрізь зустрічаються євреї, але ніде вони не відчувають себе вдома»⁹.

Таким чином, крах ліберального порядку, який донедавна гарантував індивідові раціональні й заздальгідь передбачувані способи соціалізації, змусив кожную людину на одинці приборкувати культурний і соціальний «безлад» що посилювався. За думкою Ю. Сльозкіна, лібералізм не спрацював, адже нейтральне суспільство було не зовсім нейтральним, а прагнення євреїв до

¹ Арендт, Х., Набатникова, Т., Шибарова, А., Мовнина, Н. (пер. с нем. и англ.) (2008). *Скрытая традиция: Эссе*. Москва, 146-150.

² Ле Ридер, Ж., Баскакова, Т. (пер. с фр.) (2009). *Венский модерн и кризис идентичности*. Санкт-Петербург, 345.

³ Ле Ридер, Ж., Баскакова, Т. (пер. с фр.) (2009). *Венский модерн и кризис идентичности*. Санкт-Петербург, 363.

⁴ Ле Ридер, Ж., Баскакова, Т. (пер. с фр.) (2009). *Венский модерн и кризис идентичности*. Санкт-Петербург, 365.

⁵ Ле Ридер, Ж., Баскакова, Т. (пер. с фр.) (2009). *Венский модерн и кризис идентичности*. Санкт-Петербург, 366.

⁶ Ле Ридер, Ж., Баскакова, Т. (пер. с фр.) (2009). *Венский модерн и кризис идентичности*. Санкт-Петербург, 368.

⁷ Поляков, Л., Лобанов, В. (пер. с фр.) (1998). *История антисемитизма: эпоха знаний*. Москва, Иерусалим, 235.

⁸ Поляков, Л., Лобанов, В. (пер. с фр.) (1998). *История антисемитизма: эпоха знаний*. Москва, Иерусалим, 253-260.

⁹ *Еврейство. Неизданная речь д-ра Теодра Герцля* (1907). Санкт-Петербург, 17.

космополітизму перетворилося на таку ж сімейну справу, як і прагнення до багатства¹. Деякі за цієї ситуації настільки розгубилися, що у своєму відчаї дійшли до «єврейської самоненависті», як це, наприклад, сталося ще на початку XIX ст. із відомою в берлінських суспільних колах асимільованою єврейкою Р. Левін, котра писала що «єврейство всередині нас має бути знищеним навіть ціною власного життя»². Постліберальний антисемітизм підтвердив необхідність подібної єврейської жертвності, що з особливою різючістю відобразилося у загальноєвропейському феномені «вагнеріанства» – «часі, коли релігія втратила свій престиж і люди чекали від художника, що він посяде місце священика...»³. Вагнеріанство нагадало євреям, що антисеміт це останній, хто може щось сказати про «справжню» єврейську ідентичність⁴.

Одним із перших, хто потрапив у пастку вагнеріанства, був молодий віденський філософ Отто Вейнінгер про якого А. Гітлер у свій час скаже, що той був єдиним євреєм, котрий був гідним життя⁵. О. Вейнінгер викриває підступність єврейського антисемітизму: найбільше ненавидять євреїв ті, хто найбільше насичений єврейством⁶, адже однією зі складових антисемітської фобії є нав'язливий страх виявити у собі єврея – так само, як женоненависник боїться, аби у ньому не виявили й не викрили жінку⁷. «Антисемітизм євреїв, – зазначав О. Вейнінгер, – доводить, що жодний з тих, хто знає єврея, не бачить у ньому предмету, що був би гідний любові – навіть самий єврей»⁸. Але завдяки єврею, арієць дізнається, що йому слід боятися єврейства, як відомої можливості, що міститися у ньому самому⁹. В своїй єврейській самоненависті О. Вейнінгер перетворив єврея у собі на цілковите ніщо – єврея, котрий не вірить навіть у свою віру, котрий сумнівається у своїх сумнівах. Він навіть не здатний цілком зануритися у своє нещастя. «Бути євреєм являє собою якусь внутрішню зручність, за яку доводиться розплачуватися різними зовнішніми незручностями»¹⁰. Напередодні своєї власної смерті О. Вейнінгер застеріг, що він сам вбиває себе для того, «аби не вбивати іншого»¹¹. Ритуальне самогубство О. Вейнінгера на вівтарі вагнеріанської магії антисемітизму символізували собою кінець європейської моделі емансипації євреїв, а отже перемогу ідеології Просвітництва, адже відтепер кожний з євреїв свідомо мав обрати свій особливий варіант подолання свого єврейства, аби врятувати порушену асиміляцією рівновагу своєї особистості.

Таким чином, секуляризоване європейське суспільство XIX ст., яке було просякнуте ідеалами Просвітництва, закликала відкинути традиційну віру заради нового культу – культу Розуму; культу, який передбачав деїдуаїзацію євреїв – боротьбу з релігійною традицією єврейської спільноти, а згодом із самою спільнотою. В результаті відчуження європейських євреїв, які відтепер дивилися на іудаїзм крізь окуляри просвітницької ідеології, з'явилися ті, хто ненавидів своє єврейське минуле, яке змінити не вдавалося навіть тоді, коли прихильники єврейського Просвітництва (Гаскалі) підкреслювали необхідність асиміляції заради емансипації. Коли їм здавалося, що начебто компроміс було знайдено, антисемітизм нагадав їм про їхнє незворотне минуле, а отже, посилював у них страх і відчай з приводу їхнього майбутнього. Відтепер проблему власної ідентичності кожен з європейських євреїв розв'язували індивідуально та обирав для цього стратегії, які відповідно пропонувалися у парадигмах марксизму, сіонізму або навіть психоаналізу, які виявилися своєрідними соціальними запобіжниками від єврейської самоненависті, що жила енергетикою

¹ Слєзкин, Ю., Ильин, С. (авт. пер. с англ.) (2007). *Эра Меркурия. Евреи в современном мире*. Москва, 88-89.

² Ле Ридер, Ж., Баскакова, Т. (пер. с фр.) (2009). *Венский модерн и кризис идентичности*. Санкт-Петербург, 83.

³ Поляков, Л., Лобанов, В. (пер. с фр.) (1998). *История антисемитизма: эпоха знаний*. Москва, Иерусалим, 213.

⁴ Вагнер, Р. (2000). *Еврейство в музыке*. Москва.

⁵ Поляков, Л., Лобанов, В. (пер. с фр.) (1998). *История антисемитизма: эпоха знаний*. Москва, Иерусалим, 229.

⁶ Ле Риде, Ж. (2004). Отто Вейнингер. Барнави, Э., Фридендер, С., Баскакова Т. (общ. ред.). *Евреи и XX век: Аналитический словарь*. Москва: «Текст», «Лехаим», 619.

⁷ Ле Риде, Ж. (2004). Отто Вейнингер. Барнави, Э., Фридендер, С., Баскакова Т. (общ. ред.). *Евреи и XX век: Аналитический словарь*. Москва: «Текст», «Лехаим», 620.

⁸ Вейнингер, О. (1999). *Пол и характер: Принципиальное исследование*. Москва, 335.

⁹ Вейнингер, О. (1999). *Пол и характер: Принципиальное исследование*. Москва, 336.

¹⁰ Вейнингер, О. (1999). *Пол и характер: Принципиальное исследование*. Москва, 355.

¹¹ Самойлова, Н. (пер.) (1909). *Исповедь женщины (Ответ Вейнингеру)*. Санкт-Петербург, 3.

Просвітництва. Виключенням із цієї сумної історичної логіки, можливо, була Російська імперія¹, яка із значним запізненням розпочала власну соціокультурну модернізацію за рецептами європейського Просвітництва, але так до кінця її не наважилася її завершити. Ідеологія народної монархії Романових на противагу національним монархіям європейських країн не вимагала від багатомільйонного російського єврейства національного самозречення заради політичного громадянства. Проте, російське самодержавство завжди вимагало від своїх єврейських підданих політичної лояльності, але пропонувало їм натомість соціальну сегрегацію у вигляді «смуги осілості». В результаті, на тлі загального невдоволення самодержавним режимом, в Російській імперії була народжена молода генерація російсько-єврейської інтелігенції, вихована на ідеях європейського Просвітництва, яка спробувала віднайти втрачену ідентичність у революційному майбутньому.

References

1. Arendt, H., Nabatnikova, T., Shibarova, A., Movnina N. (per. s nem. i angl.) (2008). *Skrytaya tradiciya: Esse*. Moskva.
2. Bezarov, O. (2010). *Evrejs'ke pytan'nyia v Rosijs'kij imperii u 1881-1894 rokah: evoliucia derzhavnoj polityki*. Chernivtsy.
3. Vagner, R. (2000). *Evrejstvo v muzyke*. Moskva.
4. Vejninger, O. (1999). *Pol I harakter: Principial'noe issledovanie*. Moskva.
5. Gegel', G. V. F. V. (per. s nem.) (1935). *Filosofiya istorii*. Moskva, Leningrad.
6. Gurin, S., Petrov, N. (red.) (2011). *Mifologiya i religiya v antropologicheskom kontekste*. Saratov.
7. *Evrejstvo. Neizdannaya rech' d-ra Teodora Gerclya* (1907). Sankt-Peterburg.
8. Samojlova, N. (per.) (1909). *Ispoved' zhenchiny (Otvety Vejningeru)*. Sankt-Peterburg.
9. Le Rider, Zh., Baskakova, T. (per s fr.) (2009). *Venskij modern I krizis identichnosti*. Sankt-Peterburg.
10. Le Ride, Zh. (2004). Otto Vejninger. Barnavi, E., Fridlender, S., Baskakova, T. (obch. red.). *Evrej i XX vek: Analiticheskij slovar'*. Moskva: «Tekst», «Lehaim».
11. Poliakov, L., Lobanov, V. (per. s fr.) (1998). *Istoriya antisemitizma: epoha znaniy*. Moskva, Ierusalim.
12. Svas'yan, K. (per. s nem.) (2003). *Evropa: dva nekrologa*. Moskva.
13. Svas'yan, K. (per. s nem.) (2009). *Chelovek v labirinte identichnostej*. Moskva.
14. Slyozkin, Ju., Il'in, S. (avt. per. s angl.) (2007). *Era Merkuria. Evrei v sovremennom mire*. Moskva.
15. Hyosle, V. (1994). *Krizis individual'noj i kollektivnoj identichnosti. Voprosy filosofii, 10*.
16. Khorkhaymer, M., Adorno, T., Kuznecova, M. (per. s nem.) (1997). *Dialektika Prosvechenia. Filosofskie fragmenty*. Moskva, Sankt-Peterburg.

¹ Безаров, О. (2010). *Єврейське питання в Російській імперії у 1881-1894 роках: еволюція державної політики*. Чернівці.

Віталій Тацієнко

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Україна*

ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ ПРАВОСЛАВНОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА КИЇВСЬКОЇ ЕПАРХІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Vitaliy Tatsiyenko

Pavlo Tychynga Uman State Pedagogical University, Ukraine

EDUCATIONAL LEVEL OF THE ORTHODOX PARISH CLERGY OF THE KYIV EPARCHY IN THE NINETEENTH – EARLY TWENTIETH CENTURIES

The article makes the attempt to trace the evolution of educational level of the Orthodox parish clergy of the Kyiv Eparchy in the nineteenth - early twentieth century. The activities of the central and diocesan administrations aimed at improving the Orthodox clergy's education are emphasized. It is stated that at the beginning of the 19th century only a quarter of all priests studied at theological schools most of which were Catholic and Unitarian, but in the middle of the nineteenth century only one of five priests had education. At the beginning of the twentieth century a half of clergymen and sacristans including 95,5 % of priests got secondary education. This index was slightly higher than the average one in the Empire. The clergymen remained one of the most educated strata of that society.

Key words: the Orthodox parish clergy, Kyiv Eparchy, educational level, Eparchy administration, theological colleges, theological education.

Нині у наукових колах все більше посилюється інтерес до дослідження Православної Церкви та духовного стану. Серед інших питань, що привертають увагу вчених, актуальним є з'ясування освітнього рівня парафіяльних кліриків. У працях сучасних українських дослідників Надтоки Г. М.¹, Перерви В. С.², Кузнець Т. В.³ частково висвітлюється окреслена тема, проте загалом проблема є недостатньо вивченою.

На початку ХІХ ст. освітній рівень духовенства залишався на досить низькому рівні. Свідченням тому можуть слугувати дані про освіту священників м. Києва та дев'яти повітів (крім Уманського, Чигиринського, Черкаського) Київської єпархії у 1800 р.⁴

Таким чином, з 1140 священників дев'яти повітів єпархії лише 268 отримали духовну освіту, що складало 23,5 %. Але з них у православних навчальних закладах отримали освіту 104 священники (38,8 %). Більшість протопопів та священників (164 особи або 61,2 %) здобували освіту у католицьких та уніатських навчальних закладах. У цьому плані православне духовенство особливо поступалося католицькому та уніатському, яке мало значно вищий рівень освіти.

У перші десятиліття ХІХ ст. більшість священників були т. зв. «псалтирниками» або «дячковськими богословами», так як отримували професійну підготовку у сільського священно-церковнослужителя. Наука зводилась до навчання читанню і письму, співу та читанню на кліросі, прислужування у вівтарі священнику, ходінню з причтом по требах та практичних настановах про

¹ Надтока, Г.М. (1998). *Православна церква в Україні 1900-1917 років: соціально-релігійний аспект*. Київ: «Знання».

² Перерва, В.С. (2001). *Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії наприкінці ХVІІІ – ХІХ ст.*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ.

³ Кузнець, Т.В. (2013). *Сільське парафіяльне духовенство Київської єпархії: узагальнений портрет кінця ХVІІІ – початку ХХ століття*. Умань: «Візаві».

⁴ Кузнець, Т.В. (2013). *Сільське парафіяльне духовенство Київської єпархії: узагальнений портрет кінця ХVІІІ – початку ХХ століття*. Умань: «Візаві», 134-135.

поводження священно- церковнослужителя при богослужінні. Таким чином, більшість духовенства не отримувала професійної освіти у духовних навчальних закладах, а здобувала підготовку у богослужбовій практиці. Але поступово такі клірики виходили за штат, а їх місця займали випускники семінарій і до середини XIX ст. їх майже не залишилося¹. Тому одне з провідних місць в діяльності митрополитів займала проблема підвищення рівня освіти духовенства. З цією метою ще митрополит Ієрофей (Малицький) використовував спадковість парафій, закріплюючи місця за тими наступниками, які навчались у Київській академії².

№ п/п	Навчальні заклади	Кількість богословів	Кількість філософів	Кількість риторів	Кількість граматиків	Усіх
	Православні:					
1	Київська академія	37	20	31	4	92
2	Переяславська семінарія	-	2	7	-	9
3	Чернігівська семінарія	-	-	2	-	2
4	Межигірська семінарія	-	1	-	-	1
	Католицькі та уніатські:					
5	Уманське училище	2	9	23	2	36
6	Житомирське училище	-	9	33	2	44
7	Вінницьке училище	1	8	18	-	27
8	Любарське училище	1	4	13	-	18
9	Канівське училище	-	-	12	3	15
10	Овруцьке училище	-	-	5	-	5
11	Барська «семінарія»	-	1	4	-	5
12	Львівська «академія»	2	1	2	-	5
13	Острозька «семінарія»	-	1	2	-	3
14	Шаргородське училище	-	1	-	-	1
15	Золочівське училище	-	1	-	-	1
16	Станіславське училище	-	-	1	-	1
17	Бучацька «колегія»	-	-	1	-	1
18	Краківська «академія»	-	-	1	-	1
19	Віленська «академія»	1	-	-	-	1
Усіх		44	58	155	11	268

Митрополит київський Гавриїл (Банулеско-Бодоні) у зверненні до дикастерії 2 липня 1800 р. наголошував на недостатності уваги, яку приділяли клірики навчанню дітей, оскільки або вони навчалися вдома, або в уніатських училищах, а деякі взагалі залишались без освіти. Відтак, залишалися непідготовленими до священно- церковнослужительських посад. Тому митрополит вимагав, щоб усіх синів духовенства віком від 8 до 14 років відправити на навчання до Київської академії. За ігнорування даного розпорядження митрополит погрожував не тільки відмовою у наданні місця служби, а й виключенням з духовного стану. За відомістю, складеною в січні 1801 р., нараховувалось 719 дітей духовенства, які мали навчатись в академії. Варто зауважити, що майже половина з них не була відправлена на навчання у зв'язку з бідністю, станом здоров'я, а також було чимало випадків свідомого небажання батьків. Непоодинокими випадками були втечі учнів з академії. Таке ставлення до освіти перетворювалося на проблему для Православної Церкви регіону. З цього приводу дикастерія указом від 7 березня 1801 р. погрожувала прислати до таких батьків за їх рахунок спеціального посланця за дітьми, а в кого були поважні причини, то мусив повідомити про них митрополиту³.

За реформою 1808-1814 рр. в Російській імперії утворилася трьохступенева система духовної освіти. Навчальні заклади, які готували майбутніх священно-церковнослужителів, поділялися на

¹ Крыжановский, Е.М. (1890). Собрание сочинений. Т. 1. Киев: Типография С. В. Кульженко, 507-508, 531.

² Белгородский, А. (1901). *Киевский митрополит Иерофей Малицкий (1796-1799)*. Киев: Типография И. И. Горбунова, 114.

³ Кузнец, Т.В. (2013). *Сільське парафіяльне духовенство Київської єпархії: узагальнений портрет кінця XVIII – початку XX століття*. Умань: Візаві, 135-136.

духовні училища, які давали початкову освіту, семінарії – середню та академії – вищу. Така система духовної освіти залишалася незмінною до кінця синодального періоду. В Київській єпархії вона складалась з п'яти духовних училищ (Києво-Подільського, Києво-Софійського, Богуславського, Черкаського і Уманського), семінарії та академії. З 1800 р. створювалися т. зв. «російські школи», де отримували освіту учні, яким важко давався семінарський курс з його іноземними мовами. Така Київська школа проіснувала до 1819 р.¹

Указами 1808 і 1814 рр. передбачалося зараховувати усіх дітей духовенства з 6-8 років до духовних навчальних закладів, чим їх фактично було поставлено в становище духовних кантоністів, які повинні були обов'язково готуватися до священно- і церковнослужительських посад². Таким чином, діти були змушені попри бажання присвячувати своє життя служінню церкви.

За «Положенням про способи покращення становища духовенства» від 6 грудня 1829 р. єпархіальні адміністрації зобов'язувалися призначати на священницькі посади, як у містах так і селах, випускників духовних семінарій та академії. У випадку недостатньої кількості семінаристів, для заміщення священнослужительських посад, мали переводити їх з інших єпархій. Лише за відсутності кандидатів для отримання сану у власній та інших єпархіях, дозволялось висвячувати у священники осіб із незавершеною семінарською освітою, але відповідної поведінки та не молодших 30 років. Обумовлювалось, щоб випускники академії мали перевагу перед семінаристами³, а відповідно до уставу семінарій, місця в єпархіях мали отримуватись суворо «по ступеням, по кожному розряду учням семінарій присвоїним». Тому без перебільшення реформа різко змінила ставлення духовенства до професійної освіти. Якщо раніше духовенство не надто бажало її здобувати, то у середині ХІХ ст. розуміло, що чим краща освіта, тим більші перспективи відкривались⁴. Тому отримання освіти стало рівнозначним отриманню місця.

Значну увагу питанню освіченості духовенства приділяв митрополит Євгеній (Болховітінов). Для скорочення контингенту малограмотних кліриків і заохочення духовенства віддавати дітей в навчальні заклади, митрополит здійснював ретельний відбір кандидатів не лише на священницькі, а й причетницькі місця. Обов'язковим було екзаменування претендентів на священно- і церковнослужительські посади, незважаючи на отриману освіту⁵. Все ж духовенство продовжувало не надто охоче відправляти дітей на навчання. У 1827 р. митрополит зазначав з цього приводу, що в кожному повіті багато повнолітніх дітей духовенства без освіти, нічим не зайнятих та відзначав небажання деяких священників відправляти дітей до училищ. Тому, відповідно до статуту училищ, він зобов'язав духовні правління та благочинних обов'язково відправляти дітей 7-8 річного віку здобувати початкову освіту, за винятком, коли батьки зобов'язують навчати їх до 12-річного віку для вступу одразу в повітове училище. Тих священно- церковнослужительських дітей, які за віком не могли навчатись, під загрозою штрафу мали навчати священники при церквах, готуючи до причетницької посади. Також митрополит наголошував, що при призначенні на посаду перевага віддавалась претендентам з освітою⁶.

З огляду на малограмотність священно- та церковнослужителів, окрім богослужбових книг, не мали більше ніякої літератури. З цієї причини у 1831 р. причтам більш заможних церков митрополит Євгеній дозволив на церковні кошти купувати книги релігійного змісту, зокрема, Біблію, повчання, видані Св. Синодом, Пролог, Шестиднів св. Василя тощо. Ці книги та катехізис священнослужителів мали обов'язково перечитувати якомога частіше і керуватись ними при складанні проповідей⁷.

Однак, через складне матеріальне становище далеко не кожному священнику вдавалося

¹ Історія релігії в Україні. Православ'я в Україні (1999). Т. 3. Київ: Український центр духовної культури, 273-274.

² Перерва, В.С. (2001). *Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії наприкінці ХVІІІ – ХІХ ст.*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 76.

³ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 383, спр. 247, арк. 4.

⁴ Римский, С.В. (1999). *Российская церковь в эпоху великих реформ (Церковные реформы в России 1860 – 1870-х годов)*. Москва: Крутицкое Патриаршее Подворье: Общество любителей церковной истории, 149-150.

⁵ Карпов, С.М. (1914). *Евгений Болховитинов как митрополит Киевский*. Киев: Типография «Петр Барский в Киеве», 62-63.

⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 712, оп. 6, спр. 818, арк. 1-4.

⁷ Орловский, П. (1901). Деятельность митрополита Евгения по управлению Киевскою епархией. *Киевские епархиальные ведомости*, 13, 602.

забезпечити дітям гідне утримання, через те не всі студенти духовних навчальних закладів проходили повний курс навчання. Прийняте у 1842 р. «Положення про забезпечення православного сільського духовенства землею, будинками і одноразовою допомогою в Західних губерніях» ефективно вплинуло і на підвищення освітнього рівня духовенства. Так, митрополит Філарет (Амфітеатров) в середині 50-х років XIX ст. зазначав, що в час його призначення на київську кафедру (1837 р.), лише 1/5 частина духовенства єпархії мала семінарську освіту, а тепер лише 1/12 не закінчили семінарії і число учнів у ній подвоїлося¹.

Все ж здобуття освіти продовжувало залишатися одним з головних джерел витрат в сім'ї клірика. До того ж родини духовенства, як правило, були багатодітними і навчатись могли кілька дітей одночасно². Наприклад, четверо дітей дякона м. Городища Черкаського повіту К. Мировича одночасно навчалися в різних навчальних закладах, двоє синів у Черкаському духовному училищі, один син у сільськогосподарському і донька в 6 класі Київського єпархіального училища для дівчат духовного стану. Прохання про звільнення від плати за навчання доньки було відхилено, а через неврожайний рік та витрату коштів на лікування дружини за ним виявилась заборгованість за навчання доньки 80 руб. Тому К. Мирович просив консисторію взяти в церкві, якій служить 100 руб., яка володіла вільним капіталом 3000 руб. Консисторія дозволила видати гроші під 3,6 %³.

Попри заходи центральної та єпархіальної адміністрації значна частина духовенства на середину XIX ст. залишалася поза освітою. Наприклад, у Київській єпархії, за даними духовної консисторії, 242 з 1252 православних священнослужителів, тобто кожен п'ятий, не мали взагалі ніякої освіти. Така ситуація була характерною і для інших єпархій Правобережжя. Тому Київський генерал-губернатор у звіті царю за 1853-1855 рр. зазначав: «Залишається бажати, щоб (православне) духовенство було культурнішим та освіченішим...»⁴.

Відсутність освіти у кліриків служила причиною виключення їх з духовного стану. Так, у 1865 р. митрополит Арсеній (Москвін) наказав виключити всіх безмісних та безграмотних осіб старших 15 років⁵.

Поступово освіченість духовенства зростала. У звіті про стан єпархії до Св. Синоду за 1865 р. митрополит зазначав, що священно- та церковнослужителі єпархії мають «достатній рівень освіти». Майже всі священники мали семінарську освіту, причетники навчалися у духовних училищах і нижчих класах семінарії⁶.

За законом від 26 травня 1869 р. «Про відкриття дітям православного духовенства шляхів до забезпечення свого існування на всіх поприщах громадянської діяльності» діти кліриків уже не належали до духовного стану⁷. Відповідно, не зобов'язувались отримувати виключно духовну освіту, що стало значним кроком до ліквідації станової замкнутості.

Проте, незважаючи на можливість навчатися у світських навчальних закладах, переважна більшість духовенства продовжувала отримувати духовну освіту. В пореформений час духовні навчальні заклади продовжували надавати освіту переважно дітям священно- і церковнослужителів. Так, у 1876 р. у духовних училищах Київської єпархії з 772 учнів 34 особи не належали до духовного стану⁸. У 1882-1883 навчальному році у Київській духовній семінарії з 473 вихованців з духовного стану нараховувалось 452, дворянства – 3, чиновників – 8, міщан – 4, селян – 3 та 3-є іноземців-болгар⁹. У Київській духовній академії у 1881-1882 навчальному році з 198 студентів 189 були синами священно- та церковнослужителів, 2 – чиновників, 2 – службовців духовних училищ, 1

¹ Перерва, В.С. (2001). *Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії наприкінці XVIII – XIX ст.*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Київ, 81.

² Известия и заметки (1863). *Киевские епархиальные ведомости*, 15, 470-473.

³ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 868, спр. 520, арк. 2-3.

⁴ Крижанівський, О.П., Плохій, С.М. (1994). *Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX століття*. Київ: Либідь, 264-265.

⁵ Распоряжения епархиального начальства (1865). *Киевские епархиальные ведомости*, 8, 89.

⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 1023, спр. 180, арк. 3.

⁷ Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода (1869). *Киевские епархиальные ведомости*, 12, 70.

⁸ Сведение о духовных училищах [мужских], состоящих в Киевской епархии в 1876 году (1876). *Киевские епархиальные ведомости*, 14, 154.

⁹ Записка о состоянии Киевской духовной семинарии за 1882-83 учебный год (1883). *Киевские епархиальные ведомости*, 23, 474.

– селянина та 4 – іноземців (3 болгар і 1 чорногорець)¹. Хоча поступово частка представників світських станів зростала, та все ж вихідців з духовних родин була переважна більшість. Наприклад, на 1 вересня 1914 р. у Київській семінарії з 455 семінаристів з мирян нараховувалось 80, що складало 17,6 %². З цього приводу І. Власовський зазначав, що «духовні школи в Росії були не тільки професійними, але й становими, можливо навіть більш становими, ніж професійними»³.

Все ж частина дітей духовенства обирала й світську освіту. Наприклад, у 1878 р. в навчальних закладах м. Києва дітей священно- та церковнослужителів навчалось: у 1-й гімназії 51 особа з 655, 2-й гімназії – 78 з 655, 3-й гімназії – 52 з 476, колегії Павла Галагана 12 з 50, прогімназії – 25 з 293. Також представники духовного стану навчалися у реальному, ремісничому, юнкерському училищах, військовій гімназії, але у відчутно меншій кількості. Наприклад, у ремісничому училищі з 140 учнів тільки 2 належали до духовного стану. Це можна пояснити тим, що духовенство все ж прагнуло дати дітям гуманітарну освіту. В класичних гімназіях та колегії Павла Галагана кількість студентів з духовного стану складала дещо більше 10 % від загальної чисельності⁴. Кардинально ситуація не змінилася і на початку ХХ ст. На 1 січня 1903 р. у гімназіях та прогімназіях Київського навчального округу з 10 441 особи представники духовного стану склали 6,4 %. У реальних училищах – 1,9 %⁵.

У звіті київського митрополита Св. Синодові про стан єпархії за 1875 р. відзначалось, що майже всі священники, за виключенням 43, отримали повну освіту у духовній семінарії, а 30 з них мали академічну освіту. Також зазначалось, що в Київській єпархії була достатня кількість кандидатів на місця священників та дияконів із випускників духовної семінарії, яких у 1875 р. нараховувалось 88, а на місця псаломників вистачало кандидатів із незавершеною семінарською освітою⁶. Варто зауважити, що переважна більшість духовенства не бажала продовжувати навчання в академії, оскільки для отримання священницького сану цілком вистачало семінарської освіти. Академія готувала високоосвічених духовних пастирів, її випускники займали посади священників у великих містах, викладачів духовних навчальних закладів, кандидатів на вищі церковні посади. Єдиними місцями служби, на які обов'язково призначалися випускники академії, були посади викладачів Київської духовної академії та семінарії, законовчителів, священників кафедрального собору⁷.

Чисельність освіченого духовенства Київської єпархії в другій половині ХІХ ст. можна простежити за даними таблиці:

1879 р. ⁸				1899 р. ⁹			
	Усіх	Закінчили богословський курс	Закінчили філософський курс		Усіх	Закінчили богословський курс	Закінчили 4 клас семінарії
протоіереї	30	30	-	протоіереї	54	54	-
священники	1297	1263	34	священники	1336	1286	36
диякони	64	1	33	диякони	188	11	28
причетники	1616	19	15	псаломники	1409	67	107

Таким чином, майже всі священники мали семінарську освіту. Дияконів, які закінчили семінарський курс, було значно менше, оскільки для проходження їх служби це не було обов'язковим. Вистачало підготовки здобутої в духовних училищах. Відсоток псаломників з семінарською освітою був мізерним. Однак, спостерігається тенденція до зростання кількості

¹ Киевская духовная академия в 188½ учебном году (1882). *Киевские епархиальные ведомости*, 20, 373.

² *Всепогоднейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1914 год* (1916). Петроград: Синодальная типография, 68.

³ Власовський, І. (1998). Нарис історії Української Православної Церкви. Т. 3. Київ: Українська Православна Церква Київський Патріархат, 255.

⁴ Киевская епархия в 1878 г. (1879). *Киевские епархиальные ведомости*, 7, 5-6.

⁵ Козлинский, С. (1904). Большое место. *Киевские епархиальные ведомости*, 23, 544-545.

⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 1023, спр. 84, арк. 6-7.

⁷ Калініч, Г. (2008). Православне духовенство міста Києва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: зміни у соціально-професійній структурі. *Просемінарії: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури*, вип. 7. Київ, 330.

⁸ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 1023, спр. 333, арк. 14-15.

⁹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 127, оп. 1047, спр. 1301, арк. 40.

церковнослужителів, що навчались у семінарії. Якщо у 1879 р. їх нараховувалось 2,1 %, то у 1899 р. – 12,3 %.

Кількість псаломників з повною семінарською освітою залишалася низькою і на початку ХХ століття. З 1563 псаломників єпархії 44 отримали повну середню спеціальну освіту, що складало 2,8 %. Характерно, що 17 з них служили у Києві, 2 – у повітових містах (Умані та Радомишлі), решта 25 – у сільських парафіях¹.

Попри недоліки семінарської освіти, все ж вона давала більш-менш пристойний загальноосвітній рівень. Адже значна частина випускників ставала не тільки священно- та церковнослужителями, а й працювала викладачами, ветеринарами, чиновниками, деякі продовжували здобувати освіту в університетах².

В містах духовенство мало істотно вищий рівень освіти, а найвищий спостерігався у єпархіальному центрі. Протягом останньої чверті ХІХ ст. у Києві простежувалась тенденція до зростання частки священників, які мали вищу богословську освіту. На середину 90-х рр. ХІХ ст. 45 священників Києва закінчили духовну академію, а 28 – семінарію. Вже 1900-го р., за зростання кількості священницьких місць, у Києві число священників-семінаристів скоротилося до 13³.

Духовенство залишалось однією з найосвіченіших верств тогочасного суспільства, не поступаючись за рівнем грамотності дворянству. Загалом, по імперії у 1857 р. середній рівень грамотності серед дворян (старших 9 років) становив 77 %, серед духовенства – 72 %, а у 1897 р. – 86 та 89 % відповідно⁴. За даними Першого Всеросійського перепису населення 1897 р. у Київській губернії рівень грамотності осіб духовного стану старших 9 років складав 90,1 %, для порівняння відсоток грамотності дворянства складав 90,3 %, міщанства – 45 %, селянства – 16,4 %⁵. Однак, варто зауважити, що за рівнем освіти духовенство переважало дворянство, оскільки переважна більшість священнослужителів навчались у семінаріях і академіях, де отримували середню або вищу професійну освіту. Про вищий рівень освіченості духовного стану порівняно з дворянством свідчить і те, що в імперії на 1897 р. у вищих та середніх навчальних закладах отримали освіту 33,5 % дворянства, а серед духовенства – 58,5 %⁶.

Освітній ценз парафіяльного духовенства Київської єпархії у 1909 р. можна унаочнити так:⁷

	Усіх	Закінчили духовні академії	Неповний курс духовних академії	Університети	Інші ВНЗ	Закінчили духовні семінарії	Неповний курс духовних семінарій	Закінчили гімназії і реальні училища	Неповний курс гімназій і реальних училищ	Закінчили духовні училища	Неповний курс духовних училищ	Початкові світські навчальні заклади	Домашня освіта
протоієреї	97	36	1	-	-	60	-	-	-	-	-	-	-
священники	1372	52	-	-	1	1141	73	31	8	42	12	9	3
диякони	261	-	-	-	-	17	40	6	3	44	62	55	34
псаломники	1296	-	-	-	-	39	99	3	10	159	263	390	333
усіх	3026	88	1	-	1	1257	212	40	21	245	337	454	370

¹ К вопросу об учреждении в Киевской епархии профессионального училища для детей местного духовенства. (1903). *Киевские епархиальные ведомости*, 27, 712.

² Грекулов, Е.Ф. (1969). *Церковь, самодержавие, народ (2-я половина XIX века – начало XX в.)*. Москва: Наука, 102.

³ Калініч, Г. (2008). Православне духовенство міста Києва наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: зміни у соціально-професійній структурі. *Просемінарії: Медієвістика. Історія Церкви, науки і культури*, вип. 7. Київ, 328.

⁴ Миронов, Б.Н. (2003). Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Т. 1. 3-е изд., испр., доп. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 104.

⁵ Тройницкий, Н.А. (ред.) (1904). Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Т. XVI: Киевская губерния. Санкт-Петербург: Издание Центрального Статистического комитета Министерства Внутренних Дел, 52-54.

⁶ Миронов, Б.Н. (2003). Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.). Т. 1. 3-е изд., испр., доп. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 104.

⁷ *Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1908-1909 годы* (1911). Санкт-Петербург: Синодальная типография, 24-25, 28-29.

З наведених даних видно, що на 1909 р. вищу освіту в єпархії мали 90 священнослужителів з 3026 кліриків, що складало 3 %. Протоіереїв вищу освіту отримали 37 осіб (38,1 %), священників 53 особи (3,9 %). Частка священно- церковнослужителів з середньою освітою (враховуючи неповну) складала 1530 осіб або 50,6 % штатного духовенства. Протоіереїв з середньою освітою нараховувалось 60 осіб (61,9 %), священників 1253 (91,3 %), дияконів 66 (25,3 %), псаломників 151 (11,6 %). Початкову освіту мали 63 священники (4,6 %), 161 диякон (61,7 %) та 812 псаломників (62,7 %). Домашню освіту отримали 3 священники, 34 диякони, 333 псаломники, що у відсотковому співвідношенні складало відповідно 0,2 %, 13 % і 25,7 %. Загалом, кількість протоіереїв та священників з вищою та середньою освітою (враховуючи неповну) складала 1403 особи або 95,5 %. Цей показник був дещо вищим ніж в середньому по імперії, так як середньостатистичний складав майже 90 %¹.

Таким чином, світська та церковна влада постійно тримали в полі зору питання освіти духовенства: видавалася низка законів та розпоряджень центральної та єпархіальної адміністрацій, спрямованих на підвищення освітнього рівня парафіяльного кліру. Вводився спеціальний освітній ценз для отримання духовної посади. Освічене духовенство розуміло важливість освіти і забезпечувало нею своїх дітей. У другій половині XIX – на початку XX ст. православне духовенство залишалося однією з найосвіченіших верств суспільства.

References

1. Belgorodskij, A. (1901). *Kievskij mitropolit Ierofej Malitskij (1796-1799)*. Kiev: Tipografija I. I. Gorbunova.
2. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 383, spr. 247.
3. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 868, spr. 520.
4. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 1047, spr. 1301.
5. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 712, op. 6, spr. 818.
6. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 1023, spr. 180.
7. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 1023, spr. 84.
8. Central'nij derzhavnij istorichnij arkhiv Ukraini u m. Kyievi, f. 127, op. 1023, spr. 333.
9. Grekulov, E. F. (1969). *Cerkov, samodержавie, narod (2-ja polovina XIX veka – nachalo XX v.)*. Moskva: Nauka.
10. Istorija religii v Ukraini. Pravoslavja v Ukraini (1999). T. 3. Kyiv: Ukrainskiy tsentr dukhovnoi kulturi.
11. Izvestija i zametki. (1863). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 15, 467-479.
12. K voprosu ob uchrezhdenii v Kievskoj eparhii professionalnogo uchilischa dlja detey mestnogo duhovenstva. (1903). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 27, 710-713.
13. Kalinich, H. (2008). Pravoslavne dukhovenstvo mista Kyieva naprykinci XIX – na pochatku XX st.: zmini u sotsialno-profesiinij strukturi. *Proseminarij: Mediievistyka. Istorija Tserkvi, nauki i kulturi*, vyp. 7. Kyiv, 326-364.
14. Karpov, S. M. (1914). *Evgenij Bolhovitinov kak mitropolit Kievskij*. Kiev: Tipografija «Petr Barskij v Kieve».
15. Kievskaya eparhija v 1878 g. (1879). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 7, 2-7.
16. Kiyevskaja dukhovnaja akademija v 188½ uchebnom godu (1882). *Kiyevskije eparkhial'nye vedomosti*, 20, 371-375.
17. Kozlinskij, S. (1904). Bolnoe mesto. *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 23, 544-547.
18. Kruižhanovskij, E. M. (1890). *Sobranie sochinenij. T. 1*. Kiev: Tipografija S. V. Kulzhenko.
19. Kryzhanivskij, O. P., Plokhij, S. M. (1994). *Istorija cerkvi ta relihiinoi dumki v Ukraini. Kn. 3: Kinets XVI – seredyna XIX stolittja*. Kyiv: Lubid.
20. Kuznets, T. V. (2013). *Silke parafijalne dukhovenstvo Kyivskoi jeparkhii: uzahalnenj portret kincja XVIII – pochatku XX stolittja*. Uman: «Vizavi».
21. Mironov, B. N. (2003). Sotsialnaja istorija Rossii perioda imperii (XVIII – nachalo XX v.). T. 1. 3-e izd., ispr., dop. Sankt-Peterburg: «Dmitrij Bulanin».
22. Nadтока, H. M. (1998). *Pravoslavna tserkva v Ukraini 1900-1917 rokiv: sotsialno-relihiinij aspekt*. Kyiv: «Znannia».
23. Orlovskij, P. (1901). Deyatelnost mitropolita Evgenija po upravleniju Kievskoj eparhijeju. *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 13, 600-607.
24. Pererva, V.S. (2001). *Status jeparkhialnykh orhaniv vlady ta parafijalnoho sviashchenstva v Kyivskij mytropolii naprykinci XVIII – XIX st.*: dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istorija Ukrainy». Kyiv.
25. Rasporyazhenija eparhialnogo nachalstva (1865). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 8, 89-90.
26. Rimskij, S. V. (1999). *Rossiyskaja cerkov v epohu velikih reform (Tserkovnyje reformi v Rossii 1860 – 1870-h godov)*. Moskva: Krutitskoe Patriarshee Podvorie: Obschestvo lyubitelej tserkovnoj istorii.

¹ *Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1908-1909 годы* (1911). Санкт-Петербург: Синодальная типография, 26-27.

27. Svedenie o duhovnyh uchilischah [muzhskih], sostoyaschih v Kievskoj eparhii v 1876 godu (1876). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 14, 153-164.
28. Troynitskij, N. A. (red.) (1904). Pervaja Vseobschaja perepis naselenija Rossiyskoj imperii, 1897 g. T. XVI: Kievskaja gubernija. Sankt-Peterburg: Izdanie Centralnogo Statisticheskogo komiteta Ministerstva Vnutrennih Del.
29. Vlasovskij, I. (1998). Narys istorii Ukrainskoj Pravoslavnoi Tserkvy. T. 3. Kyiv: Ukrainska Pravoslavna Cerkva Kyivskiy Patriarkhat.
30. *Vsepoddannejšij otchet ober-prokurora Svjatejšhego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedanija za 1914 god* (1916). Petrograd: Sinodalnaja tipografija.
31. *Vsepoddannejšij otchet ober-prokurora Svjatejšhego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedanija za 1908-1909 gody* (1911). Sankt-Peterburg: Sinodalnaja tipografija.
32. Vysochayshie poveljenja i rasporyazhenija Svjatejšhego Sinoda (1869). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 12, 70-77.
33. Zapiska o sostojanii Kievskoj duhovnoj seminarii za 1882-83 uchebnyj god (1883). *Kievskie eparkhial'nye vedomosti*, 23, 473-476.

Михайло Широколава

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради, Україна*

СПІВПРАЦЯ МІСЬКОЇ ДУМИ ХАРКОВА І ПРИВАТНИХ ПОЧАТКОВИХ УЧИЛИЩ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Mykhailo Shyrokolava

Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council, Ukraine

COLLABORATION BETWEEN KHARKIV CITY COUNCIL AND PRIVATE PRIMARY SCHOOLS (THE LATTER HALF OF THE NINETEENTH CENTURY – THE EARLY TWENTIETH CENTURY)

The article considers the collaboration between public authorities of the City of Kharkiv and Private Primary Educational Institutions at the turn of nineteenth and twentieth centuries. It is determined that the leading role in development of the primary public education in the mentioned period belonged to the public. The public authorities and non-governmental organizations have achieved significant progress in development of the primary public education. It is also determined that the lack of government support did not allow the public to achieve the introduction of general elementary education. The reasons for establishment of private primary schools in Kharkiv are determined as well as the conditions for their functioning and forms of cooperation with the local government.

Key words: primary education, public, local government, private educational institutions, collaboration.

Постановка проблеми. Історія діяльності приватних початкових училищ в Харківській губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть залишається не дослідженою частиною розвитку системи початкової народної освіти на зазначеній території. Це пояснюється тим, що діяльність приватних початкових закладів мала незначні результати у порівнянні з діяльністю земських та міських училищ. Крім того, приватні училища швидше займались розповсюдженням писемності серед населення, а не наданням повноцінної початкової освіти.

Аналіз актуальності дослідження. Історіографія діяльності приватних початкових навчальних закладів досить незначна. Перший дослідник діяльності харківського міського самоврядування в галузі початкової народної освіти і активний діяч Харківського товариства розповсюдження в народі грамотності Д. П. Максименко у своєму дослідженні згадував про надання Міською думою Харкова фінансової допомоги приватним початковим училищам¹. Про окремі приватні училища Харкова згадують у своїй праці Д. Багалій і Д. Міллер². Майже з моменту заснування увагу дослідників привертала діяльність недільної школи Х. Алчевської, яка згодом стала приватним початковим навчальним закладом³. У радянський час діяльність приватних початкових закладів не досліджувалась. В сучасних дослідженнях, присвячених розвитку початкової

¹ Максименко, Д.П. (1903). *Очерк деятельности Харьковского городского общественного управления по начальному народному образованию: 1871-1901 гг.* Харьков: Изд. Харьковской Городской Управы; Типография и Литография Н. В. Петрова.

² Багалей, Д.И., Миллер, Д.П. (2004). *История города Харькова за 250 лет его существования 1655 – 1905. Т. 2.* Харьков: Фолио, 732, 734.

³ Миропольский, С. (1877). *Харьковская частная воскресная школа. Семья и школа, 9.* Санкт-Петербург. Тип. Министерства путей сообщения, 187-213.

освіти в Харкові діяльність приватних початкових училищ або взагалі не згадується¹, або згадується лише побіжно², як один з видів початкових навчальних закладів для нижчих верств населення³. Інтерес до недільної школи Алчевської не втрачений дослідниками і в наш час – окремі аспекти діяльності цього навчального закладу розглядали у своїх працях Т. М. Кравченко⁴ і Н. В. Фрадкіна⁵. Стосовно інших приватних шкіл Т. М. Кравченко зазначає, що вони «за своїм характером, кількістю учнів не могли істотно вплинути на підвищення писемності...»⁶. Громадській та приватній ініціативі в галузі початкової освіти у Харківському повіті присвячена стаття Д. В. Колоней, але основна увага дослідження зосереджена на діяльності земств, міських та сільських громад, а також благодійній діяльності приватних осіб у сфері початкової освіти⁷.

Джерельною базою статті є нормативні акти⁸, періодичні видання⁹, видання органів самоврядування Харкова¹⁰ та матеріали Державного архіву Харківської області¹¹.

Мета статті. Завданням статті є встановлення причин та обсягів допомоги приватним початковим закладам з боку міського самоврядування Харкова, стану приватних початкових училищ міста та результатів їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Період Великих реформ 60-70-х років XIX століття призвів до значних змін у сфері початкової освіти. Влада, усвідомлюючи неминучість змін доклала певних зусиль для зменшення позитивних наслідків реформування системи початкової освіти. Головними засобами досягнення цієї мети залишались відсутність фінансування з боку державних органів і обмеження навчання елементарними знаннями.

Але саме така відсторонена позиція влади сприяла розвитку громадської системи початкової освіти. Потужна громадська ініціатива, спрямована на розбудову народної освіти стала цілковитою несподіванкою для органів державної влади. Керівництво імперії очікувало, що при відсутності підтримки з боку уряду рух за народну освіту зупиниться сам по собі. Проте самої наявності юридичного дозволу влади виявилось достатньо для початку важкого, але незворотного процесу

¹ Головкин, О. (1994). Справа народної освіти в діяльності харківського міського самоврядування. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Харків: «Око», 3-10.

² Ярмиш, О.Н., Посохов, С.І., Епштейн, А.І. та ін. (2004). *Історія міста Харкова XX століття*. Харків: Фоліо; Золоті сторінки, 43.

³ Сліпущенко, Т.В. (2000). Початкові загальноосвітні заклади Харківщини у XIX – XX сторіччі. *Шості сумцовські читання: Збірник матеріалів наукової конференції присвяченої 80-річчю Музею Слобідської України*. Харків: Вид-во Харківського державного автомобільно-дорожнього технічного ун-ту, 101-108.

⁴ Кравченко, Т.М. (2000). Діяльність української інтелігенції по створенню національної початкової школи на Слобожанщині в другій половині XIX – на початку XX ст. *Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія. Вип. 4*. Харків: «Основа», 137-141.

⁵ Фрадкіна, Н.В. (2013) Культуротворча діяльність недільної школи Х. Д Алчевської. *Вісник НТУ «ХП»*. *Збірник наукових праць. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*, 6. Харків: НТУ «ХП», 89-93.

⁶ Кравченко, Т.М. (2001). Початкова освіта Харківщини у другій половині XIX – на початку XX століть: здобутки та проблеми. *Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія, вип. 7*. Харків: «ОВС», 139.

⁷ Колоней, Д.В. (2000). До питання про громадську та приватну ініціативи в галузі початкової освіти Харківського повіту у другій половині XIX – на початку XX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць*. Харків: Бізнес Інформ, 120-125.

⁸ Городовое положение 16 июня 1870 года. *Полное собрание законов Российской империи II, Т.45, Отд. I, № 448498*.

⁹ Миропольский, С. (1877). Харьковская частная воскресная школа. *Семья и школа*, 9. Санкт-Петербург. Тип. Министерства путей сообщения, 187-213; Низшее народное образование в Харькове (1890, август 14). *Южный край*, 3304, 1.

¹⁰ Современное хозяйство города Харькова (1914). *Харьковское городское общественное управление, вып. 1*. Харьков: Просвещение.; Максименко, Д.П. (1899). О частных начальных школах в г. Харькове. *Отчет о деятельности Харьковского Общества распространения в народе грамотности за 1898 год*. Тип. Губернского правления, 1-6.

¹¹ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харківська міська управа, 1871–1917рр., Оп. 1, Спр. 2988 – «О пособии частным школам», Спр. 3065 – «О пособии частным школам»; Оп. 10, Спр. 60 – «Журнал заседаний училищной комиссии (1905 г.)», Спр. 70 – «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)», Спр. 186 – «О детских школах и детских площадках и клубах».

розвитку початкової народної школи.

Одним з головних центрів освітньої громадської ініціативи не тільки в Україні, а й в усій Російській імперії був Харків.

Перш за все увага громадськості була спрямована на початкову освіту і це цілком зрозуміло. На середину XIX століття рівень грамотності населення залишався вкрай низьким. У 1856 році в Харкові діяло 23 нижчих навчальні заклади з 1221 учнем¹.

Новий етап розвитку початкової освіти в Харкові розпочався із запровадженням в дію Миського положення, яке було затверджено 31 травня 1870 року. Право створення миських початкових училищ надавалось земствам, миським громадам, станам і приватним особам². До початку XX століття досягнення у розбудові початкової народної освіти були заслугою громадськості, органів місцевого самоврядування та приватних осіб. Не підлягає сумніву, що основний внесок в розвиток початкової освіти зробили органи місцевого самоврядування і громадські організації міста Харкова, перш за все Харківське товариство розповсюдження в народі грамотності.

Миське самоврядування з моменту запровадження в дію «Положення» 1870 року поставило своїм головним завданням охоплення початковою освітою всіх дітей у Харкові у віці від 8 до 12 років. Проте освітня активність Миської думи тривалий час була досить низькою. За 22 роки дії Городового положення 1870 року миським самоврядуванням було відкрито лише 7 початкових народних училищ³. Водночас приватна ініціатива у створенні початкових училищ приносила більш значні результати. На серпень 1890 року у Харкові було 11 початкових народних училищ, дві недільні школи (чоловіча та жіноча) і 55 приватних початкових училищ⁴.

Помітні зрушення почалися на межі XIX-XX століть. У 1896 році Миською думою була створена училищна комісія, яку очолив М. Ф. Сумцов. І все ж на початку XX століття, коли громадськість впритул наблизилась до запровадження в Харкові загальної початкової освіти, довелось визнати, що досягти поставленої мети вдасться не раніше 1920 році. Тому миське самоврядування підтримувало приватну ініціативу в початковій освіті.

Одразу необхідно зазначити, що оплата за навчання була встановлена і в тих початкових училищах, які утримувались Миською думою. Приватні ж початкові училища функціонували виключно на оплату за навчання.

Спираючись на наявні матеріали можна визначити, що засновниками приватних початкових училищ в основному були вчителі. Вони самі ж і викладали в цих закладах. Мотивація створення ними училищ була не однорідною. Тут було присутнє і бажання служити справі народної освіти, і прагнення елементарного заробітку та інші фактори. Немаловажним стимулюючим моментом було бажання населення дати своїм дітям принаймні нижчу, елементарну освіту.

Визнавши, що запровадити загальну початкову освіту в Харкові на даний момент не можливо, представники передової громадськості змушені були шукати шляхи для охоплення навчання якомога більшої кількості дітей. Це змусило їх звернути увагу на діючі приватні початкові школи.

29 січня 1899 р. на загальних зборах Харківського товариства розповсюдження в народі грамотності з доповіддю «Про приватні початкові школи в місті Харкові» виступив Д. П. Максименко. Він дав загальну характеристику діяльності приватних початкових навчальних закладів у Харкові. Доповідаючи, він посилався на дані, які збрала комісія з питань загального навчання в Харкові. Доповідач зазначив, що станом на 1897 р. в місті нараховувалось 65 приватних початкових шкіл. Комісія, створена Товариством грамотності, цікавилась їх діяльністю оскільки працювала над теоретичною частиною запровадження в Харкові загальної початкової освіти.

¹ Кравченко, Т.М. (1997). Діяльність місцевого самоврядування на Харківщині в справі розвитку початкової освіти (друга половина XIX - початок XX ст.). *Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія, вип. 1*. Харків: «Основа», 146.

² Городовое положение 16 июня 1870 года. *Полное собрание законов Российской империи II, Т.45, Отд. 1, № 448498*.

³ Головки, О. (1994). Справа народної освіти в діяльності харківського миського самоврядування. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Харків: «Око», 3.

⁴ Низшее народное образование в Харькове (1890, август 14). *Южный край, 3304, 1*.

З'ясувалось, що реально діяло лише 40 приватних початкових шкіл¹.

У своїй доповіді Д. П. Максименко дав загальну характеристику приватних початкових закладів. Його ґрунтовна доповідь містила показники по всіх діючих училищах, не виділяючи окремі навчальні заклади. Зокрема зазначалось, що на 1897 р. у початкових школах навчалось 1126 дітей, з яких 671 хлопчик (60%) і 455 дівчат (40%), а повний курс початкової школи у зазначеному році закінчили 54 учня або 4,8% від загальної кількості учнів. Відзначалась значна різниця в кількості учнів – від 100 до п'яти і навіть трьох учнів на одне училище. Рівень оплати за навчання становить в більшості приватних початкових училищ становила 1-3 рублі на місяць. Стан приватних початкових училищ в цілому був охарактеризований як незадовільний – нестача навчальних посібників, відсутність бібліотек, непристосовані для навчання меблі та приміщення були в цілому притаманні усім початковим приватним навчальним закладам².

У заключній частині своєї доповіді Д. П. Максименко зазначив, що за таких умов результати діяльності приватних шкіл не можуть бути особливо успішними «навіть при вмілому та добросовісному ставленні до справи». Значну кількість приватних початкових училищ доповідач цілком слушно пояснював недостатньою кількістю шкіл, що утримуються громадськими установами. Водночас він зауважив, що особи, які працюють у приватних початкових училищах заслуговують «на вдячність суспільства»³.

Намітилися можливості співпраці громадськості і приватних початкових навчальних закладів. Щоб дослідити форми й результати цієї співпраці діяльність окремих приватних початкових училищ необхідно розглянути більш детально.

У 1899 році вчителька Ткаченко Є.Є. відкрила приватне початкове училище у приміщенні доглядача Кирило-Мефодіївського цвинтаря. Вибір такого місця для навчального закладу був визначений бажанням заощадити на приміщенні – доглядав цвинтар батько вчительки. Школу тим не менш регулярно відвідувало 50 дітей. Саме це привернуло увагу попечителя цвинтаря купця І. А. Сергєєва, який досить часто відвідував школу. На власні кошти він побудував приміщення з двома класними кімнатами і квартирою для вчителя. Даруючи приміщення місту І. А. Сергєєв звернувся до Миської Думи з проханням перевести в цю будівлю з цвинтаря приватне училище Ткаченко Є.Є. Це прохання було виконане і з 1900 року навчальний заклад отримав назву «6-те початкове училище». Сам благодійник став його попечителем, викладала і надалі Ткаченко Є. Є. В училищі навчались 88 учнів. Наступного, 1901, року їх було вже 107, оскільки було відкрите друге відділення і прийнято на службу другого вчителя – М. С. Олександрова. Цього ж року з училища вийшло перші 6 випускників. Розвиток навчального закладу на цьому не зупинився. У 1902 році було відкрите третє відділення. Викладацький склад поповнила О. Є. Ткаченко. Кількість учнів зросла до 135 чоловік. Наступного року прибудували приміщення для третього відділення. За клопотанням попечителя училище перейменували у 16-те приходське, а кількість учнів досягла 160 чоловік⁴.

Доля цього училища була винятковою. Іншим приватним початковим училищам та їх власникам щастило на багато менше. Розташовані в основному у районах мешкання бідняків ці навчальні заклади постійно відчували брак коштів.

Більшість власників таких училищ змушені були звертатись за матеріальною допомогою до Харківської Миської Думи. Про це свідчать архівні матеріали. У зверненнях до міського самоуправління розкривається досить чітка картина становища приватної початкової освіти.

Зокрема у кінці 1903 – на початку 1904 рр. за фінансовою допомогою звернулось 12 засновників приватних початкових училищ. Майже кожен з них, обґрунтовуючи причини свого

¹ Максименко, Д.П. (1899). О частных начальных школах в г. Харькове. *Отчет о деятельности Харьковского Общества распространения в народе грамотности за 1898 год.* Тип. Губернского правления, 1-6.

² Максименко, Д.П. (1899). О частных начальных школах в г. Харькове. *Отчет о деятельности Харьковского Общества распространения в народе грамотности за 1898 год.* Тип. Губернского правления, 2-5.

³ Максименко, Д.П. (1899). О частных начальных школах в г. Харькове. *Отчет о деятельности Харьковского Общества распространения в народе грамотности за 1898 год.* Тип. Губернского правления, 6.

⁴ Багалеї, Д.И., Миллер, Д.П. (2004). История города Харькова за 250 лет его существования 1655 – 1905. Т. 2. Харьков: Фолио, 734.

клопотання, у своєму зверненні змальовував стан справ у своєму училищі.

С. В. Васильєва, удова лікаря і мати трьох дітей, писала, що відкрила школу щоб прогодувати своїх дітей. Проте більшість учнів в її училищі були з бідних родин, платня в місяць становила від 2-х до 3-х рублів. Коштів не вистачало, але Софія Василівна не бажала закривати школу. Вона просила Міську Думу взяти на себе оплату за шкільне приміщення у сумі 200 рублів, але ця сума була завеликою для Міської Управи і вона відхилила клопотання¹.

Ще менше – усього 1 рубль – була платня в училищі Віри Леонтіївни Коваленко, розташованому поблизу Сабурової дачі. Там навчались в основному діти селян. Власниця училища дозволяла дітям з бідних родин платити по можливості, але при наявності у дитини бажання навчатись. Найбідніші діти навчались цілком безоплатно².

Іван Вікторович Власовський, утримуючи училище, змушений був не лише викладати в ньому, але й власноруч прибирати класні приміщення. Крім того, він оплачував опалення і освітлення навчального закладу, сплачував за приміщення 180 рублів, а також 32 рублі заоновчителю. Платня учнів при цьому складала від 50 копійок до 1 рубля на місяць. У 1903 році навчальні посібники викладача були описані для продажу «за малі борги». Міське самоврядування на його прохання виділило лише 10 рублів, чого було абсолютно недостатньо, щоб виправити ситуацію. Посібники були старими, «але й без них існувати не можливо, як воїну без зброї», як висловився вчитель у своєму зверненні³. Тому І. В. Власовський знову звернувся по грошову допомогу у 1904 році.

Щороку отримував допомогу від Міської Думи і його рідний брат, Власовський Григорій Вікторович, який заснував своє початкове училище у 1890 році⁴. На протязі багатьох років отримувала грошову підтримку початкова школа Н.І. Лелюкової, що була заснована у 1861 році⁵.

Міське самоврядування намагалось допомогти усім приватним початковим училищам, проте його фінансові можливості були обмежені. Загалом рішенням Міської управи від 18 березня 1904 року на підтримку приватних початкових училищ виділили 240 рублів. Цю суму розділили порівну між прохачами і кожен з них отримав тільки по 20 рублів⁶.

Умови діяльності приватних початкових закладів дійсно були складними. Тим не менш їх освітня робота була досить успішною.

У згаданому вище училищі І. В. Власовського на лютий 1904 року навчалось 35 дівчат і хлопчиків. При цьому щороку закінчували навчання не менше 10 учнів з отриманням пільги по військовій повинності⁷. В училищі Г. В. Власовського у тому ж році навчалось 100 учнів, дівчаток і хлопчиків. Завершили навчання з отриманням пільги по військовій службі 14 чоловік⁸.

Пільгу, яка зменшувала строк військової служби отримували тільки хлопці, тому в дійсності учнів, що отримали повну початкову освіту в названих училищах було більше.

В училищі Н.І. Лелюкової було більше 100 учнів, в училищі Н. І. Шамаєва – 38, в училищі В. Л. Коваленко – 28⁹. На жаль наявні матеріали не містять повідомлень про кількість учнів у інших приватних початкових училищах.

Окремо можна виділити училище О. В. Сведової. У неї на листопад 1904 року було лише 20

¹ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917рр., *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 2.

² Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917рр. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 6.

³ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917рр. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 7.

⁴ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917рр. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 12.

⁵ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917рр. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 1.

⁶ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917рр. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 13.

⁷ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917рр. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 7.

⁸ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917рр. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 12.

⁹ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917рр. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 2, 4, 13.

учнів, «з яких 5 душ хворих вже 2 місяці», але інспектор народних училищ звертав увагу на «високу педагогічну постановку роботи вчительки» і пропонував належним чином відзначити її школу. Рішенням Міської управи від 30 грудня 1904 року О. В. Сведовій виділили 50 рублів¹.

Сам факт фінансової допомоги приватним початковим училищам є красномовним свідченням доброзичливого ставлення міського самоуправління до приватних початкових навчальних закладів. Але поступово Міська дума почала звертати увагу на якість роботи приватних училищ, кількість учнів, умови навчання в них і забезпечення навчального процесу. Від цього залежала допомога цим навчальним закладам.

У 1905 році власники приватних початкових училищ знову звернулись по допомогу до Міської думи. На засіданні Міської училищної комісії було ухвалено просити інспектора народних училищ надати короткі висновки про діяльність вчителів, які подали прохання про видачу допомоги і на підставі цих висновків зробити розподіл коштів².

На підставі висновків інспектора було ухвалено – виділити по 25 рублів Н. І. Шамаєву, М. П. Самойловій, Н. П. Каракуліній, В. Л. Коваленко, а також І. В. Власовському, М. І. Нікітіній, С. В. Васильєвій, Є. К. Суходольській, Н. В. Лелюковій, І. С. Лопушинській та Г. В. Власовському виділити по 20 рублів³.

Також отримав гроші І. В. Власовський, але він в цей час не викладав, оскільки внаслідок хвороби став непрацездатним.

Короткі характеристики навчальних закладів зроблені інспектором на самих проханнях про допомогу. Це дозволяє дослідити їх діяльність більш детально.

Необхідно зазначити, що характеризуючи те чи інше приватне училище інспектор зазначав наявність або відсутність законовчителя. Це дає можливість встановити, чи надавало училище учням повноцінну початкову освіту з правом на пільгу по військовій службі. Закон Божий могла викладати особа виключно духовного звання, тому вчителі приватних училищ особисто не мали права його викладати. Треба зазначити, що через важке матеріальне становище у більшості приватних училищ не було законовчителів.

Характеризуючи училище Н. І. Шамаєва, що було розташоване на Лисій горі, інспектор так описав приміщення – «три маленьких, запорошених, але не брудних кімнати». Загалом в училищі навчалось 32 учні, оплата становила від 50 копійок до 1 рубля на місяць. В училищі не було викладання Закону Божого⁴.

У березні 1905 року у М. П. Самойлової навчалось 20 дітей, які платили за навчання від 1 до 1,5 рубля на місяць⁵.

На проханні Н. П. Каракуліної зазначалось, що в навчанні «успіхи присутні», а приміщення описувалось як тісне, проте охайне. Учнів було 25 чоловік, дівчаток і хлопчиків. На відміну від багатьох інших училищ в її навчальному закладі був законовчитель⁶.

Платня в училищі В. Л. Коваленко залишалась на рівні попереднього, 1904 року – 1 рубль на місяць. Навчалось 28 учнів. При цьому інспектор зазначав поліпшення облаштування у порівнянні з минулим роком⁷.

В училищі М. І. Нікітіної у лютому 1905 року було 27 учнів, оплата за місяць навчання становила від 2-х до 3-х рублів. Стосовно самого навчального закладу зазначено наступне: «замість

¹ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917pp. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособия частным школам»*, арк. 16.

² Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 pp. *Он. 10, Спр. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905)»*, арк. 5, 6.

³ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 pp. *Он. 10, Спр. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905)»*, арк. 9.

⁴ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 pp. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 3.

⁵ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 pp. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 10.

⁶ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 pp. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 8.

⁷ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 pp. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 9.

дошки пишуть на стінах»¹.

Зверталась в черговий раз по допомогу і С. В. Васильєва, посилаючись у проханні на зубожіння населення внаслідок російсько-японської війни. Міська управа виділила 20 рублів. Інспектором було зазначено, що навчалось на березень 1905 року лише 5 учнів і платня на місяць становила 3 рублі².

В училищі Є. К. Суходольської в січні 1905 року було 8 учнів, платня складала від 2-х до 5-х рублів на місяць³. Стосовно приміщення училища Н. В. Лелюкової зазначалось, що це у минулому сарай – «темно, вогко, похмуро», а навчалось на момент звернення до Міської Управи усього 4 учні⁴.

На проханні Г. В. Власовського інспектором лише зазначено, що у березні 1905 року в його училищі було 92 учні⁵.

Про училище І. С. Лопушинської інспектором повідомлялось, що платня на момент подачі прохання становила 2 рублі, а кількість учнів – 28 чоловік. Крім того, училищу була дана така характеристика – «Тісно, багато пилу. Успіхи не важні, ... помітного старання немає»⁶.

Серед прохачів була також Т. О. Калиновська. У своєму проханні вона писала, що її училище щороку випускало до 20 чоловік. Тим не менш резолюція інспектора була коротка і виразна: «Жах!». Тому Калиновська допомоги від Міської Управи не отримала⁷.

Як можна помітити, наявність і обсяг грошової допомоги приватним початковим школам залежали від успіхів в їх педагогічній діяльності.

Ситуація значно ускладнювалась тим, що власники і вчителі приватних початкових училищ були абсолютно не захищені соціально. Жодних трудових або пенсійних гарантій вони не мали і повністю залежали від власної працездатності.

Серед тих, хто отримав фінансову допомогу у 1904 році була вчителька Н. М. Черняковська. Вона не могла працювати внаслідок тривалою хвороби і залишилась без жодних засобів до існування. Допомога від Міської Думи становила усього 20 рублів⁸.

Ще більш гіркою була доля І. В. Власовського. У листопаді 1904 року внаслідок інсульту у нього паралізувало праву сторону тіла. Після тривалого лікування права рука залишилась нерухомою. Він не мав інших прибутків, крім плати за навчання від своїх учнів і тому опинився у вкрай важкому становищі. Звертаючись по допомогу до Міської Управи вчитель просив грошей для лікування на Кавказі, а також призначити йому пенсію, оскільки він пропрацював вчителем 18 років. У пенсії йому відмовили, посилаючись на те, що він не працював у міських училищах. Допомогу грошима надали у грудні 1905 року, але видані кошти становили усього 50 рублів. Ці гроші виплатили з коштів, які виділили на допомогу приватним школам⁹.

Цікавим є той факт, що засновником позакласної педагогічної роботи в Харкові стала вчителька приватної школи Мартинова. У 1905 році Міська Училищна комісія розглянула її заяву, у якій говорилось про необхідність допомоги «безпритульним дітям». Як безпритульні тут мались на увазі діти, які залишались без нагляду батьків на час робочого дня. Мартинова збирала цих дітей в Карповському саду, де вони грались під її наглядом. У заяві до Міської управи вона просила

¹ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 6.

² Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 7.

³ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 2.

⁴ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 15.

⁵ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 12.

⁶ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 14.

⁷ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 70 «Прошения содержательниц частных школ о помощи (1905)»*, арк. 11.

⁸ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 8.

⁹ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 1, Спр. 2988 «О пособиях частным школам»*, арк. 1, 2, 5.

побудувати в згаданому саду крите приміщення зі столами і лавами, гімнастичним приладдям, рукомийниками. Як форми організованого дозвілля вчителька пропонувала ліплення з глини, плетіння килимків, виготовлення простих іграшок тощо. Також планувалось проведення екскурсій та безоплатних розваг.

Училищна комісія у своїй постанові з даного питання заявила про повну підтримку «усіх починань пані Мартинової». Було прийнято рішення звернутись до Міської Управи з проханням виділити спеціальний кредит для реалізації пропозицій Мартинової і усіляко сприяти в її діяльності¹.

Приватні початкові училища і далі користувались фінансовою допомогою міського самоврядування Харкова. Міська управа на 1913 рік виділила на приватну початкову освіту 300 рублів, але витрачено було тільки 175 рублів².

Це пояснюється тим, що училищна комісія Міської Управи все більшого значення надавала якості роботи приватних навчальних закладів. Кошти видавались лише при позитивному відгуку про училище інспектора. Деякі характеристики приватних початкових училищ більш розгорнуті, інші короткі.

Про училище Н. П. Каракуліної відгук інспектора був наступним: «Серед приватних училищ її училище користується гарною репутацією. Відзначається старанність і добросовісність роботи вчительки». Також наводились дані про кількість учнів – 30 хлопчиків і 20 дівчаток³.

З 1905 року діяло училище Є. М. Склярівної, якому інспектор не дав розгорнутої характеристики, зазначивши тільки, що вкінці 1912 році там навчалось 13 учнів, а платня становила від 2-х до 5-ти рублів на місяць⁴.

Усього 16 учнів було на початок 1913 року в училищі М. І. Нікітіної⁵.

Про вчительку Іванову Ф. Ф., у якої в училищі в той же час навчалось 12 учнів було зазначено, що вона «сумлінно ставиться до своїх обов'язків»⁶.

Стосовно училища Т. О. Ілляшенко інспектор зазначив тільки те, що «кількість учнів у нинішньому році була незначною»⁷.

Про училища Є. К. Суходольської і І. С. Лопушинської повідомлялась кількість учнів – на кінець 1912 року у них навчалось 24 і 36 учнів відповідно. Зате загальна характеристика цих двох училищ була дуже виразною: «Заняття в цих школах проводяться ретельно і охайно, і батьки ставляться з довірою до навчальних закладів, які вони утримують»⁸.

Згадаємо, що 1913 рік був ознаменований найвищими економічними досягненнями Російської імперії. Економічне зростання позитивно впливали на матеріальне становище населення, паралельно зростала потреба в письменних працівниках, а разом це сприяло розвитку початкової освіти, у тому числі приватних початкових навчальних закладів.

З іншого боку економічне піднесення сприяло розвитку освітньої системи міських органів самоврядування. З 1910 року у міських початкових училищах Харкова була скасована плата за навчання⁹. Навчання у приватних школах залишалось платним. Зрозуміло, що більшість батьків прагнули віддати своїх дітей навчатись у міські училища. Вони не могли цього зробити, оскільки міське самоврядування ще не могло запровадити в Харкові загальну початкову освіту і охопити

¹ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905.)»*, арк 12.

² Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905.)»*, арк 1.

³ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905.)»*, арк. 2.

⁴ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905.)»*, арк. 4, 5.

⁵ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905.)»*, арк. 6.

⁶ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905.)»*, арк. 8.

⁷ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905.)»*, арк. 10, 11.

⁸ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 рр. *Он. 10, Спр. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905.)»*, арк 12.

⁹ Современное хозяйство города Харькова (1910-1913) (1914). *Вып. 1.* Харьков, Просвещение, 33.

навчанням усіх дітей шкільного віку.

На початок 1914/1915 навчального року серед учнів, які подали прохання на вступ до вищих початкових училищ були випускники приватних початкових шкіл. Нажаль архівні матеріали не містять повідомлень, які саме приватні школи вони закінчили. Немоżliво також встановити загальну кількість бажаючих навчатись далі випускників приватних шкіл, оскільки випускників приватних шкіл, шкіл Товариства грамотності і випускників церковно-приходських шкіл часто вказували спільним числом¹.

Взявши на себе зобов'язання запровадити загальну початкову освіту в Харкові міське самоврядування наполегливо працювало над досягненням поставленої мети. 13 червня 1916 року на засіданні училищної комісії було заявлено, що «субсидування містом початкових шкіл, які утримуються товариствами чи приватними особами мало значення лише до того моменту, поки Міське управління не взяло на себе зобов'язання створити у Харкові мережу загального навчання»².

Проте Перша світова війна внесла значні корективи в діяльність громадськості, міського самоврядування та приватних початкових шкіл. Громадська ініціатива, яка була запорукою розвитку приватної початкової освіти до цього, була спрямована на потреби військового часу. Війна призвела до значних змін в економіці, наслідками яких стали величезні витрати на армію, зростання цін. Населенню ж відтепер було не до навчання, оскільки з кожним воєнним роком життя простих людей ставало все більш важким. Зниження рівня життя більшості населення призводило до зниження витрат на освіту. В цій ситуації приватні початкові школи були приречені на занепад.

Висновки. Отже, початкові приватні заклади не могли працювати на одному рівні з міськими та земськими початковими училищами. Приватні початкові школи утримувались виключно на оплату від навчання, а рівень освіти учнів залежав від професіоналізму та добросовісної праці вчителів цих шкіл. Тим не менш приватні початкові школи відігравали значну роль у поширенні грамотності серед населення Харкова, сприяли зростанню кількості дітей, охоплених початковою освітою. Міська громадськість усвідомлювала необхідність діяльності цих навчальних закладів, як складової системи народної початкової освіти. Свідченням цього є фінансова допомога з боку органів міського самоврядування, яка залежала від рівня навчальної роботи у приватних початкових школах. Частина випускників приватних шкіл продовжувала освіту у вищих початкових училищах. Це свідчить про досить високий рівень підготовки у ряді приватних початкових училищ.

References

1. Bagaley, D. I. Miller, D. P. (2004). *Istoriya goroda Kharkova za 250 let ego sushchestvovaniya 1655 – 1905*. T. 2. Kharkov: Folio.
2. Derzhavniy arhiv Harkivskoyi oblasti: F. 45. – Harkivska miska uprava, 1871–1917 rr. *Op. 1, Spr 70 «Klopotannya vlasnits privatnih shkil pro dopomogu (1905)»*.
3. Derzhavniy arhiv Harkivskoyi oblasti: F. 45. – Harkivska miska uprava, 1871–1917 rr. *Op. 1, Spr. 186 «Pro dityachi shkoli i dityachi maydanchiki ta klubi»*.
4. Derzhavniy arhiv Harkivskoyi oblasti: F. 45. Harkivska miska uprava, 1871–1917 rr. *Op. 1, Spr. 2988 «Pro dopomogu privatnim shkolam»*.
5. Derzhavniy arhiv Harkivskoyi oblasti: F. 45. – Harkivska miska uprava, 1871–1917 rr. *Op. 1, Spr. 3065 «Pro dopomogu privatnim shkolam»*.
6. Derzhavniy arhiv Harkivskoyi oblasti: F. 45. – Harkivska miska uprava, 1871–1917 rr. *Op. 1, Op. 10, Spr. 60 «Zhurnal zasidan uchilishchnoyi komisii (1905)»*.
7. Fradkina, N. V. (2013). Kulturotvorcha diyalnist nedilnoyi shkoli H. D. Alchevskoyi. *Visnik NTU «HPI». Zbirnik naukovih prats. Seriya: Aktualni problemi rozvitku ukrayinskogo suspilstva*, 6. Harkiv: NTU «HPI», 89-93.
8. Golovko, O. (1994). *Sprava narodnoyi osviti v diyalnosti harkivskogo miskogo samovryaduvannya. Zbirnik Harkivskogo istoriko-filologichogo tovaristva*. Harkiv: «Oko», 3-10.
9. *Gorodovoye polozheniye 16 iyunya 1870 goda. Polnoye sobraniye zakonov Rossiyskoy imperii II. T.45. Otd. 1, 448498*.
10. Koloney, D. V. (2000). *Do pitannya pro gromadsku ta privatnu initsiativu v galuzi pochatkovoyi osviti Harkivskogo povitu u drugiy polovini XIX – na pochatku XX st. Aktualni problemi vitichiznyanoyi ta vsesvitnoyi istoriyi. Zbirnik naukovih prats*. Harkiv: Biznes Inform, 120-125.

¹ Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 гг. *Он. 10, Spr. 60 «Журнал заседаний училищной комиссии (1905.)»*, арк. 28, 30, 31.

² Державний архів Харківської області: Ф. 45. – Харьковская городская управа, 1871–1917 гг. *Он. 10, Spr. 186 «О детских школах и детских площадках и клубах»*, арк. 33.

11. Kravchenko, T. M. (1997). Diyalnist mistsevogo samovryaduvannya na Harkivshchini v spravi rozvitku pochatkovoyi osviti (druga polovina XIX – pochatok XX st.). *Zbirnik naukovih prats. Seriya: Istoriya ta geografiya, vip. 1*. Harkiv: «Osnova».
12. Kravchenko, T. M. (2000). Diyalnist ukrayinskoyi inteligentsiyi po stvorennyu natsionalnoyi pochatkovoyi shkoli na Slobozhanshchini v drugiy polovini XIX – na pochatku XX st. *Zbirnik naukovih prats. Seriya: Istoriya ta geografiya, vip. 4*. Harkiv: «Osnova», 137-141.
13. Kravchenko, T.M. (2001). Pochatkova osvita Harkivshchini u drugiy polovini XIX – na pochatku XX stolit: zdobutki ta problemi. *Zbirnik naukovih prats. Seriya: Istoriya ta geografiya, vip. 7*. Harkiv: «OVS».
14. Maksimenko, D. P. (1899). O chastnykh nachalnykh shkolakh v g. Kharkove. *Otchet o deyatelnosti Kharkovskogo Obshchestva rasprostraneniya v narode gramotnosti za 1898 god*. Harkiv: Tipografiya Gubernskogo pravleniya, 1-6.
15. Maksimenko, D. P. (1903). *Ocherk deyatelnosti Kharkovskogo gorodskogo obshchestvennogo upravleniya po nachalnomu narodnomu obrazovaniyu: 1871-1901 gg*. Kharkov: Izd. Kharkovskoy Gorodskoy Upravy; Tipografiya i Litografiya N. V. Petrova.
16. Miropolskiy, S. (1877). Kharkovskaya chastnaya voskresnaya shkola. *Semia i shkola, 9*. Sankt-Peterburg. Tipografiya Ministerstva putey soobshcheniya, 187-213.
17. Nizsheye narodnoye obrazovaniye v Kharkove (1890. avgust 14). *Yuzhnyy kray, 3304, 1*.
18. Slipushenko, T. V. (2000). Pochatkovi zagalnoosvitni zakladi Harkivshchini u XIX – XX storichchi. *Shosti sumtsovski chitannya: Zbirnik materialiv naukovoyi konferentsiyi prisvyachenoyi 80-richchyu Muzeyu Slobidskoyi Ukraini*. Harkiv: Vidavnistvo Harkivskogo derzhavnogo avtomobilno-dorozhnogo tehničnogo universitetu, 101-108.
19. Sovremennoye khozyaystvo goroda Kharkova (1914). *Kharkovskoye gorodskoye obshchestvennoye upravleniye, vyp. 1*. Kharkov: Prosveshcheniye.
20. Yarmish, O. N., Posohov, S. I., Epshteyn, A. I. ta in. (2004). *Istoriya mista Harkova XX stolittya*. Harkiv: Folio; Zoloti storinki.

Владислав Боєчко, к. і. н.

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
Україна*

БОРОТЬБА ЗА ВСТАНОВЛЕННЯ КОРДОНІВ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Vladyslav Boyechko, PhD in History

Bohdan Khmelnytskyi National University of Cherkasy, Ukraine

DISCUSSION ON THE WESTERN BORDERS OF THE SECOND POLISH REPUBLIC

The article deals with the diplomatic discussions on draft registration of western border of the Second Polish republic during revival. The analysis of publications on related problem was held. The paper characterizes basic positions of the country-members of the diplomatic discourse concerning fixation of the western border of the state. According to the author, borders formation of the newly independent state was stipulated by several factors, and the decisive was the attempt of Western European countries to solve their issues. The immediate result of such diplomatic discussions eventually became fixation of borders of the Polish state. Thus, the author concludes that the ambitions of Poles to settle land with ethnic non-polish lacunae created significant problems for the functioning of its emerging state, have shaped constant tension in relations with its neighbors and eventually laid the foundation of possible claims against neighbors.

Key words: border, the Second Polish Republic, revival of statehood, international conference.

Перебіг подій наприкінці Першої світової війни вкрай загострив міжнародну ситуацію на політичній карті Європи. Перша світова війна та її наслідки призвели до глибоких зрушень у політичному і громадському житті на польських землях. Відновленням національної державності завершилася тривала національно-визвольна і революційна боротьба польського народу. Відновлення незалежності Польщі відбувалося за умов активізації демократичного і революційного руху й піднесення національних настроїв у всій Європі.

Ці обставини відразу поставили Польщу перед необхідністю вирішення ряду завдань як внутрішньо-, так і зовнішньополітичного характеру. У перший період становлення польської державності, що охоплює 1914–1921 рр., діяльність правлячих кіл була спрямована на вирішення таких важливих питань, як утвердження і зміцнення незалежності шляхом визначення структури державної влади й розгортання державотворчих процесів, перебудови всього внутрішнього життя на демократичних засадах, формування центральних органів влади, забезпечення об'єднання польської етнографічної території і населення в єдиному державному організмі, оскільки польський народ змушений був жити розділеним між трьома державами, ліквідаціями післявоєнної розрухи, економічної, соціальної та політичної кризи у країні, підвищення матеріального добробуту населення.

Найбільш вагомим питанням, що визначало особливості взаємин Польщі з сусідами, було територіальне питання. Друга Річ Посполита стала складовою частиною нової післявоєнної Європи й Версальської системи облаштування міжнародного життя. Водночас, перемога країн Антанти у Першій світовій війні сприяла розбудові Польської держави у добу її національного становлення. Міжнародні чинники та зовнішньополітичний вплив відіграли важливу роль на всіх етапах формування новітньої польської державності. Зазначимо, що польську незалежність швидко визнала формально міжнародна спільнота¹. Долю Польщі неодноразово обговорювали і вирішували під час міжнародних переговорів. Важливу роль у відродженні й визнанні Польської держави, встановленні її кордонів відіграла зустріч країн-переможниць у Парижі в січні-червні 1919 р.

---

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku (1921). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 44, 647.

Ще наприкінці Першої світової війни основними центрами вирішення польського питання стали, з одного боку, власне країна та її народ, який зі зброєю захищав своє право на самовизначення, а з іншого, держави Антанти і Сполучені Штати Америки. Особливого резонансу в світі набрало послання В. Вільсона Конгресу США 8 січня 1918 р. 14 пунктів мирного післявоєнного врегулювання. Тринадцятий пункт визначав кордони майбутньої Польщі й проголошував необхідність створення незалежної Польської держави з приєднанням до неї територій, де проживало незаперечно польське населення, причому з вільним і надійним доступом до моря; політичну й економічну незалежність, територіальну недоторканість мала гарантувати міжнародна угода¹. Це положення, після визнання Німеччиною й Австро-Угорщиною програми В. Вільсона як платформи для перемир'я, стало міжнародно-правовою базою, на основі якої світове співтовариство погодилося виправити несправедливість щодо поляків, допущену при поділах Речі Посполитої на Віденському конгресі 1815 р.²

Оскільки західні країни вважали, що Польща має отримати лише території, на яких за етнічним складом переважали поляки, її представники не могли вимагати повернення земель втрачених у XIII–XVIII ст., де на початку XX ст. більшість становило непольське населення. Загалом ситуація у XX ст. в Європі була зовсім іншою, ніж наприкінці XVIII ст. Незважаючи на це, у більшості програм, присвячених відновленню державності, польські політичні діячі зверталися до традицій великої держави, яка існувала до поділів. Тому надалі виникали значні диспропорції між планами та сподіваннями польських політичних сил і реальними можливостями для їх реалізації. Цілковито поділяємо думку Л. Зашкільняка, що «через великодержавну традицію, яка тягнулася від часів шляхетської Речі Посполитої та передбачала приєднання до неї територій із переважанням непольського населення, і яка проявлялася у діяльності перших керівників Польщі, країні довелося пройти у 1918–1920 рр. складний шлях випробувань, що коштував полякам 250 тис. вбитих, сотні тисяч поранених і скалічених»³.

Комп'єнське перемир'я передбачало відведення німецьких військ на лінію кордону 1914 р. Проте польське населення Великої Польщі й Верхньої Сілезії не бажало надалі миритися з німецьким пануванням. Наприкінці грудня 1918 р. у Великій Польщі розпочалося повстання, яке тривало до середини лютого 1919 р. Уже в другій половині січня 1919 р. повстанці визволили від німців Познань та провінцію. 8 січня 1919 р. Головна народна рада офіційно перебрала владу над цією територією, адміністрацію очолив В. Тромпчинський. Командував повстанськими частинами майор С. Тачак. 16 січня головнокомандувачем, на пропозицію Ю. Пілсудського, призначили генерала Ю. Довбур-Мусницького, який почав реорганізовувати повстанські загони, формуючи регулярну армію⁴.

16 лютого 1919 р. загальний договір про перемир'я між Німеччиною та коаліцією продовжили. Його постанови стосувалися воєнних дій у Великопольщі. Так, повстанські відділи визнали частиною військових формувань коаліції, встановили демаркаційну лінію між уже визволеною територією та тією, що перебувала під владою німців. Визнання польських повстанських центрів на визволених землях мало вплинути на рішення мирного договору щодо західних кордонів Польщі. Тут варто акцентувати на заувагах Т. Єндрущак щодо великопольського повстання. По-перше, воно вибухнуло невдовзі після утворення незалежної Польської держави і було виявом прагнення польської людності Великопольщі до об'єднання з іншими землями батьківщини. По-друге, спалах визвольних змагань наступав в атмосфері й на хвилі подій, викликаних воєнною поразкою Німеччини і Листопадовою революцією 1918 р. По-третє, завдяки успіхові великопольського повстання було створено сприятливе становище для справи приналежності цих територій до Польщі. По-четверте, воно, безсумнівно, вплинуло на виступ поляків у Сілезії, які кількома місяцями пізніше взяли за зброю, щоби вибороти приєднання

¹ Halecki, O. (1986). Poland's Place in Europe, 966–1966. *Studies in Polish Civilisations*, 15-22.

² Алексієвєць, Л.М. (2006) / *Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926*. Тернопіль: Підручники і посібники, 448.

³ Селютіна, Н.Ф. Можливості методології соціокультурного підходу в державному управлінні. <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/1/10.pdf>>.

⁴ *Архив полковника Хауза. Подготовлен к печати профессором истории Иэйлского университета Чарльзом Сеймуром*, III (1939).

Верхньої Сілезії до решти краю¹.

Головна народна рада управляла на звільнених територіях до серпня 1919 р. У цей час згадані землі офіційно ввійшли до складу Польської держави, хоча ще протягом певного періоду мали спеціальний статус-представництво, т. зв. Міністерство колишньої Пруської області. Формально до мирної конференції в Парижі вона продовжувала належати Німеччині. На східному Помор'ї польська адміністрація поставала по мірі виведення німецьких військ. 10 лютого 1920 р. генерал Ю. Галлер провів в урочистій обстановці на Балтійському морі символічну церемонію «заручення Польщі з Балтикою», кинувши у морські хвилі перстень із польським орлом².

Майже відразу після утворення уряду І. Падеревського Другу Річ Посполиту визнали та встановили з нею дипломатичні зв'язки: США – 30 січня 1919 р., Франція – 24 лютого 1919 р., Великобританія – 25 лютого 1919 р. та інші держави³. Територіальне «обличчя» післявоєнної Європи формувалося збройною боротьбою та дипломатичними переговорами на Версальській конференції.

Однак реально її місце й роль у міждержавних взаєминах в означений час залишалися недостатньо визначеними внаслідок неготовності провідних держав до Паризької мирної конференції, а надалі – у зв'язку зі суперечностями внутрішнього і зовнішнього курсу Польщі, посилено пропагованої попри свою принципову помилковість польськими лідерами тези для обґрунтування правомірності існування незалежної Польщі в її «історичних межах» до поділів. Польський народ сподівався на позитивне вирішення польського питання на Паризькій мирній конференції, визнання його законного права на національну державність.

У роботі Паризької мирної конференції взяли участь представники 27 держав, серед яких 9 активних учасників війни на боці Антанти; 15 оголосили війну Німеччині, але не брали участі у воєнних діях, і 3 нововідновлені країни – Польща, Чехословаччина й Королівство сербів, хорватів та словенців. До розроблення умов повоєнного врегулювання не було запрошено Німеччину та її союзників у війні, а також Радянську Росію (формальний привід – укладення сепаратного Брестського мирного договору між РРФСР і Центральними державами 1918 р. як порушення союзницьких зобов'язань). На порядку денному конференції були питання про укладення мирних договорів із Німеччиною та її союзниками, утворення Ліги Націй, розподіл колишніх колоній Німеччини й Туреччини між країнами-переможцями. Окремо обговорили питання про утворення незалежної Польської держави та її кордони.

Серед учасників конференції провідну роль відігравали Ж. Клемансо, Д. Ллойд Джордж та В. Вільсон. Італію на конференції представляв В. Орландо, Японію – барон Макіно. Офіційно Паризькою мирною конференцією керували п'ять головних держав-переможниць: Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Франція, Італія і Японія. Їх представники, двоє від кожної країни, входили до Ради десяти. У березні 1919 р. було утворено Раду чотирьох, яку склали В. Вільсон, Д. Ллойд Джордж, Ж. Клемансо і В. Орландо. Пізніше функціонували інші керівні органи конференції. Фактично на всіх етапах конференції найважливіші питання, зокрема утворення незалежної Польської держави та її кордонів, вирішували представники США, Великої Британії і Франції⁴.

У роботі Паризької мирної конференції брала участь і Польща, оскільки з 4 травня 1917 р. на території Франції діяла польська армія, яка була залучена до воєнних дій проти Німеччини. Польську делегацію до травня очолював Р. Дмовський, а згодом – Прем'єр І. Падеревський. На випадок відсутності останнього першим заступником призначили, як і раніше, К. Длуського⁵.

Державотворчий процес у Польщі зумовлював захист національних пріоритетів, визначення кордонів та утвердження польської держави на міжнародній арені як самостійної країни. У контексті цих завдань винятково важливе значення для польської делегації на Паризькій мирній конференції мало обговорення і вирішення питання кордонів Польської держави. Обговорення

¹ Lasocki, Z. (1931). *Wspomnienia szefa administracji Polskiej Komisji Likwidacyjnej i Komisji Rządzącej*, 95-97.

² Jędruszczak, T. (1982). *Problemy odbudowy niepodległego Państwa Polskiego w 1918 roku*. Polska odrodzona 1918–1939. Państwo. Społeczeństwo. Kultura Warszawa: Wiedza Powszechna, 13-54.

³ Алексієвць, Л. (2006). *Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926*. Тернопіль: Підручники і посібники, 448.

⁴ Алексієвць, Л. (2006). *Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926*. Тернопіль: Підручники і посібники, 448.

⁵ Алексієвць, Л. (2002). *Польща: шляхом відродження державної незалежності 1918–1939*. Тернопіль: Економічна думка, 272.

польських справ на конференції почалося 29 січня 1919 р. пам'ятним виступом Р. Дмовського. Звертаючись до традицій Речі Посполитої, він вимагав приєднання до відродженої Польщі всієї Галичини і Волині, Верхньої та Середньої Сілезії, Познанщини, Помор'я, Вармії і Мазур, Литви, переважної частини Білорусі, теренів Полісся й Поділля¹.

Стало очевидним Польща домагається території в межах історичних кордонів до поділів. Такий підхід польської делегації до влаштування власної території посилив суперечності серед делегатів конференції. Ставлення держав до Польщі не було надто прихильним. США, Франція, Велика Британія намагалися знайти прийнятне рішення щодо взаємних суперечностей у справах Польщі. Вони сприяли утворенню Польської держави після її довготривалого перебування в імперіях-анексантах. Стверджували, що Польща зі своїми претензіями на півдні, півночі, сході й заході створює надмірно великі труднощі, порушуючи творення і розгортання міжнародних відносин у Європі. Особливо пристрасним виразником цього подиву «польською невдячністю» й обурення «польським імперіалізмом» був англійський прем'єр Д. Ллойд Джордж².

Д. Ллойд Джордж і В. Вільсон акцентували на умовах, за якими до Польщі мали бути приєднані тільки ті території, на котрих проживали поляки. Цей постулат формулювали щодо західного та східного кордонів. Найсприятливішу позицію для поляків щодо визначення західних рубежів Польщі займав Ж. Клемансо, позаяк головною метою Франції було якнайшвидше послаблення Німеччини³.

Основою для Паризької конференції був принцип, базований на праві націй на самовизначення. Проте питання Польщі стало спробою вирішити інші проблеми. Від початку всі зрозуміли, що вони дуже мало відповідають глибинним і часто-густо суперечливим інтересам народів та держав. Основною причиною слабкості польського становища на мирній конференції було те, що Велика Британія і Франція однаково прагнули, щоб Німеччина та Росія загрожували одна одній. Зокрема, у розпалі дебатів Ж. Клемансо відверто заявив: «Коли було порушене питання про утворення Польської держави, передбачалося не лише загладити один із великих злочинів, а й створити бар'єр між Німеччиною і Росією...»⁴.

Велика Британія, як і Франція, розглядала Польщу передусім через ставлення до Німеччини і Росії. Англійці не ставилися до Польщі як до гідного підтримки партнера, однак, вбачали у ній насамперед союзника Франції. Розбудова Польщі за французьким зразком означала посилення в Європі Франції⁵.

Позиція США щодо вирішення питання про кордони Польщі була на Паризькій мирній конференції подібною до британської. Вашингтон прагнув світового панування. Такий підхід мав посилити вплив Сполучених Штатів у Європі й тому протидівав бажанню Франції зміцнити становище на європейському континенті. Утвердження Польщі за рахунок передачі їй важливих польських земель не відповідало інтересам американських представників на мирній конференції у Парижі⁶.

Отже, долю Польщі вирішували країни-переможниці, насамперед Велика Британія, Франція, США, відповідно до їхнього бачення власних позицій і впливу в повоєнному світі. У цьому контексті варто зазначити, що важливу роль відігравали становище та подальший розвиток ослаблених, але доволі могутніх сусідів – Німеччини і Росії, національні інтереси поляків при цьому відсували на другий план.

Філософія західних держав щодо відродженої Польщі передбачала якнайбільше обмеження з

¹ Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie granicy zachodniej Polski. *Dokumenty z dziejów*, 35-38.

² Krasuski, J. (2000). *Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919 – 1945*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 347.

³ Sowa, A. (1997). *U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*. Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 322.

⁴ Sowa, A. (1997). *U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*. Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii.

⁵ Потемкин, В.Л. (ред.) (1945). *История дипломатии (1945): в 3 т. Т. 3: Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919–1939 гг.)*. Москва – Ленинград: ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 35.

⁶ Krasuski, J. (2000). *Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919 – 1945*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 11.

усіх боків. Міністр закордонних справ Великої Британії А. Бальфур зауважив: «Остерігалися, що нова Польща страждатиме на хвороби, які згубили давню Польщу; що вона буде ареною постійних інтриг між Німеччиною та Росією; і що її існування, не призведе до європейського миру, давало б постійний привід до європейських суперечностей. Якби навіть Польща була спроможна відіграти ефективну роль як буферна держава, не певен, чи буферна держава між Німеччиною і Росією була б корисною для Західної Європи»¹.

Таким чином, долю Польщі вирішували держави-переможці відповідно до свого бачення і впливів у міжнародному повоєнному світі. Сильна Польща була потрібна як перешкода на шляху поширення більшовицьких революційних ідей та як союзник у боротьбі з переможеною, але все ще небезпечною для Франції Німеччиною. З одного боку, незалежна Друга Річпосполита мала служити бар'єром між Радянською Росією і Західною Європою, а з іншого – буфером між двома такими сильними ворожими країнами, як Німеччина і Росія, що було вигідним для забезпечення миру в регіоні. Для Центральних країн вигідною була постійна загроза Німеччини Росії, а Росії – Німеччині. У такій ситуації сильна, незалежна держава зі значною територією заважала. На нашу думку, версальські домовленості при вирішенні польської справи відверто ігнорували інтереси відродженої Польської держави. Нехтування інтересами викликало звичайно занепокоєння і роздратування польського народу, однак, позитивним було те, що вперше після багатьох років поневолення світова громадськість визнала відновлену державу, допустила її до роботи мирної конференції, дала змогу польській делегації висловити свої пропозиції щодо подальшого унезалежнення, а це могли зробити далеко не всі її учасники. Головне – здобуття поляками незалежності, а виконання решти завдань щодо національного державотворення були питанням часу.

References

1. Aleksiiievets, L. (2002). *Polshcha: shliakhom vidrozhennia derzhavnoi nezalezhnosti 1918–1939*. Ternopil: Ekonomichna dumka.
2. Aleksiiievets, L. (2006). *Polshcha: utverzhennia nezalezhnosti derzhavy 1918–1926*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky.
3. Arkhyv polkovnyka Khauza. *Podhotovlen k pechaty professorom ystorry Yeilskoho unyversyteta Charlzom Seimurom, III* (1939).
4. Halecki, O. (1986). Poland's Place in Europe, 966–1966. *Studies in Polish Civilisations*, 15-22.
5. Jędruszczak, T. (1982). *Problemy odbudowy niepodległego Państwa Polskiego w 1918 roku. Polska odrodzona 1918–1939. Państwo. Społeczeństwo*. Kultura Warszawa: Wiedza Powszechna, 13-54.
6. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 roku (1921). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 44, 647.
7. Krasuski, J. (2000). *Tragiczna niepodległość. Polityka zagraniczna Polski w latach 1919 – 1945*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
8. Lasocki, Z. (1931). *Wspomnienia szefa administracji Polskiej Komisji Likwidacyjnej i Komisji Rządzącej*. Krakow: Nakładem autora.
9. Nota Delegacji Polskiej na Konferencję Pokojową w sprawie granicy zachodniej Polski. *Dokumenty z dziejów*, 35-38.
10. Potemkin, V. L. (red.) (1945). *Ystoriya dyplomaty (1945): v 3 t. T. 3: Dyplomatiya v peryod podhotovky vtoroi myrovoi voyny (1919–1939 hh.)*. Moskva – Lenynhrad: OHYZ, Hosudarstvennoe yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury.
11. Seliutina, N. F. *Mozhlyvosti metodolohii sotsiokulturnoho pidkholdu v derzhavnomu upravlinni*. <<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/1/10.pdf>>.
12. Sowa, A. (1997). *U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*. Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii.

¹ Потемкин, В.Л. (ред.) (1945). *История дипломатии (1945): в 3 т. Т. 3: Дипломатия в период подготовки второй мировой войны (1919–1939 гг.)*. Москва – Ленинград: ОГИЗ, Государственное издательство политической литературы, 84.

В'ячеслав Магась, к. і. н.

Житомирський військовий інститут ім. С. П. Корольова, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ ЮНАЦЬКОЇ СПІЛКИ В УКРАЇНІ (1915-1917 РР.)

Viacheslav Magas, PhD in History

Zhytomyr Military Institute named after S.P. Korolev, Ukraine

THE ACTIVITIES OF THE YOUTH UNION IN UKRAINE (1915-1917)

The paper is devoted to the activity of the non-party organization of pupils and students at the Dnieper Ukraine – the Youth Union. The organization was founded at the Ukrainian groups congress in April 1915 and was intended to combine self-educational activity with political struggle. The All-Ukrainian Conference of the Youth Union in May and December of 1916 showed its transition to a socialist position, which caused some disagreement and withdrawal of some activists from the organization. The cells of the Youth Union existed in Kharkiv, Poltava, Ekaterinoslav, Kursk and some other provinces. The authorities harassed organization, liquidated its offices and arrested its activists in Kharkiv, Myrhorod and other areas. The youth got experience of self-organization and civic engagement, increased their national consciousness and were engaged in the underground revolutionary struggle within the activity of the Youth Union.

Key words: Youth Union, non-party organization, socialist ideas, youth, Dnieper Ukraine, the Russian Empire.

Перша світова війна стала трагедією для українського народу представники якого змушені були воювати в арміях ворогуючих Російської та Австро-Угорської імперій. Незважаючи на зазначені потрясіння зростала суспільно-політична активність та прагнення до самоорганізації учнівської та студентської молоді. На підросійській Україні це проявилось у створенні культурно-самоосвітніх та суспільно-політичних організацій. До останніх відноситься і Юнацька спілка (ЮС) – безпартійна організація молоді Наддніпрянської України, що розгорнула свою діяльність у 1915-1917 рр. і ініціатива створення якої виходила від лівобережних українців.

Перші дослідження в яких згадувалася Юнацька спілка з'явилися в діаспорній українській історіографії, зокрема, в роботах Д.І. Дорошенка¹ та Р.С. Бжеського (псевдоніми Характерник, Р. Млиновецький)². Сучасні вітчизняні дослідники звернули увагу на ЮС наприкінці 1990 – на початку 2000-х рр. Зокрема, Юнацька спілка згадується в трьохтомній колективній науковій монографії «Українське питання» в Російській імперії», виданій Інститутом історії НАН України³, а перше спеціальне дослідження по Юнацькій спілці належить Л.М. Філоретовій⁴, хоча для цих робіт характерні певні фрагментарність та неточності. Найбільш повним на сьогодні дослідженням діяльності Юнацької спілки є розділ монографії С.О. Наумова, присвячений функціонуванню молодіжних політичних організацій на Лівобережній Україні у 1907 – лютому 1917 рр.⁵ На сучасному етапі продовжується дослідження діяльності Юнацької спілки на Полтавщині⁶ та в

¹ Дорошенко, Д. (1954). *Історія України 1917-1923 рр. Том 1: Доба Центральної Ради*. Нью-Йорк: Видавнича Корпорація «Булава», 18.

² Млиновецький, Р. (1953). *Історія українського народу: нариси з політичної історії*. Мюнхен: Українське наукове видавництво, 393-394.

³ Характерник. Згадки з минулого (1916–1921 рр.) (1927). *Літературно-науковий вісник*, Кн. VII-IX, 286.

⁴ Філоретова, Л. (2002). Діяльність української учнівської організації «Юнацька спілка» в роки першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Збірник наукових праць*, 4, 183-195.

⁵ Наумов, С.О. (2006). *Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.)*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 236-250.

⁶ Ревегук, В. (2011). Перші українські юнацькі організації Полтавщини на початку XX століття. *Рідний край*, 2 (25), 189-195.

контексті політичної діяльності студентства¹.

Метою нашого дослідження є характеристика діяльності Юнацької спілки в роки Першої світової війни. Для її реалізації були поставлені такі завдання: охарактеризувати обставини зародження організації; розглянути обставини формування ідеологічної платформи ЮС, проаналізувати діяльність її регіональних осередків та уточнити їх чисельність.

Центром зародження Юнацької спілки стало місто Харків. Тут ще з листопада 1907 р. при Харківському університеті функціонувала легалізована Харківська українська студентська громада. Восени 1912 р. серед членів громади, до якої до того часу входили також представники інших навчальних закладів Харкова, виникла думка про створення нелегального політичного співтовариства, що мало на меті не лише національне, а і політичне виховання молоді². Так утворився Український соціалістичний колектив (УСК) до якого на початковому етапі належали вчителі з Лебедина М. Запорожець та Г. Пустогвар, студенти Д. Соловей, В. Глуходід, П. Соловійов і Яким Б., гімназисти М. Петренко, А. Заливчий, курсистки Л. Вензель та М. Соболю. На початку 1914 р. серед представників студентської громади (котра тоді нараховувала до 100 осіб) у зв'язку з забороною влади святкування 100-літнього ювілею Т.Г. Шевченка виникла думка про необхідність проведення антиурядової демонстрації³. З метою залучення до неї якнайширшого кола учасників було вирішено поширювати прокламації від імені «Союзу української та єврейської студентської груп», однак в ході підготовчої роботи оргкомітет у складі О. Синявського і Д. Солов'я було заарештовано в ніч на 23 лютого 1914 р.⁴ та згодом відправлено на заслання до Полтави.

Саме у зв'язку з перебуванням Д. Солов'я у Полтаві⁵ улітку 1914 р. у цьому місті відбувся з'їзд Українського соціалістичного колективу, що дав поштовх до чіткішого оформлення УСК та створення на його основі Юнацької спілки Лівобережної України. У 1914-1915 рр. членами соціалістичного колективу були прихильники як соціал-демократичних ідей (М. Петренко та М. Криворотченко), так і молодь есерівських поглядів (В. Глуходід, А. Заливчий, О. Мицук та А. Радченко)⁶.

В листопаді 1914 р. у М. Петренка та А. Радченка виникла ідея створити громаду серед учнів середніх та професійних шкіл. У грудні того ж року у Харкові відбулася Конференція представників громад (КПГ)⁷ на якій були присутні студенти О. Мицук, В. Кекало, учні А. Радченко, М. Петренко, А. Ковалевський, І. Кекало та ін.⁸ На конференції було вироблено самоосвітню «Програму КПГ міста Х...», котра складалася з переліку книг. В ній вивчення літератури з національного питання поєднувалося з студіюванням історії та теорії соціалізму. Програма здобула загальне визнання та значно вплинула на поширення діяльності гуртків⁹. М. Петренко роздрукував постанови конференції, котрі і були розповсюджені серед учнів¹⁰, однак арешт А. Радченка дещо призупинив справу¹¹.

В результаті реалізації програми рівень національної свідомості та політичної грамотності гуртківців, котрий на початку навчального року знаходився на досить низькому рівні суттєво виріс. Особливою активністю відзначалися діячі УСК, котрі проводили просвітницьку роботу в

¹ Чортенко, А.М. (2012). Студентство в діяльності українських політичних партій та молодіжних позапартійних організацій Наддніпрянщини напередодні Лютневої революції (середина 1914 – лютий 1917 рр.). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*, 6 (241), 2, 169-178.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України. *Фонд 57, Опис 1, Справа 108*, арк. 24.

³ Соловей, Д. (1974). *Розгром Полтави: спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914-1921*. Вінніпег: Вид. Спілка Тризуб, 10.

⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України. *Фонд 57, Опис 1, Справа 108*, арк. 27.

⁵ Соловей, Д. (1974). *Розгром Полтави: спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914-1921*. Вінніпег: Вид. Спілка Тризуб, 35.

⁶ Наумов, С.О. (2006). *Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.)*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 239.

⁷ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 336, Опис 4, Справа 20*, арк. 38-38 зв.

⁸ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 336, Опис 4, Справа 20*, арк. 3-3 зв.

⁹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 326, Опис 2, Справа 132*, арк. 42 зв.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 336, Опис 4, Справа 20*, арк. 3 зв.

¹¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 336, Опис 4, Справа 20*, арк. 38 зв.

малосвідомих гуртках¹. Вже в квітні 1915 р. було скликано з'їзд 15 гуртків Лівобережної України, в яких налічувалося близько 200 членів². На з'їзді було створено Юнацьку спілку, що мала культурно-освітній і політичний характер. Головною її метою визнавалася підготовка свідомих робітників – «Борців за кращу долю робочого люду». Під Юнацькою спілкою розумілася сукупність міських юнацьких громад, що склалися з окремих гуртків, об'єднаних Міжшкільною радою. Законодавчим органом ЮС визнавався з'їзд представників юнацьких громад, а виконавчим – Центральний виконавчий комітет, що діяв у відповідності до інструкцій з'їзду. Передбачалося подальше перетворення ЮС у всеукраїнську організацію³. На з'їзді також було затверджено рішення про дворічну освітню роботу гуртків⁴, що передбачала вивчення мови, національних потреб українського народу та національного відродження інших націй, історії і географії України, історії українського письменства тощо⁵. Крім того, було обрано членів вищого технічно-координаційного органу новоутвореної організації – Центрального виконавчого комітету Юнацької спілки. Її головою став М. Криворотченко, секретарем А. Ковалівський, а завідувачим технічними справами – М. Петренко⁶. За результатами квітневого з'їзду Юнацької спілки було випущено відозву від ЦВК ЮС Лівобережної України в котрій поряд з рішеннями з'їзду містилися заклики до приєднання та розширення просвітницької роботи серед молоді⁷.

За даними зібраними харківським дослідником С.О. Наумовим самосвітні гуртки Юнацької спілки діяли у Харкові у чотирьох чоловічих та жіночій гімназіях, художньому, залізничному і реальному училищах, духовній семінарії, на фельдшерських курсах і Вищих жіночих курсах, в університеті, комерційному, технологічному, ветеринарному і Ново-Олександрійському (евакуйованому) інститутах. Крім того, організації діяли в землеробському училищі в Дергачах, існували філії у Золочеві та Одноробівці Харківського повіту. Осередки спілки діяли також у Богодухівському, Валківському, Вовчанському, Куп'янському, Лебединському, Охтирському та Сумському повітах. На Полтавщині гуртки діяли в губернському центрі (у духовній семінарії, землемірному, ремісничому, реальному, комерційному і фельдшерському училищах, гімназії та вчительському інституті), Миргородському (у гімназії та художньо-промисловій школі, вчительській семінарії у Великих Сорочинцях), Костянтиноградському, Кобеляцькому, Лубенському повітах. Існувало також два гуртки у Курській губернії (Белгороді та Миропіллі Суджанського повіту). Крім того, є вказівки на існування організацій в Бахмуті Катеринославської губернії, Житомирі, Одесі, Області війська Донського та Москві⁸. Однак ми не можемо погодитися з С. Наумовим з його оцінкою наявності організацій Юнацької спілки на Чернігівщині і у Києві. Проведене нами дослідження засвідчило, що джерелом цих відомостей є стаття краєзнавця М. Кодацького «Нотатки до біографії Блакитного», що була вперше надрукована у 1930 р. у № 10 журналу «Червоний шлях». У ній автор оповідаючи біографічні відомості В. Еллана-Блакитного часів Першої світової війни зупиняється на його діяльності в українському самоосвітньому гуртку, далі наводить відомості про другий з'їзд та третю конференцію Юнацької спілки, а потім робить такий висновок: «Як видно зі справ ревідділу Чернігівського край архіву, чернігівська організація, якщо вона і існувала (Чернігівське ГЖУ про неї не знала), участі у з'їздах і конференціях не брала. Проте дехто з чернігівців запевняє, що «Юнацька спілка» як оформлена організація існувала в Чернігові з 1915 року. Ймовірно, що гуртки в Чернігові були в стадії організації і саме коло цього працював Елланський»⁹. Отже, в даній роботі ми стикаємося з бездоказовими та ймовірнісними

¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 326, Опис 2, Справа 132*, арк. 42-43 зв.

² Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 326, Опис 2, Справа 132*, арк. 42-43 зв.

³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 326, Опис 2, Справа 132*, арк. 43 зв.-44.

⁴ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 326, Опис 2, Справа 132*, арк. 44-47 зв.

⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 326, Опис 2, Справа 132*, арк. 46-49.

⁶ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 336, Опис 4, Справа 20*, арк. 38 зв.

⁷ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 326, Опис 2, Справа 132*, арк. 44.

⁸ Наумов, С.О. (2006). *Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.)*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 242-245.

⁹ Вовчик-Блакитна, М.В. (ред.) (1989). *Ні слова про спокій! Василь Еллан-Блакитний: Спогади. Матеріали*. Київ: Дніпро, 37.

твердженнями, що не доводять існування Юнацької спілки в Чернігові. Крім того в роботі Кодацького взагалі не йдеться про існування потужної організації Юнацької спілки в Києві. Такий висновок на основі його праці було зроблено одним з авторів колективної трьохтомної монографії Інституту історії НАН України, що побачила світ 1999 р.¹ Насправді ж в розвідці Кодацького йдеться про гектографований журнал «Зоря», котрий належав В. Еллану-Блакитному і з передмови до якого зрозуміло, що це друкований орган київської середньошкільної молоді, котра ставила собі за мету політичний та культурний розвиток підрастаючого покоління². Згодом відомостями поданими у згаданій колективній монографії скористалася дослідниця Юнацької спілки Л. Філоретова³, а її статтю при підготовці свого монографічного дослідження використав С. Наумов⁴. Малоімовірною є також версія Р. Бжеського про створення Юнацької спілки в Чернігові членами Братства самостійників в другій половині 1916 р.⁵ Її в своїх мемуарах цілком обгрунтовано, як на наш погляд, піддав жорсткій критиці активний учасник УСК та ЮС Д. Соловей, відмітивши хронологічні, ідеологічні та термінологічні неузгодженості і назвавши тезу про заснування Юнацької спілки з ініціативи Братства самостійників «цілковитою фантазією»⁶. Крім того, в роботі С. Наумова твердження про існування ще двох осередків на Чернігівщині носять ймовірнісний характер⁷. Отже, на нашу думку, наявні джерела не дозволять переконливо свідчити про існування Юнацької спілки в Києві та на Чернігівщині.

Після першого з'їзду в Юнацькій спілці спостерігалися і певні відцентрові тенденції. Вже в травні 1915 р., секретар ЮС А. Ковалівський, котрий представляв на з'їзді націоналістично налаштовану молодь Харкова, незадоволений домінуванням соціалістичних тенденцій на з'їзді, розпочав роботу по створенню організації, ідеологія якої ґрунтувалася б на засадах «націонал-аристократизму» – «Українського Національного Кола»⁸. Процес формування «Українського національного кола» було розпочато з початком нового навчального року в вересні 1915 р., коли утворився невеликий гурток до якого входили В. Алексеєнко, К. Коссович, А. Берладін та інші⁹. Цей гурток так і не набув в подальшому великого впливу, однак намагався впливати на громадське життя Харкова та діяльність Юнацької спілки.

У вересні 1915 р. у Харкові сформувалася Українська студентська громада (УСГ) – нелегальна національно-культурна організація без певної політичної програми, що, однак, в залежності від умов та викликів могла визначати свою політичну позицію. Члени громади обов'язково мали прагнути автономії України та не належати до партії правих кадетів. 20 вересня 1915 р. відбулося засідання Установчого Комітету УСГ, на якому були присутні представники трьох напрямків, що діяли серед студентства. Від т. зв. «старих», що групувалися навколо літературно-наукового відділу Харківського українського імені Григорія Квітки-Основ'яненка літературно-художньо-етнографічного товариства (Квіткинського клубу) були представлені студенти В. Глуходід, Худ та Іваницький. «Українське національне коло» представляли студенти А. Ковалівський та А. Берладін. УСК представляв А. Заливчий¹⁰.

На зборах студентської громади 23 вересня 1915 р. в ході дебатів проявився розкол між

¹ Сарбей, В.Г. (ред.) (1999). «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). Ч. 2. Київ: НАН України, 226.

² Вовчик-Блакитна, М.В. (ред.) (1989). *Ні слова про спокій! Василь Еллан-Блакитний: Спогади. Матеріали*. Київ: Дніпро, 35.

³ Філоретова, Л. (2002). Діяльність української учнівської організації «Юнацька спілка» в роки першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: Збірник наукових праць*, 4, 187.

⁴ Наумов, С.О. (2006). *Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.)*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 244-245.

⁵ Характерник. Згадки з минулого (1916–1921 рр.) (1927). *Літературно-науковий вісник, Кн. VII-IX*, 227.

⁶ Соловей, Д. (1974). *Розгром Полтави: спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914-1921*. Вінніпег: Вид. Спілка Тризуб, 56-57.

⁷ Наумов, С.О. (2006). *Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.)*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 245-246.

⁸ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 336, Опис 4, Справа 20*, арк. 66 зв.-67.

⁹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 336, Опис 4, Справа 20*, арк. 152-152 зв.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 336, Опис 4, Справа 20*, арк. 152 зв.-154.

різними групами: більшість «старих» студентів, відстоювала національно-культурний характер студентської громади, натомість діячі УСК та «Українського національного кола» виступали за її національно-політичний характер¹.

На нараді УСГ 8 грудня 1915 р. на якій були представлені ЦВК ЮС та присутні представники УСК, діячі «Українського національного кола» та «старші» студенти було вирішено сумістити культурницьку роботу з розширенням впливу на Юнацьку спілку гуртків Харкова. Прийнято рішення у відповідності до якого кожен 2-3 члена громади мали взяти на себе керівництво гуртком з 7-10 осіб, малознайомих з українством. В результаті цього мала зрости кількість членів громади, число гуртків та груп, а отже і вплив на всю Юнацьку спілку. До здійснення цього плану було вирішено приступати в січні 1916 р.²

Крім того, для кращого зв'язку ЦВК з осередками ЮС наприкінці 1915 р. на місця направлявся координатор А. Заливчий, котрий збирав інформацію та побажання гуртківців на місцях з метою підготовки програми наступного з'їзду, а також передавав директиви з центру³. Подібну діяльність здійснював також М. Криворотченко. До Полтави приїздили М. Петренко та В. Глуходід⁴.

Про пробудження громадсько-політичного життя молоді на Полтавщині свідчить лист з Полтави відібраний при обшуку в селянина О. Шестопаля в Києві 8 грудня 1915 р. В листі, зокрема, говорилося про створення українських гуртків в духовній семінарії, землеробському, ремісничому та фельдшерському училищі, що утворили Міжшкільну раду ЮС та планували видавати за допомогою гектографа українську газету⁵.

Наприкінці 1915 р. на Полтавщині відбулася масштабна ліквідація українського гуртка Миргородської художньої школи, що нараховував до 50 осіб. Близько півтора десятка найдіяльніших членів гуртка опинилося у в'язниці⁶.

На початку 1916 року великого удару було завдано українським організаціям у Харкові. 22 січня 1916 р. жандармськими органами були проведені широкомасштабні обшуки та арешти серед українських діячів. Загалом було заарештовано понад два десятки партійних та молодіжних активістів (у тому числі В. Глуходіда, А. Заливчого, З. Сало, В. Коряка та ін.), вісім з яких було ув'язнено. Зазначені арешти паралізували роботу ЦВК ЮС в Харкові⁷. Свідченням цього стала конференція українських гуртків м. Харкова, що пройшла 19 травня 1916 р. У ній взяли участь студенти та курсистки⁸, загалом прибуло десять осіб. На ній було звернуто увагу на пасивність діячів, близьких до ЦВК ЮС, котрі замість другого з'їзду скликали лише конференцію та прийнято рішення затребувати документи від ЦВК, якщо його члени не розпочнуть активної діяльності⁹. Дійсно, в першому півріччі 1916 р. діяльність ЦВК проявилася лише у приєднанні до колективної петиції до лідера соціал-демократичної фракції М. Чхеїдзе та депутата О. Керенського. У цьому зверненні, підписаному «Правлінням Юнацьких спілок», а також «Центральним комітетом національно-просвітницьких гуртків» та «Союзом українських робітничих організацій на Україні» було висловлено протест проти діяльності фракції кадетів у Думі та містилися вимоги автономії України (такої як і для Польщі), свободи друку українською мовою, відновлення роботи «Просвіт», звільнення від заслання усіх українців та повної амністії українцям, що були засуджені за

¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336, Опис 4, Справа 20, арк. 156-156 зв.

² Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336, Опис 4, Справа 20, арк. 289-289 зв.

³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 326, Опис 2, Справа 29, арк. 1-3 зв.

⁴ Наумов, С.О. (2006). *Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.)*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 246.

⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 321, Опис 1, Справа 238, арк. 57 зв.

⁶ Соловей, Д. (1974). *Розгром Полтави: спогади з часів визвольних змагань українського народу 1914-1921*. Вінніпег: Вид. Спілка Тризуб, 77-78.

⁷ Наумов, С.О. (2006). *Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.)*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 246-247.

⁸ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336, Опис 4, Справа 36, арк. 134-134 зв.

⁹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336, Опис 4, Справа 36, арк. 136-137 зв.

політичними мотивами¹.

Навесні 1916 р. першість перейшла до Полтави де перебували голова М. Криворотченко (голова) та З. Сало (секретар), тоді як у Харкові залишився лише М. Петренко². 30 травня 1916 р. в Пущі-Водиці під Києвом відбулася конференція Юнацької спілки на якій були делегати з Полтавщини, Київщини та Харківщини³. Харків репрезентував представник міжнародного комітету Ново-Олександрійського інституту, який раніше до Юнацької спілки не належав. На конференції домінували українські соціал-демократи, а також були представлені соціаліст-революціонери⁴. Головним завданням зібрання стало затвердження програми діяльності на літо-осінь 1916 р. Було вирішено доручити всім місцевим організаціям ЮС виготовити та видати в районах своєї діяльності прокламації для робітників, селян і солдат українською мовою. Скласти їх мали Міжшкільні ради. Відозви необхідно було роздрукувати в типографії, оскільки на загальне переконання гектографовані видання не справляли належного впливу на населення. Також було вирішено повторно видати прокламації Полтавського відділення ЮС для поширення селами. На конференції з'ясувалося, що Полтавська місцева організація може щомісячно отримувати від внесків суму 150 руб., що було недостатньо, а тому вирішено шукати нові надходження і жертводавців. Серед тих, хто вже здійснив пожертви на користь організації значилися Є. Чикаленко та М. Грушевський⁵. Також були прийняті рішення про збільшення членських внесків у фонд ЦВК ЮС з 5 до 10 коп.⁶ та про необхідність солідарної діяльності організацій лівобережців та правобережців⁷.

Наперекір до висловленої раніше Харківською студентською громадою пропозиції затвердити рішення про необхідність поразки Російської імперії у Першій світовій війні, конференція затвердила рішення про доцільність спільної боротьби разом з російськими соціал-демократами та соціалістами-революціонерами для знищення національного гніту. Також недоцільною була визнана пропаганда на фронті германофільства, а всі сили слід було спрямовувати на поширення соціал-демократичних ідей⁸.

На зібранні був присутній представник від студентської фракції російських есерів у Києві⁹. Він, зокрема, відзначив, що ПСР всіляко сприяє роботі українських організацій, котрі в подальшому отримуватимуть від нього літературу та прокламації. Він також заявив, що російські есери лише тому бажують поразки Росії, що буде знищена військова міць держави і стане можливою революція, котра зруйнує існуючий реакційний устрій та переоблаштує його на демократичних началах та засадах самоуправління і рівноправ'я національностей¹⁰.

За основу подальшої діяльності Юнацька спілка прийняла програму російських соціал-демократів в цілому, а програму російських соціалістів-революціонерів лише у пунктах, що стосуються необхідності загальної революції та визволення представників пригноблених народів¹¹.

Представники Юнацької спілки, присутні на означеній конференції постановили розглядати її як другий з'їзд Юнацької спілки, а постанови з'їзду видрукували від імені Харківського ЦВК, що викликало незгоду і заперечення в самому Харкові. З певними складнощами вказані непорозуміння вдалося залагодити і постанови тимчасово (до наступного з'їзду) були визнані¹², але не усіма

¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336, Опис 4, Справа 35, арк. 230-231.

² Наумов, С.О. (2006). *Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. XIX ст. – лютий 1917 р.)*. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 247.

³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 321. Опис 1, Справа 239, арк. 3-3 зв.

⁴ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336, Опис 4, Справа 36, арк. 168.

⁵ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 321. Опис 1, Справа 239, арк. 3 зв.

⁶ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 321. Опис 1, Справа 239, арк. 30.

⁷ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 321. Опис 1, Справа 239, арк. 3 зв.

⁸ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336, Опис 4, Справа 36, арк. 168-168 зв.

⁹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336, Опис 4, Справа 36, арк. 168.

¹⁰ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 321. Опис 1, Справа 239, арк. 4-4 зв.

¹¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 321. Опис 1, Справа 239, арк. 30.

¹² Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336, Опис 4, Справа 36, арк. 168-169.

діячами. На думку ряду активістів Юнацька спілка мала і надалі бути безпартійною чи загальнопартійною. В результаті А.П. Ковалівський (котрий склав обов'язки секретаря ЦВК Юнацької спілки ще до означеної конференції), К.І. Коссович, П. Кулінич та деякі інші особи вийшли з Юнацької спілки¹.

За фактом проведення з'їзду поблизу Києва жандармськими органами було проведено розслідування і вказано, що ні в Києві ні в губернії організацій Юнацьких спілок не існувало, а Пуща-Водиця була обрана місцем проведення з'їзду з метою конспірації, оскільки тут спілка не була відома поліції². З урахуванням цього факту і для унеможливлення проведення третього з'їзду ЮС Департаментом поліції, після надходження агентурних відомостей від начальника Харківського губерньського жандармського управління, було направлено циркулярний лист з попередженням про можливість проведення з'їзду та розпорядженням зашкодити цьому та не допустити відправлення делегатів на нього начальникам жандармських управлінь Чернігівської, Подільської, Волинської, Бессарабської, Катеринославської, Київської, Полтавської, Курської, Воронежської, Таврійської та Херсонської губерній, а також жандармським управлінням м. Одеси, Донської та Кубанської областей³. Тобто пошук місця проведення з'їзду і делегатів на нього проводився в усіх губерніях де проживали етнічні українці.

10 грудня 1916 р. в Полтаві за пропозицією Полтавської міжшкільної ради, головою якої в той час була З. Сало (вона ж обіймала посаду секретаря ЮС), було скликано третю конференцію ЮС. На ній було присутньо 11 осіб, зокрема були делегати від Полтави (З. Сало), Лубен (одна особа), Кобеляк (одна особа), Костянтинограда (одна особа), Києва (студент першого курсу Київського університету), Харкова (дві особи, серед них – курсистка М. Мелашенко), Москви (Коломийченко), Чернігівської губернії (студент Харківського університету, активіст ЮС з 1915 р., есер О. Мицук), Облесті Війська Донського (студент політехнічного інституту) та Катеринослава (одна особа). Головою конференції було обрано Коломийченко, що прибув на неї в формі співробітника Земського союзу (згодом він відмовився і обрали когось іншого)⁴. Було вказано на негативне ставлення до постанов 2-го з'їзду Юнацької спілки як малочисельного, некомпетентного та не репрезентативного, але разом з цим більшість вважала постанови вірними і вказувала, що третя конференція є ще менш компетентною і окрім двох представників складалася з лівобережців. Саме тому ця конференція не могла скасувати попередніх постанов. Далі відбулося обговорення пропозиції Української народної партії про необхідність надання активної допомоги українцям Австро-Угорщини, що полягала в організації партизанської боротьби (руйнуванні залізничних шляхів, підриві мостів, фабрик тощо). Повідомила про означену пропозицію Мелашенко, а роз'яснення дав київський представник. До ініціатив УНП більшість поставилося негативно, оскільки вони суперечили ідеям Юнацької спілки, що були прийняті на її 2-му з'їзді. Пропозиція була відхилена більшістю (5 – за, 4 – проти, 2 – утрималося). За пропозицію УНП проголосували: Коломийченко, Мелашенко, Мицук та київський представник. Утрималися представники Кобиляк та Костянтинограда Полтавської губернії. При цьому у прийнятій постанові вказувалося, що конференція зважала на інтереси лівобережців, правобережцям же була надана свобода, щодо приєднання до рішення конференції або ж пропозиції УНП⁵.

У числі поточних справ було заслухано доповідь О. Мицука, що служив на оборонному заводі в Чернігівській губернії. Більшість його співробітників входило до складу української організації соціал-революційного спрямування, та робило відрахування з платні на видання українських книг та журналів в Москві («Промінь») та Києві (народницький україномовний журнал, видання якого мало розпочатися з 1 січня 1917 р.).

До програми гуртка було внесено поправку про те, що до складу громад можуть входити, крім освітніх гуртків і інші (в т.ч. соціал-демократичні та есерівські), а Міжшкільним радам надавалося право скликати місцеві і загальні конференції, а в разі бездіяльності ЦВК ради за взаємною згодою могли обирати тимчасовий ЦВК або скликати з'їзд.

¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336, Опис 4, Справа 36, арк. 174-175.

² Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 274, Опис 4, Справа 584, арк. 47.

³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 301, Опис 1, Справа 2988, арк. 1.

⁴ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 274, Опис 4, Справа 583, арк. 50.

Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 274, Опис 4, Справа 583, арк. 50-50 зв.

Питання про час скликання наступного з'їзду ЮС та місце його проведення так і не було з'ясовано, а передано на вирішення Полтавській міжшкільній раді. З цією метою голова останньої З. Сало мала найближчим часом відвідати Харків¹.

За підсумками означеної зустрічі було видано видрукувано відозву в якій вказувалося, що конференція «високо підіймає блакитно-золотий прапор Самочинної України» та «радить гурткам Лівобережної України входити в союз з російськими й іншими організаціями, що борються за краще майбутнє держави, волю і права народів Росії». При цьому ЮС спілка застерігала молодь від впливів русофільської та австрофільської буржуазної пропаганди, оскільки «російські ліберали, що борються зараз за владу, то більші наші вороги, ніж чорносотенці, австрійці ж занадто далеко». Найбільш нагальними визнавалися вимоги автономії України, аграрної реформи та запровадження 8-ми годинного робочого дня².

Про те чи відвідувала З. Сало Харків з метою підготовки з'їзду невідомо, однак на початку 1917 року, а саме – 11 лютого, відбулися обшуки і арешти українських діячів в Харкові і за даними жандармських органів свою діяльність продовжила тільки Українська студентська громада, котра 13 лютого 1917 р. обрала ЦК³. Невдовзі відбулася лютнева революція, що припинила діяльність Юнацької спілки, оскільки її активісти включилися в процеси, котрі відбувалися за нових суспільно-політичних умов.

Таким чином, Юнацька спілка у 1915-1917 рр. стала справжньою школою національної та політичної соціалізації молоді (надавши їй досвід самоорганізації та підпільної політичної боротьби) та поступово перетворилася з безпартійної та міжпартійної організації в спілку соціалістичного спрямування. Організація зародилася на Харківщині та Полтавщині як об'єднання лівобережної учнівської та студентської молоді, але з перспективою перетворення у всеукраїнську. Значні перешкоди функціонуванню нелегальної Юнацької спілки чинили жандармські органи, котрі здійснили ряд обшуків, арештів та ув'язнень активістів організації, що завдало шкоди розгортанню руху та на деякий час паралізувало діяльність осередків ЮС. Саме у зв'язку з цим роль центру спілки перейшла з Харківщини до Полтавщини. Загалом, діяльність Юнацької спілки продемонструвала наростання революційних настроїв молоді, домінування в її середовищі соціалістичних тенденцій та прихильності до ідеї автономії України.

References

1. Chortenko, A. M. (2012). Studentstvo v diialnosti ukrainskykh politychnykh partii ta molodizhnykh pozapartiinykh orhanizatsii Naddniprianshchyny naperedodni Liutnevoi revoliutsii (seredyna 1914 – liutyi 1917 rr.). *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*, 6 (241), 2, 169-178.
2. Doroshenko, D. (1954). *Istoriia Ukrainy 1917-1923 rr. Tom 1: Doba Tsentralnoi Rady*. Niu-York: Vydavnycha Korporatsiia «Bulava».
3. Filoretova, L. (2002). Diialnist ukrainskoi uchnivskoi orhanizatsii «Yunatska spilka» v roky pershoi svitovoi viiny. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.: Zbirnyk naukovykh prats*, 4, 183-195.
4. Kharakternyk. Zghadky z mynuloho (1916–1921 rr.) (1927). *Literaturno- naukovyi visnyk, Kn. VII-IX*, 285-289.
5. Mlynovetskyi, R. (1953). *Istoriia ukrainskoho narodu: narysy z politychnoi istorii*. Miunkhen: Ukrainske naukove vydavnytstvo.
6. Naumov, S. O. (2006). *Ukrainskyi politychnyi rukh na Livoberezhzhi (90-ti rr. KhIKh st. – liutyi 1917 r.)*. Kharkiv: KhNU im. V. N. Karazina.
7. Revehuk, V. (2011). Pershi ukrainski yunatski orhanizatsii Poltavshchyny na pochatku XX stolittia. *Ridnyi kraj*, 2 (25), 189-195.
8. Sarbei, V.H. (red.) (1999). «Ukrainske pytannia» v Rosiiskii imperii (kinets XIX – pochatok XX st.). *Ch. 2*. Kyiv: NAN Ukrainy.
9. Solovei, D. (1974). *Rozghrom Poltavy: spohady z chasiv vyzvolnykh zmahan ukrainskoho narodu 1914-1921*. Vinnipeh: Vyd. Spilka Tryzub.
10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. *Fond 57, Opys 1, Sprava 108*.
11. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 274, Opys 4, Sprava 583*.
12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 274, Opys 4, Sprava 584*.

¹ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 274, Опис 4, Справа 583*, арк. 48-48 зв.

² Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 274, Опис 4, Справа 583*, арк. 52-52 зв.

³ Центральний державний історичний архів України в м. Києві. *Фонд 336, Опис 1, Справа 4500*, арк. 6 зв.-7 зв.

13. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 301, Opys 1, Sprava 2988.*
14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 321. Opys 1, Sprava 238.*
15. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 321. Opys 1, Sprava 239.*
16. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 326. Opys 2, Sprava 29.*
17. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 326, Opys 2, Sprava 132.*
18. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 336, Opys 1, Sprava 4500.*
19. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 336, Opys 4, Sprava 20.*
20. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 336, Opys 4, Sprava 35.*
21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi. *Fond 336, Opys 4, Sprava 36.*
22. Vovchuk-Blakytina, M. V. (red.) (1989). *Ni slova pro spokii! Vasyl Ellan-Blakytyni: Spohady. Materialy.* Kyiv: Dnipro.

TECHNOLOGY HISTORY STUDIES

Ігор Анненков, к. і. н.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

КОНЦЕПЦІЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В ЕЛЕКТРОМАШИНОБУДУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ СРР У ПЕРІОД НЕПУ (1921 – 1931 РР.)

Igor Annenkov , PhD in History

National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”, Ukraine

THE CONCEPT OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL POLICY IN ELECTRICAL ENGINEERING OF THE UKRAINIAN SSR DURING THE NEP PERIOD (1921-1931)

The article defines the concept of scientific and technical policy in the Ukrainian electrical engineering during 1921-1931 years and main factors of its formation. To accomplish this, revealed initial state of sectoral scientific and technological potential, identified and analyzed government steps aimed at its strengthening in NEP conditions. It was established that opportunities provided by NEP for this purpose were not used. Management system of scientific and technical development of Republican electric cars industry was built solely on the basis of administrative control of this process with background of preventive increasing of production capacity of public sector industry.

Key words: scientific and technical policy, electrical engineering, scientific support, new economic policy, industrial power, electric drive.

На сьогоднішній день, у контексті дискусій щодо проблеми організації ефективної системи управління індустріальною сферою економіки, одним, з доволі жваво обговорюваних, є питання розподілу навантаження у виробництві валу продукції між державним та приватним секторами промисловості. Особливо це стосується нових наукоємних галузей індустрії, що визначають перспективу науково-технічного розвитку всього суспільства. Однак, при цьому не дуже часто враховується досвід у вирішенні згаданого питання, набутий під час уже достатньо тривалого промислового розвитку, а відповідно – й чисельних заходів, здійснених для покращення ефективності його управлінням. Відбувається це з причини обмеженої кількості спеціальних історичних досліджень, на меті яких малось би вивчення такого досвіду. Отже, результати будь-якої наукової історичної розвідки, здійсненої у вказаному ракурсі, є актуальними для розробки сучасних концепцій управління індустрією.

В Україні мається певний історичний досвід з організації роботи нових наукоємних промислових галузей в умовах одночасного функціонування приватного та державного секторів економіки. Зокрема це стосується електромашинобудування, ступень наукоємності якого по відношенню до всієї іншої індустрії в першій третині ХХ в. цілковито відповідає аналогічному показнику, наприклад, комп'ютеробудування в другій половині цього ж століття. Проте слід зазначити, що робота електромашинобудівної галузі України в окреслений період вивчена дуже обмежено, а в розрізі існуючої у той час на теренах УСРР нової економічної політики (НЕП) – не досліджувалася зовсім. Так, у другому томі видання «История энергетической техники СССР»¹ стосовно обраних хронологічних меж розглядаються лише основні види номенклатури виробів

¹ Александров, А.Г., Аронович, И.С., Бабилов, М.А. и др. (1957). История энергетической техники СССР. Т. 2.: *Электротехника*. Москва, Ленинград: Госэнергоиздат.

Харківського електромеханічного заводу (ХЕМЗ) – найбільшого в Радянському Союзі тогочасного виробника електричних машин. У частині другій колективної наукової праці під редакцією А. А. Вознесенського «Очерк истории Харьковского электромеханического завода»¹ наявні згадки про роботу цього підприємства в умовах НЕПу. Однак, разом з тим, аналіз впливу зміни підходів в управлінні промисловістю на розвиток ХЕМЗу чи галузі в цілому тут не здійснено. Також у цій історичній розвідці, як і в попередній, не вивчаються заходи, спрямовані на забезпечення науково-технічного прогресу в українському електромашинобудуванні. Останній момент певним чином розглянутий у двотомній монографії Е. Саттона «Western Technology and Soviet Economic Development»², однак автор звернув увагу тут лише на один із способів, за допомогою якого Радянський Союз організовував наукове забезпечення власної індустрії – міжнародне науково-технічне співробітництво. Цей же спосіб досліджений у дисертації М. В. Новікова «Иностранный капитал в советской электротехнической промышленности сильных токов: формы привлечения и результаты использования (1920–1932 гг.)»³, хоча, на відміну від попередньої розвідки, у даній праці міжнародне науково-технічне співробітництво СРСР вивчається не в цілому, а конкретно стосовно електротехнічної індустрії. Однак М. В. Новіков у своїй дисертації не робить акцентів на українському електромашинобудуванні, переважно оперуючи фактажем щодо російських підприємств та загальносоюзних відомств та обмежується прикладом співпраці Державного електротехнічного тресту СРСР (ДЕТ) з німецькою «Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft» (AEG). Практично відсутній матеріал щодо формування та запровадження науково-технічної політики в українському електромашинобудуванні в обраних хронологічних межах і в дисертації О. Є. Тверитникової «Внесок учених Харківського технологічного та електротехнічного інститутів у розвиток електротехнічної галузі України (1885–1950 рр.)»⁴.

Таким чином, у сучасній історіографії присутнє вивчення лише одного з заходів у межах науково-технічної політики у вітчизняному електромашинобудуванні в період НЕПу. Але вектор наукового пошуку при цьому спрямований на дослідження загальносоюзних результатів вказаного заходу. Окрім того, й самі ці результати набувають у дослідників оцінки переважно в площині безпосередньої економічної ефективності, без суттєвого аналізу їх впливу на формування науково-технічного потенціалу галузі в цілому. Тобто, без огляду на загальний контекст запровадження відповідного заходу. Отже, на сьогодні ми не маємо наукових праць, в яких було б комплексно розглянуто науково-технічну політику в українському електромашинобудуванні впродовж обраних хронологічних меж.

Виходячи з усього попередньо викладеного, на меті даного дослідження стоїть визначення концепції науково-технічної політики в електромашинобудуванні УСРР у 1921–1931 рр., зважаючи на роль цієї галузі впродовж обраного хронологічного періоду в суспільному науково-технічному розвитку та з огляду на наявні економічні можливості, надані НЕПом. Для досягнення цієї мети важливо, по-перше, оцінити стан усіх складових науково-технічного потенціалу української радянської сфери виробництва електричних машин як в приватному, так і в державному секторах індустрії. По-друге, необхідно виявити всі кроки уряду, спрямовані на зміцнення науково-технічного потенціалу галузі, розподіл виробничого навантаження в електромашинобудуванні республіки та формування відповідного споживчого середовища.

З березня 1921 р у Радянській Україні політику «воєнного комунізму», що провадилася під час громадянської війни 1918–1920 рр., було змінено на НЕП. Сутність останньої полягала в допущенні приватного капіталу до різних форм участі у виробництві суспільного продукту, чого «воєнний комунізм» не припускав ні в якому вигляді. При цьому, за приватним виробником закріплювалося право самому визначати за обсягами та номенклатурою власну виробничу програму, а також

¹ Суздальцев, В.В., Кучер, А.Е., Щербаненко, Б.М. и др. (1965). *Очерк истории Харьковского электромеханического завода. Ч. 2.: (1918–1964)*. Харьков: «Прапор».

² Sutton, A.C. (1968–1971). *Western Technology and Soviet Economic Development. Vol. 1. (1917–1930); Vol. 2. 1(1930–1945)*. Stanford.

³ Новіков, М.В. (2006). *Иностранный капитал в советской электротехнической промышленности сильных токов: формы привлечения и результаты использования (1920–1932 гг.)*: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория». Волгоград.

⁴ Тверитникова, О.Є. (2009). *Внесок учених Харківського технологічного та електротехнічного інститутів у розвиток електротехнічної галузі України (1885–1950 рр.)*: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки». Харків.

встановлювати порядок її виконання. Окрім того, за ним зберігалось право власності на виготовлену продукцію, а отже, – й на отриманий від її реалізації прибуток. Тобто, урядом створювався певний симбіоз адміністративної та ринкової систем управління економікою країни, що сприяло покращенню інвестиційного клімату в промисловій сфері, у тому числі – для іноземного капіталу. Проте дані зміни в управлінні економікою об'єктивно вели й до змін у науково-технічній політиці держави, оскільки відтепер поставала проблема не стільки розподілу за обсягами та номенклатурою виробничого навантаження між приватним та державним промисловими секторами, скільки проблема регулювання цього балансу. Адже, прийнявши на себе зобов'язання згідно НЕПу, державні владні органи, по суті, відмовилися від директивного впливу на науково-технічну політику приватного бізнесу. Це означало, що теоретично, за певних умов, науково-технічний прогрес у приватному секторі промисловості може піти більш стрімкими темпами ніж у державному, наслідком чого, у решті-решт, стане зміна балансу у виробництві суспільного продукту індустрією на користь першого. Подібний поворот подій повністю суперечив би загальній доктрині побудови «радянського» суспільства, запобігти чому ставало можливим лише за умови постійного, випереджаючого приватний сектор за темпами, якісного і кількісного зростання науково-технічного потенціалу державної промисловості, особливо – її наукоємних галузей.

Таким чином, уже з 1921 р. українське електромашинобудування мало функціонувати в умовах не лише нової економічної, а й нової науково-технічної політики. Між тим, паливна та продовольча кризи, що охопили Україну під час та по закінченню громадянської війни, вимушували уряд звертати першочергову увагу на організацію розвитку відповідних галузей. До того ж, параліч «великої» індустрії, викликаний соціально-політичними катаклізмами, привів до падіння попиту на вал електромашинобудівної продукції. Отже, споживчий попит на початку НЕПу цілком задовольняла наявна номенклатура електричних машин, навіть в існуючих обсягах їх виробництва, збільшити які все одно не вдавалося через брак сировини та палива. Звідси, можна вести мову про те, що в цей час ринок електромашин в Україні не відігравав стимулюючої ролі для розвитку галузі.

Укладена ситуація дозволила уряду без зайвих перешкод, хоча і за залишковим принципом (через нагальність вирішення паливної та продовольчої проблем), здійснити низку заходів із зміцнення науково-технічного потенціалу державних електромашинобудівних підприємств. Насамперед, перед тим, як допустити приватний сектор до участі у розвитку галузі, відбулося нарощення виробничих потужностей державних підприємств за рахунок активної частки основних виробничих фондів націоналізованих дрібних електромеханічних майстерень і заводів, що передбачалися до передачі приватному капіталу¹, а також законсервованих підприємств не електромашинобудівного профілю². У такий спосіб, враховуючи наявну кризу виробництва засобів виробництва, у передбачуваній майбутній конкуренції на користь невеликої кількості заводів, контрольованих державою, було укладено певний потужнісний гандикап перед тим вітчизняним приватним сектором, що гадав би впливати на розвиток електромашинобудування. Це підтверджує викладене вище припущення, що радянський уряд споконвічно не розглядав приватний сектор економіки як одне з основних джерел формування валу продукції в українському електромашинобудуванні, залишаючи для нього нішу роздрібного споживання електричних машин.

Однак окрім створення сприятливих первісних умов шляхом простого збільшення абсолютних показників потужності для заводів, контрольованих державою, ніяких інших кроків у напрямі їх науково-технічного розвитку, в цей час, здійснено не було. Підприємства продовжували випускати освоєні до і під час I Світової війни зразки електромашинобудівної продукції. Вони являли з себе, здебільшого, розробки зарубіжних компаній, що випускалися їхніми заводами, розташованими в дореволюційний період у Російській імперії. Також розповсюдженим було й продукування тих аналогів виробів провідних світових виготовлювачів, що в дорадянський період доволі широко копіювалися вітчизняними дрібними підприємцями. Владою не вживалися заходи ані щодо організації масової підготовки відповідного науково-технічного персоналу, здатного створювати прогресивні електричні машини, ані стосовно закупівлі відповідних сучасних розробок за кордоном для їх наступного впровадження у виробництво на вітчизняних заводах. Отже, на споживчий ринок у великій кількості потрапляли морально застарілі електромашини, основний вал яких формувался на державних підприємствах. Потреби в новітньому електромеханічному устаткуванні, що виникали

¹ *Промышленность Украины в 1921 году* (1922). Харьков: Украинский Совет народного хозяйства, 80-81.

² *Присоединение завода Герлях и Пульст к Харьковскому паровозостроительному заводу* (1922).

Державний архів Харківської області. Фонд Р-1354. Опис 1. Справа 721, 19.

переважно в оборонній сфері, на транспорті, зв'язку та в електроенергетиці, покривалися імпортом, частка якого становила близько третини всього обсягу щорічно впровадженого відповідного обладнання¹. Приватні ж майстерні, здебільшого, здійснювали ремонт і обслуговування електричних машин невеликої потужності, у тому числі – імпортованих.

Ситуація різко змінилася, коли в середині 1920-х років темпи розвитку української індустрії почали прискорюватися, а обсяги промислового виробництва сягнули тих, що існували до I Світової війни. У цей час проявилось те, що наявне на заводах виробниче обладнання вже фізично застаріло і досягнуті валові показники обсягів промислового виробництва отримані не стільки завдяки цьому устаткуванню, скільки за рахунок зростання на 30 % (проти довоєнної) кількості робітників². Однак оновлення активної частки основних виробничих фондів підприємств механічним обладнанням, пристосованим під груповий привод від парових енергетичних установок через стельову трансмісію не мало доцільності, оскільки машини з індивідуальним електроприводом уже довели свою набагато більшу ефективність, а отже – й перспективність. Таким чином, перед вітчизняною промисловістю на порядку денному стало питання освоєння виробництва практично всієї гами засобів виробництва, оснащених індивідуальним електроприводом, а звідси – й найширшого спектру новітніх електромашин, здатних забезпечити вказану потребу.

Разом з тим, активізована приватна підприємницька діяльність привела до появи великої кількості малих виробничих установ, які також потребували значних обсягів устаткування, оснащеного індивідуальним електроприводом, причому – дуже широкої і нормативно не впорядкованої номенклатури. Одночасно, впровадження урядом програми електрифікації країни сприяло розповсюдженню електрики на побутовому рівні, але, знов-таки, при цьому були відсутні будь-які єдині впорядковані технічні умови, що мали б нормувати порядок її експлуатації. Таким чином, усього за два-три роки попит на електричні машини збільшився в рази, через що відповідний ринок надбав стимулюючої ролі в науково-технічному розвитку галузі. Проте вітчизняна електромашинобудівна промисловість виявилася не здатною його задовольняти а ні за номенклатурою (внаслідок її доволно утвореної ширини), а ні за технічним рівнем (через відсутність необхідного власного наукового забезпечення). Збільшувати ж імпорт електромашин не уявлялося можливим, оскільки вітчизняному приватному сектору участь в експортно-імпортних операціях була заборонена, а в держави на імпорт таких обсягів устаткування банально не вистачало коштів.

Отже, укладена в країні на середину 1920-х років ситуація в сфері її електрифікації вимагала від уряду більш розвиненої науково-технічної політики в електромашинобудуванні та електротехнічній промисловості в цілому. Простий перерозподіл основного виробничого навантаження на державний сектор електромашинобудування шляхом директивного визначення обсягів відповідного попиту та джерел його задовольнення для державної індустрії, чия питома на споживчому ринку електричних машин була домінуючою, а також завдяки наданню (у вище вказаний спосіб) превентивної потужнішої переваги державним електромашинобудівним підприємствам, питання управління науково-технічним розвитком галузі не вирішив. Державна електропромисловість, що працювала в умовах адміністративного керування не отримала від уряду адміністративно-організаційних рішень, спрямованих на зміцнення її наукового забезпечення. Сама ж вона такі рішення провадити не могла за визначенням. Приватне електромашинобудування, з огляду на обсяги виробництва, а також широту і значну невпорядкованість номенклатури продукції, щодо формування власного наукового забезпечення не мало а ні потреби, а ні можливості. Як наслідок, темпи науково-технічного прогресу в електромашинобудуванні залишалися на рівні, нижчому за дореволюційний, що повністю суперечило урядовій політиці індустріалізації.

Для врегулювання проблеми управління науково-технічним розвитком електротехнічної промисловості в країні у 1925 р. організується Державний Електротехнічний трест. Електромашинобудування, врешті-решт, отримало адміністративний орган, відповідальний за

¹ Докладные записки, письма СНК УССР, Южнорудного и Государственного Электротехнического трестов ЦК КП(б)У о концессиях и концессионной практике в УССР и СССР (1927). Центральний державний архів громадських об'єднань України, Фонд 1, Опис 20, Справа 2506, 4.

² Материал, подготовленный комиссией Госплана СССР о состоянии промышленности и экономическом развитии Украинской ССР, об итогах выполнения народнохозяйственного плана к 10-летию Великого Октября (1927). Центральний державний архів громадських об'єднань України, Фонд 1, Опис 20, Справа 2502, 19.

розробку науково-технічної політики саме в галузі електротехнічної індустрії. Тобто, поява ДЕТу цілком відповідала формованому укладу директивного управління економікою. З огляду на останнє, цей захід можна вважати суттєвим позитивним кроком на шляху організації науково-технічного розвитку у вітчизняній сфері виробництва електричних машин, хоча й з певним суттєвим застереженням: впровадження науково-технічної політики в електромашинобудівній промисловості покладалося не на ДЕТ, а на Вищу Раду народного господарства (ВРНГ) СРСР. Це обмеження ДЕТу в керуванні науково-технічним прогресом у підвідомчій галузі обумовлювалося, насамперед, одночасною наявністю державного і приватного секторів даної індустрії. Звідти, обидва даних сектори в своїй діяльності підпорядковувалися ВРНГ СРСР, але ДЕТу – лише державний.

У будь-якому випадку, створення ДЕТу мало великі позитивні наслідки для розвитку електромашинобудування в Україні. Уперше з часів встановлення радянської влади було визначено основні нагальні питання, що підлягали спільному вирішенню науковцями та виробничниками, а також встановлено шляхи цієї взаємодії. Запропоновані ДЕТом заходи в формуванні науково-технічної політики в галузі стосувалися, насамперед, організації її наукового забезпечення. У першу чергу, трестом було налагоджено відповідні просвітницьку та навчальну діяльності. З цього часу, не лише великі союзні підприємства, а й менш потужні галузеві та дрібні приватні майстерні надбали можливість на постійній основі централізовано отримувати науково-технічну інформацію від провідних іноземних фірм та відповідного бюро тресту¹. Окрім того, зусиллями керівництва ДЕТу набули більшого поширення навчальні дисципліни з електрики в закладах фабрично-заводського учнівства та у вишах, активізувалася пропаганда електрики, як сучасного ефективного виду енергії, серед усіх верств населення. Проте вказані заходи могли дати очікуваний результат лише в довгостроковій перспективі, та й те – за умови тривалої цілеспрямованої праці в цих напрямках, а не при ставленні до них, як до чергової політичної кампанії, що надзвичайно часто практикувалося в СРСР. Але підготовка до прискореної індустріалізації суспільства на той час в країні вже йшла повним ходом, що не залишало терміну на створення наукового забезпечення у вітчизняній електромашинобудівній промисловості виключно через освітню та науково-просвітницьку діяльності. Наявні ж потужності наукового потенціалу були явно недостатні для виконання передбачуваних завдань і, до того ж, їх питома вага зосереджувалася у вишах Москви та Ленінграда. Тому, ДЕТом була розгорнута інтенсивна діяльність із значного розширення мережі відповідних галузевих установ у вигляді заводських конструкторських бюро та окремих профільних науково-дослідних інститутів. Однак і цей захід потребував значного часу як на вирішення питань матеріально-технічного забезпечення, так і на формування фахово підготовленого кадрового складу.

Враховуючи укладену ситуацію, ВРНГ СРСР було запропоновано два основних види заходів, спрямованих на її швидке виправлення. Першим з них стало запровадження концесій для іноземних фірм на виготовлення певних номенклатур електромеханічних виробів. Другим – укладання з провідними світовими виробниками електричних машин договорів про науково-технічну співпрацю. Першою організацією, з якою був укладений такого роду договір, в Україні в 1926 р. став німецький концерн AEG, а першим концесіонером у електромашинобудівній сфері республіки повинен був стати в 1927 р. шведський концерн ASEA. Але вказаній концесійній угоді так і не судилося статися, оскільки проти неї категорично виступив ДЕТ. Свою позицію ДЕТ обґрунтовував тим, що тільки-но налагоджене співробітництво з AEG ще не дало можливості ХЕМЗу, перейменованому в Харківський електромашинобудівний завод (ХЕЗ), освоїти випуск конкурентоспроможної продукції, у той час як ASEA має такої в обсягах та за ціною, здатних зробити функціонування ХЕЗу взагалі непотрібним. Отже, концесійна угода з ASEA ставила під питання не лише доцільність раніше укладеного з AEG договору про науково-технічне співробітництво, а й взагалі можливість створення в Україні конкурентоспроможної електромашинобудівної галузі².

Таким чином, починаючи з другої половини 1920-х років в Україні активно впроваджується концепція широкого науково-технічного співробітництва зі світовими лідерами

¹ Анненков, І.О. (2015). Організаційні структури електромашинобудівної галузі в Українській РСР у 1922–1941 рр. *Історія науки і техніки*, 7. Київ: Вид-во ДЕТУТ, 17.

² Докладные записки, письма СНК УССР, Южнорудного и Государственного Электротехнического трестов ЦК КП(б)У о концессиях и концессионной практике в УССР и СССР (1927). Центральний державний архів громадських об'єднань України, Фонд 1, Опис 20, Справа 2506, 3.

електромашинобудування: з 1926 р. – з АЕГ, а з 1929 р. – американською General Electric Company¹. Їх співпраця з ДЕТОМ у питанні передачі радянським електромашинобудівникам своїх розробок була достатньо плідною. Однак даний фактор досить негативно вплинув на проблему браку в республіці відповідних науково-технічних кадрів. Понадїявшись на те, що отримані від провідних світових компаній сучасні науково-технічні знання дозволять швидко виправити ситуацію з низьким технічним рівнем вітчизняної продукції, уряд наприкінці 1920-х років знов не приділив значної уваги питанню масштабної підготовки спеціалістів для електромашинобудування.

Укладання договорів про науково-технічне співробітництво з провідними світовими виробниками електромашин дозволило ХЕЗу відряджати в межах цих угод своїх фахівців на вказані підприємства. Проте кількість таких спеціалістів, які мали б відповідний освітній рівень і були б здатними засвоїти сучасні новини, на заводі обмежувалася інженерами, які отримали кваліфікацію ще в дореволюційний період. Між тим, в Україні і до революції даний контингент працівників був у дефіциті, а після революційних подій і громадянської війни – цей дефіцит ще збільшився. Уряд же впродовж 1920-х років не вжив заходів, здатних суттєво скоротити брак науково-технічних фахівців в електромашинобудівній галузі. Отже, повноцінно використати можливості, надані договорами про науково-технічне співробітництво, було просто нікому. З цієї причини, до початку 1930-х років низка таких науково-технічних новин, як наприклад, швидкісні електродвигуни, електромотори для вальцівних станів та папероробних верстатів, взагалі не була втілена². Ця ж причина служила тому, що на такому гігантському підприємстві не вдавалося створити сучасної форми організації науково-технічної праці на кшталт конструкторського або проектно-технологічного бюро. Усі відповідні роботи, як і в дореволюційні часи, здійснювалися загальною технічною конторою заводу, хоча й розподіленою на певні профільні сектори. Зважаючи на ситуацію, з 1930 р. ХЕЗ, будучи монополістом українського електромашинобудування, а отже – й основним споживачем зарубіжних розробок, розпочинає самостійну підготовку інженерно-технічних кадрів³.

Оскільки дія угод про науково-технічне співробітництво, укладених урядом, стосувалася лише державних підприємств і на приватний сектор виробництва електричних машин не розповсюджувалася, останній набував наукове забезпечення самотужки. На даний час достойно не відомо, чи здійснювалися цілеспрямовані відрядження стосовно запозичення зарубіжного досвіду інженерно-технічних працівників, які працювали в приватному електромашинобудуванні. Але ми точно знаємо, що на початок 1930-х років обсяги виробництва останнього поступалися державній електромашинобудівній промисловості майже в сто сорок разів⁴. Це говорить про те, що питома вага науково-технічних працівників приватного електромашинобудування не могла бути скільки-небудь значною в загальній кількості таких спеціалістів в Україні в цілому. Звідси, навіть якщо приватним сектором і здійснювалися цілеспрямовані запозичення іноземного досвіду у вказаний спосіб, то це ні яким чином не впливало на загальний стан справ із науковим забезпеченням галузі. На створення власних системи підготовки кадрів та сучасних форм організації науково-технічної діяльності в приватного сектору не малося потрібних фінансових ресурсів. Отже, в своєму науковому забезпеченні приватне електромашинобудування в Україні знаходилося в дуже великій залежності від держави і не могло здійснювати впливу на формування галузевої науково-технічної політики.

Таким чином, ми можемо констатувати, що одним з головних факторів впливу на формування науково-технічної політики в електромашинобудуванні Української СРР упродовж 1920-х років став директивно визначений урядом розподіл між державним та приватним секторами економіки валу відповідної продукції, постаченої на внутрішній ринок. Концепція науково-технічної політики щодо українського електромашинобудування будувалася на превентивному зміцненні виробничих потужностей саме державного сектору галузі, з їх наступним завантаженням випуском тих зарубіжних новітніх розробок, актуальність яких для вітчизняного народногосподарського

¹ Анненков, І.О. (2015). Організаційні структури електромашинобудівної галузі в Українській РСР у 1922–1941 рр. *Історія науки і техніки*, 7. Київ: Вид-во ДЕТУТ, 11.

² Александров, А.Г., Аронович, І.С., Бабинов, М. . і др. (1957). *История энергетической техники СССР. Т. 2.: Электротехника*. Москва, Ленинград: Госэнергоиздат, 311.

³ *Матеріал об історії заводу (1934–1939)*. Державний архів Харківської області. Фонд Р-4217, Опис 4, Справа 27, 64.

⁴ *Фабрики та заводи України (1931). Статистичний довідник Державної пшаної комісії УСРР*. Харків: Державне видавництво «Господарство України», 90-95, 124-125.

комплексу та суспільства в цілому призначалася урядом в адміністративний спосіб. Власне наукове забезпечення електромашинобудівного виробництва організовувалося на підставі досвіду, отриманого під час упровадження згаданих новин. Отже, можливості, надані НЕПом як для створення внутрішнього конкурентного споживчого середовища для виробників електричних машин, так і для організації, альтернативних державним, джерел наукового забезпечення галузі, при формуванні концепції науково-технічної політики в республіканському електромашинобудуванні не були використані.

References:

1. Aleksandrov, A. G., Aronovich, I. S., Babikov, M. A. i dr. (1957). *Istoriya jenergeticheskoy tehniky SSSR. T. 2.: Jelektrotehnika*. Moskva, Leningrad: Gosjenergoizdat.
2. Annyenkov, I. O. (2015). *Orhanizatsiyini struktury elektromashynobudivnoyi haluzi v Ukrayins'kiy RSR u1922–1941 rr. Istoriya nauky i tekhniky*, 7. Kyiv: Vyd-vo DETUT.
3. *Dokladnye zapiski, pis'ma SNK USSR, Juzhnorudnogo i Gosudarstvennogo Jelektrotehnicheskogo trestov CK KP(b)U o koncessijah i koncessionnoj praktike v USSR i SSSR (1927)*. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny. *Fond 1, Opys 20, Sprava 2506*.
4. *Fabryky ta zavody Ukrayiny (1931). Statystychnyy dovidnyk Derzhavnoyi p'lyanovoyi komisiyi USRR*. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo «Hospodarstvo Ukrayiny»
5. *Material ob istorii zavoda (1934–1939)*. Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti. *Fond R-4217. Opys 4. Sprava 27*.
6. *Material, podgotovlennyj komissiej Gosplana SSSR o sostojanii promyshlennosti i jekonomicheskomo razvitii Ukrainskoj SSR, ob itogah vypolnenija narodnohozjajstvennogo plana k 10-letiju Velikogo Oktjabrja (1927)*. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny. *Fond 1, Opys 20, Sprava 2502*.
7. Novikov, M. V. (2006). *Inostrannyj kapital v sovetskoj jelektrotehnicheskoy promyshlennosti sil'nyh tokov: formy privilechenija i rezul'taty ispol'zovanija (1920–1932 gg.): avtoref. dis. na soiskanie nauchn. stepeni kand. jekonom. nauk: spec. 08.00.01 «Jekonomicheskaja teorija»*. Volgograd.
8. *Promyshlennost' Ukrainy v 1921 godu (1922)*. Har'kov: Ukrainskij Sovet narodnogo hozjajstva.
9. *Prisoedinenie zavoda Gerljah i Pul'st k Har'kovskomu parovozostroitel'nomu zavodu (1922)*. Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti. *Fond R-1354. Opys 1. Sprava 721*.
10. Suzdal'cev, V. V., Kucher, A. E., Shherbanenko, B. M. i dr. (1965). *Ocherk istorii Har'kovskogo jelektromehanicheskogo zavoda. Ch. 2.: (1918–1964)*. Har'kov: «Prapor».
11. Sutton, A. C. (1968–1971). *Western Technology and Soviet Economic Development. Vol. 1. (1917–1930); Vol. 2. 1(930–1945)*. Stanford.
12. Tverytnykova, O. Ye. (2009). *Vnesok uchenykh Kharkivs'koho tekhnologichnogo ta elektrotekhnichnogo instytutiv u rozvytok elektrotekhnichnoyi haluzi Ukrayiny (1885–1950 rr.): dys. na zdobuttja nauk. stupenya kand. ist. nauk: spets. 07.00.07 «Istoriya nauky i tekhniky»*. Kharkiv.

HISTORIOGRAPHY

Роман Савіцький

Державний вищий навчальний заклад «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Україна

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПРОБЛЕМИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ГАЛИЧИНИ (1941 – 1944 РР): КЛЮЧОВІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Roman Savitskyi

State Higher Educational Institution "Precarpathian National University named after V. Stefanyk", Ukraine

SOURCE BASE CONCERNING NAZI OCCUPATION OF GALICIA (1941 - 1944): KEY MODERN TRENDS AND PROSPECTS

This article provides an overview of key trends in modern formation, study and understanding of sources of the Nazi occupation of Galicia (1941 - 1944). Source base is seen as a static phenomenon, with own features (peculiarities of location, the extent of studies, the level of secrecy, etc.). In addition, the article provides an overview of the complex dynamics of the sources in its main trends (growth of factual material, indoctrination, the use of modern means of information processing) and possible prospects. The article, on the example of the problem of the Nazi occupation of Galicia, shows the use of IT-technology, as an important means of knowledge of the past. Also multi-level nature of the ideological component of the source base was disclosed and expressed hope for further leveling factor in this research.

Key words: source base, Nazi occupation, District of Galicia, digital history, trend, prospect.

Історія нацистської окупації Галичини (1941 – 1944 рр.) надзвичайно насичена фактами, що містяться на великій кількості різноманітних носіїв інформації. Це, насамперед, архівні документи, тогочасна преса, матеріали «усної історії», кінофотофонодокументи, речові джерела та ін., які ми, вслід за науковцем С. О. Шмідтом, називаємо «джерельною базою». Опрацювання цих даних, що здійснюється уже кількома поколіннями професійних істориків та аматорів, не втрачає актуальності і сьогодні. Причини цього явища варто шукати у найбільш загальних, ключових тенденціях вивчення джерельної бази Другої світової війни загалом та її окремих складових зокрема. Мета статті – простежити ключові тенденції у формуванні, дослідженні та осмисленні джерельної бази нацистської окупації Галичини й спроектувати можливі перспективи її розвитку.

Варто зауважити, що сучасна археографія нацистської окупації Галичини не є новим явищем в історичній науці. В радянський період (1945 – 1991 рр.) здійснювалось формування джерельної бази в архівні фонди, видавались перші, обмежені офіційною цензурою, збірники документів, розроблялись теоретичні питання публікації джерел та методології дослідження. Частина документів опинилась за межами «залізної завіси» та досліджувалась науковцями діаспори (наприклад, публікація багатосерійного видання «Літопис УПА»). Вивчення комплексу джерел з проблеми нацистської окупації Галичини сьогодні неможливе без врахування висновків, ідей та помилок, що були притаманні діаспорній та радянській археографії. У незалежній Україні проблема формування джерельної бази Галичини в період нацистської окупації не вивчалась предметно. Проте різні аспекти цієї проблематики професійно опрацьовуються науковцями. На нашу думку, дослідження джерельної бази нацистської окупації Галичини сьогодні здійснюється на двох рівнях: джерелознавчому та загальноісторичному. До джерелознавчих досліджень слід віднести наукову

працю таких дослідників, як І. М. Мишак¹, Ю. А. Прилепішева² та Н. М. Христова³ (досліджують функціонування радянських архівів); С. С. Макаруч⁴ (аналіз документальних публікацій з історії Другої світової війни). Крім того, окремі аспекти нацистської окупації Галичини та відповідну джерельну базу досліджують Н. В. Антонюк⁵, А. В. Боляновський⁶, В. І. Лавришук⁷, М. І. Мосорко⁸, В. В. Старка⁹, Г. В. Стефанюк¹⁰, С. С. Яким¹¹ та інші. Окремо варто згадати про ґрунтовне джерелознавче дослідження науковця В. А. Офіцинського «Дистрикт Галичина (1941 – 1944 рр). Історико-політичний нарис»¹², що вийшло у світ в результаті дослідження великого масиву тогочасної періодики.

На нашу думку, джерельну базу нацистської окупації Галичини можна розглядати як динамічне або статичне явище. І перший, і другий підхід мають свої недоліки. Якщо розглядати формування джерельної бази як явище динамічне, то тоді свідомо треба визнати, що отримані висновки є поточні і уже через певний проміжок часу не відповідатимуть реальному станові. Якщо ж поглянути на джерельну базу як явище статичне, то це неминуче приведе до спрощення та не врахування тих процесів (зростання, диференціація та ін.), що сьогодні об'єктивно відбуваються.

Розглядаючи джерельну базу як статичне явище, можна виділити ряд її ознак, а саме: особливості розміщення, ступінь дослідженості, рівень засекреченості та ін.. Окрім того, як вдало підсумував дослідник О. Є. Лисенко, «якщо в цілому оцінювати джерельний комплекс, що досліджується істориками Другої світової війни, то першою його ознакою є нерівномірність заповнення різних тематичних ніш та періодів»¹³.

У даній статті ми спробуємо здійснити огляд комплексу джерел крізь призму тих процесів, що відбуваються сьогодні. В цьому випадку джерельна база розглядається як явище динамічне та «підвладне» філософським законам діалектики («перехід кількісних змін у якісні», «заперечення заперечення», «єдність протилежностей» та ін.). Конкретним виявом цих діалектичних законів є ті тенденції, які ми можемо спостерігати в розвитку джерельної бази нацистської окупації Галичини. На нашу думку, основними тенденціями джерельної бази проблеми нацистської окупації Галичини у сучасних реаліях є динаміка зростання масиву джерельної інформації, заідеологізованість, використання новітніх засобів опрацювання інформації.

Зростання масиву джерельної інформації зумовлюється кількома чинниками, на характеристиці яких варто зупинитись детальніше. По-перше, значні документальні масиви закриті

¹ Мишак, І.М. (2002). *Розвиток архівної справи в Україні (1943 – середина 1960-х років)*: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец.: 07.00.06. Київ.

² Прилепішева, Ю.А. (2003). *Археографічна діяльність архівних установ України (1946–1991)*: автореф. дис... канд. іст. наук: спец.: 07.00.06. Київ.

³ Христова, Н.М. (1999). *Науково-довідковий апарат архівів та рукописних підрозділів бібліотек в Україні у 1920 – 1990 рр.*: автореф. дис... канд. іст. наук: спец.: 07.00.08. Київ.

⁴ Макаруч, С.С. (1994). *Документальні публікації в Україні з історії Другої світової війни*: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец.: 07.00.02. Київ.

⁵ Антонюк, Н.В. (1999). *Українське культурне життя в генеральній губернії (1939 – 1944 роки)*: автореф. дис... д-ра іст. наук: спец.: 07.00.01. Львів.

⁶ Боляновський, А.В. (1999). *Німецька окупаційна політика в Галичині у контексті гітлерівського «нового порядку» в Європі у 1941–1944 роках*: автореф. дис... д-ра. іст. наук: спец.: 07.00.02. Львів.; Боляновський, А. В. (2000). *Дивізія «Галичина». Історія*. Львів. «Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України».

⁷ Лавришук, В.І. (1998). *Фашистський окупаційний режим в західних областях України 1941–1944 рр.*: автореф. дис... канд. іст. наук: спец.: 07.00.01. Київ.

⁸ Мосорко, М.І. (2015). *Повсякденне життя польського населення Галичини в 1939–1944 рр.*: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец.: 07.00.02. Львів.

⁹ Старка, В.В. (2006). *Рух опору в Галичині в 1941–1944 роках*: автореф. дис... канд. іст. наук: спец.: 07.00.01. Львів.

¹⁰ Стефанюк, Г.В. (2004). *Шкільництво в Західній Україні під час німецької окупації (1941–1944 рр.)*: автореф. дис... канд. іст. наук: спец.: 07.00.01. Івано-Франківськ.

¹¹ Яким, С.С. (2002). *Західні землі України в Другій світовій війні: військово-історичний аспект (1939–1944 рр.)*: автореф. дис... канд. іст. наук: спец.: 20.02.22. Львів.

¹² Офіцинський, В.А. (2001). *Дистрикт Галичина (1941 – 1944 рр). Історико-політичний нарис*. <<http://exlibris.org.ua/distrikt>>.

¹³ Лисенко, О.Є. (2010). *Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна. Україна в роки Другої світової війни: погляд з ХХІ ст. Книга перша*. Київ: «Наукова думка», 34.

для доступу не тільки для широкої громадськості, а й для науковців. Якщо в Україні ця проблема майже вирішена (засекречено близько 1,1% архівних документів), то значний масив «військових фондів», що перебувають в архівах Російської Федерації й надалі залишаються засекреченими (60 % від загальної кількості документів)¹. Зрозуміло, що через певний проміжок часу, поступово нівелюється ідеологічне та політичне значення засекречених документів і вони будуть передані у загальний доступ. Залучення у науковий обіг нових документів, можливо, й не спричинить «архівну революцію», але точно дозволить зробити ґрунтовні висновки в ряді дискусійних сьогоднішніх питань (проблеми колабораціонізму, національно-визвольних рухів та ін.).

По-друге, сьогодні ми можемо спостерігати розширення джерельної бази завдяки знахідкам так званих «підземних архівів» Української повстанської армії. Діючи в умовах боротьби з німецькою та радянською армією, а також у протистоянні з польським визвольним рухом, функціонери УПА вели власну документацію. Оскільки дані, що містились у документах такого роду, були небезпечні для учасників визвольного руху, вони часто знищувались ще в роки війни. Проте, певна частина документів була надійно похована під землею. Сьогодні час від часу у засобах масової інформації з'являються повідомлення про знахідки таких «підземних архівів»². Аналіз цих документів допоможе доповнити фактологічний масив даних про особливості українського національно-визвольного руху загалом та на території дистрикту Галичина зокрема.

По-третє, на сьогодні ще не повністю вичерпаний евристичний потенціал доступної джерельної бази. Це зумовлюється технічними проблемами дослідження. До них слід віднести: розпорошеність матеріалів у багатьох архівах України, Росії, Польщі, Німеччини, Канади та ін.; джерельна база нацистської окупації Галичини представлена документами, що створювались різними мовами (наприклад, у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України зберігаються матеріали до теми польською, німецькою, угорською, румунською, єврейською, російською та іншомовні). Окрім того, більшість сучасних досліджень проблеми нацистської окупації Галичини базуються на аналізі виключно писемних джерел. Як виняток можна назвати монографічне дослідження О. О. Клименка «Бофони: грошові документи ОУН і УПА» (Київ, 2008 р.)³, в якому окремим розділом подана характеристика грошових знаків, що розповсюджувались представниками українського національно-визвольного руху на території дистрикту. Проте, для всебічного висвітлення усієї повноти процесів, що відбувались у період «нового порядку» в Галичині, науковцям необхідно також використовувати й речові, лінгвістичні, зображальні та інші групи джерел. Як зазначає з цього приводу дослідник О. Є. Лисенко, «у зв'язку з цим існує нагальна необхідність інтенсивного залучення альтернативних джерел: письмових та усних спогадів, щоденників, епістолярій, речових реліквій воєнної доби, картографічної продукції, ілюстрацій, фотоматеріалів тощо. На Заході ці види джерел давно набули статусу повноцінних і самодостатніх, визначивши потужні дослідницькі напрями соціальної, інтелектуальної, гендерної, усної історії, воєнної антропології, історії побуту та повсякденності»⁴. Актуалізація цього потужного інформаційного потенціалу, крім подачі нового фактологічного матеріалу, стимулюватиме теоретичні та методологічні дослідження у цій сфері.

По-четверте, зростання масиву джерельної інформації зумовлюється залученням даних «усної історії». При цьому сьогодні найбільш організовано та фахово здійснюється збір даних усної історії, що розкривають особливості національно-визвольного руху в краї (окремі томи із серії «Літопис УПА – Бібліотека та «Літопис УПА – Події і люди»). Інші сторони функціонування соціуму та місця

¹ Лисенко, О.Є. (2010). Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна. Україна в роки Другої світової війни: погляд з ХХІ ст. *Книга перша*. Київ: «Наукова думка», 35.

² На Прикарпатті знову знайшли архів УПА. <<http://frankivchany.if.ua/15248-na-prykarpatti-znovu-znashly-arkhiv-ura-video>>; На Косівщині відкопали бідон із архівами УПА. <<http://gk-press.if.ua/node/21449>>; У Вікторівському лісі знайшли бідон з документацією УПА періоду Другої світової війни. <<http://www.galka.if.ua/v-viktorivskomu-lisi-znayshli-bidon-z-dokumentatsiyeu-ura-periodu-drugoyi-svitovoyi-viyni-foto>>; Архіву ЦДВР передали відкопаний бідон із документами УПА. <<http://www.istpravda.com.ua/ukr/short/2011/10/28/60560/>>; У Косівському районі лісничий відкопав бідон із архівами УПА, що пролежали у землі 65 років. <<http://vikna.if.ua/news/category/if/2015/05/19/34442>>.

³ Клименко, О.О. (2008). Бофони: грошові документи ОУН і УПА. Київ: Університет банківської справи НБУ, 17–27, 79–96.

⁴ Лисенко, О.Є. (2010). Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна. Україна в роки Другої світової війни: погляд з ХХІ ст. *Книга перша*. Київ: «Наукова думка», 39.

людини у ньому (економіка, релігія, побут та ін.) наразі висвітлені фрагментарно чи в контексті «ширших» тем. На жаль, доводиться констатувати той факт, що ресурси цього чинника вичерпуються. Від початку нацистської окупації Галичини сьогодні минає 75 років і людей – очевидців нацистської окупації з кожним роком стає менше.

Окрім динаміки зростання, сьогодні можна спостерігати ще одну, важливу на наш погляд, тенденцію у сучасному стані джерельної бази нацистської окупації Галичини. Вона використовується різноманітними політичними організаціями (громадськими організаціями, партіями, державами) з ідеологічними цілями. З одного боку, це стимулює зацікавлення широкого кола громадськості окремим питаннями окупації (наприклад, взаємовідносин ОУН, УПА з окупаційною владою) та створює так зване «соціальне замовлення» на дослідження окресленої проблематики. З другого боку, такі дослідження, створенні «під замовлення», вирізняються односторонністю та значним суб'єктивізмом¹.

Загалом, якщо вести мову про ідеологічну складову у джерельній базі нацистської окупації Галичини, то вона має два рівні. Перший, власне, джерельний рівень, зумовлений тим, що творці тогочасних документів здебільшого були активними учасниками тих подій, носіями певного світогляду та ідеології, тому вони не могли описувати події, явища чи персоналії «без гніву та пристрасті». Для прикладу наведемо джерельну інформацію офіційного характеру, де особливо помітна тенденційність та протиріччя. Зокрема, у документі «Звернення Президії Верховної Ради і Ради Народних Комісарів УРСР «До учасників так званих «УПА та УНР», представників українського націоналістичного руху характеризують так: «Гітлерівські підлабузники..., що плондрували наш рідний край. Це вони, мерзенні зрадники, своїми руками допомагали й допомагають Гітлеру вішати, мучити, гнати в неволю наших людей, палити й руйнувати наші міста і села, грабити наше добро»². Також у документі відверто здійснюється викривлення дійсності з допомогою застосування «риторичних» питань: «Чи хоч одного німецько-гітлерівського ката вбила ця оунівська зброя?», «Чи вчинили загони «УПА» або бульбівців хоч один озброєний виступ проти гітлерівців?», «Чи хоч одного нещасного нашого невільника визволили оунівські загони, коли гітлерівці гнали його з рідної оселі на німецьку каторгу?»³.

Протилежну інформацію знаходимо у іншому томі «Літопису УПА». Щодо «союзницьких» (згідно із логікою попереднього документу) відносин між ОУН та німецькою адміністрацією, тут уже читаємо: «В отдельных местах украинские националисты создают свои нелегальные организации для борьбы с фашистскими оккупантами, под лозунгом «За самостійну Україну без німців»⁴. А також: «Предвидя серьезную опасность со стороны ОУН-овцев и чувствуя их неискренность к себе, немецко-фашистские власти начали репрессии в отношении ОУН-овцев и, в первую очередь, сторонников Бандеры, как наиболее опасных своих «друзей»⁵.

Другий рівень – це рівень джерелознавчих досліджень. Різномітній фактологічного характеру дозволяє сьогодні здійснити джерельну вибірку, яка відповідатиме наперед сформованій гіпотезі. Тобто, можна назбирати збірку документів під умовною назвою «Воїни УПА – герої» і з таким самим успіхом можна видати збірку «Воїни УПА – бандити». Аналогічна постановка проблеми стосується таких питань як діяльність Українського Центрального Комітету, дивізії СС «Галичина», Української Греко-Католицької Церкви та інших.

Загалом, висловлюємо сподівання, що факти з історії нацистської окупації Галичини у майбутньому не будуть «висмикуватись» творцями політичної ідеології із загального контексту історичного процесу. Цьому сприятиме хоча б те, що ті трагічні події через декілька поколінь

¹ Вольхин, И.А. (2015). Дивизии СС «Галичины»: история. <<http://fb.ru/article/166545/divizii-ss-galichina-istoriya>>.

² Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія (2001). Том 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. Київ: Торнот, 81.

³ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія (2001). Том 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. Київ: Торнот, 82.

⁴ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія (2002). Том 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. Книга перша: 1943–1945 рр. Київ: Торнот, 53.

⁵ Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. (2002). Том 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. Книга перша: 1943–1945 рр. Київ: Торнот, 54.

втратять свою актуальність для політичної ідеології. Тим більше, що у сучасній українській історіографії спостерігаються прогрес у вирішенні дискусійних питань. Прикладом наукового осмислення історичних процесів сьогодні, що дистанціюється від ідеологічних штампів, може слугувати вивчення вітчизняними дослідниками подій так званої «волинської трагедії». Вдалим є твердження сучасного дослідника цієї проблеми О. В. Маруценка: «Українські історики стали активними учасниками відвертого і непростого діалогу про важкі питання українсько-польських відносин періоду Другої світової війни, не ухиляючись від дражливих питань, визнаючи частину відповідальності української сторони за кривавий міжнародний конфлікт. Це свідчить про виникнення і становлення в новій пострадянській і посткомуністичній українській історіографії як її найважливішого нового явища ревізійністської течії, представники якої прагнуть відповісти на виклики сучасної світової історіографії і подати нову версію української історії. Для цього вони здійснюють, зокрема, нелегкі й небезболісні спроби спокійнішого та об'єктивнішого трактування історії українсько-польських відносин і Волинських подій 1943 р. зокрема, відмовляються від описовості та пропонують оригінальні аналітичні праці, підготовлені в напрямі сучасних наукових дискурсів історичної науки і постмодерністських викликів¹.

Розвиток новітніх технологій розкриває нові можливості для історичної науки. Тому ще одним штрихом щодо характеристики джерельної бази нацистської окупації Галичини (1941 – 1944 рр.) сьогодні є використання сучасних засобів опрацювання інформації (насамперед, комп'ютерів та інтернету). Використання глобальної мережі спрощує доступ до документів, що містяться у різних частинах світу та створює незалежну й зручну платформу для міжнародних дискусій та обміну думками. Значні обчислювальні можливості сучасних комп'ютерів дають змогу працювати з даними «масових джерел», спрощують аналіз статистичних даних та використовуються в інших практичних цілях (наприклад, для перекладу).

Прогрес історичної інформатики надає потужні ресурсні можливості, що дозволять вивести дослідження джерельної бази (в тому числі й нацистської окупації Галичини) на новий дослідницький рівень. Як зазначає дослідник В. О. Куліков, «можна визначити такі основні напрямки історичної інформатики: комп'ютеризований статистичний аналіз історичних джерел (квантитативна історія); математичне моделювання історичних процесів; комп'ютеризований аналіз текстів та зображень; створення й використання електронних ресурсів, історичні бази даних; електронна археографія й архівознавство; історична геоінформатика, моделювання даних історичних джерел за допомогою технології XML та багато ін.»². У відповідності до визначених напрямків історичної інформатики в подальшому відбуватиметься дослідження комплексу джерел нацистської окупації Галичини.

Сьогодні, здійснюючи огляд розробленого історичною інформатикою інструментарію, можна констатувати, що у дослідженні джерельної бази проблеми нацистської окупації Галичини переважає електронна археографія. Ми можемо спостерігати становлення нової галузі знань (чи, можливо, розділу / напрямку археографії) – електронної (технотронної, дігитальної) археографії. В Україні професійно вивченням цієї дисципліни займаються науковці Г. В. Папакін³, О. В. Жданович⁴, Р. В. Мірошник¹. Як зазначає дослідник Г. В. Папакін «Нагальна потреба дослідження

¹ Маруценка, О.В. (2014). Українсько-польський конфлікт 1943р. на Волині у вітчизняних історіографічних інтерпретаціях. *Вісник Черкаського університету. Серія Історія*, 35 (328), 13.

² Куліков, В.О. (2005). Нові інформаційні технології в історичних дослідженнях. <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/5123/2/Kulikov_V_O.pdf>.

³ Папакін, Г.В. (2013). *Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси в Інтернеті: сучасний стан і проблема функціонування. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ: Інститут історії України, 73-92; Папакін, Г.В. (2012). Електронна археографія: новітній напрям старої науки, її складові та стан дослідження. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 2, 25-34; Папакін, Г.В. (2013). *Сучасна електронна археографія: предмет, специфіка, стан дослідження. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ: Інститут історії України, 45-60; Папакін, Г.В. (2010). Сучасна українська Інтернет-археографія: основні форми та джерела електронних публікацій. *ВІЖ*, 5, 153-166.

⁴ Жданович, О.В. (2005). Історіографічні аспекти історичної інформатики. *Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики*, ч. 13. Київ, 165-166; Жданович, О.В. (2010). *Дослідницькі ресурси історичної тематики в мережі інтернет: створення та використання*: автореф. дис... канд. іст. наук: спец.: 07.00.06. Київ.

електронної [...] археографії в усіх її формах та різновидах викликана тим доконаним фактом, що спеціальні історичні науки не можуть опинитися осторонь інформаційних процесів, визначальних для сучасного глобалізованого світу. Інтернет кидає старій академічній науці з оприлюднення історичних джерел виклики, які неможливо ігнорувати»². Дослідження інтернет-ресурсів із історії України, теорії та методики електронної археографії служать основою для прикладного проблемного вивчення історії³.

На нашу думку, електронна археографія буде активно розвиватись в майбутньому. Реалізація цього розвитку відбуватиметься як шляхом публікації в мережі все більшого масиву документальних даних, так і завдяки вирішенню теоретичних питань електронної археографії. Можемо також припустити, що публікації джерел до вивчення проблеми нацистської окупації Галичини в мережі Інтернет здійснюватиметься у контексті дещо ширших тем (наприклад «Друга світова війна» чи «Український національно-визвольний рух» – зважаючи на політичну кон'юнктуру сьогодення ці теми є доволі актуальними).

Перспективним сьогодні є розвиток й інших напрямків історичної інформатики та використання її результатів у дослідженні джерельної бази нацистської окупації Галичини.

Таким чином, основними тенденціями формування і вивчення джерельної бази нацистської окупації Галичини (1941 – 1944 рр.) у сучасних реаліях є: динаміка зростання, заідеологізованість, використання новітніх засобів опрацювання інформації. У недалекому майбутньому, на нашу думку, ми й надалі спостерігатимемо динаміку зростання масиву джерельної інформації. Оскільки ті фактори, які впливають на цей процес (розсекречення архівів; актуалізація наявної, але ще не дослідженої інформації; розкриття «підземних архівів» та ін.) ще не вичерпали своїх ресурсних можливостей. Також висловлюємо сподівання на подальшу плідну співпрацю істориків та спеціалістів ІТ-технологій, що знайде свій вияв як у розвитку дигітальної археографії, так і в інших сферах. Окрім того, на нашу думку, джерельна база нацистської окупації Галичини з плином часу втрачатиме своє ідеологічне значення, що, безумовно, позитивно позначиться на її науковому дослідженні.

References

1. Antoniuk, N. V. (1999). *Ukrainske kulturne zhyttia v heneralnii hubernii (1939 – 1944 roky)*: avtoref. dys... d-ra ist. nauk: spets.: 07.00.01. Lviv.
2. Arkhivu TsDVR peredaly vidkopanyi bidon iz dokumentamy UPA. <<http://www.istpravda.com.ua/ukr/short/2011/10/28/60560/>>.
3. Bolianovskiy, A. V. (1999). *Nimetska okupatsiina polityka v Halychyni u konteksti hitlerivskoho «novoho poriadku» v Yevropi u 1941–1944 rokakh*: avtoref. dys... d-ra. ist. nauk: spets.: 07.00.02. Lviv.
4. Bolianovskiy, A. V. (2000). *Dyviziia «Halychyna». Istoriiia*. Lviv: «Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy».
5. Iakym, S. S. (2002). *Zakhidni zemli Ukrainy v Druhii svitovii viini: viiskovo-istorychnyi aspekt (1939–1944 rr.)*: avtoref. dys... kand. ist. nauk: spets.: 20.02.22. Lviv.
6. Khrystova, N. M. (1999). *Naukovo-dovidkovyi aparat arkhiviv ta rukopysnykh pidrozdiliv bibliotek v Ukraini u 1920 – 1990 rr.*: avtoref. dys... kand. ist. nauk: spets.: 07.00.08. Kyiv.
7. Klymenko, O. O. (2008). *Bofony: hroshovi dokumenty OUN i UPA*. Kyiv: Universytet bankivskoi spravy NBU, 17 – 27, 79 – 96.
8. Kulikov, V. O. (2005). *Novi informatsiini tekhnolohii v istorychnykh doslidzhenniakh*. <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/5123/2/Kulikov_V_O.pdf>.
9. Lavryshchuk, V. I. (1998). *Fashytskyi okupatsiyni rezhym v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy 1941–1944 rr.*: avtoref. dys... kand. ist. nauk: spets.: 07.00.01. Kyiv.
10. Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii. Nova seriia (2001). *Tom 3. Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy*. Kyiv. Toronto.
11. Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii. Nova seriia (2002). *Tom 4. Borotba proty UPA i natsionalistychnoho*

¹ Мірошник, Р.В. (2011). Інтернет-ресурси історії України в глобальній комп'ютерній мережі: особливості формування, інформаційне наповнення, проблематика (1991–2010 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: спец.: 07.00.01. Київ.

² Папакін, Г. В. (2013). *Сучасна електронна археографія: предмет, специфіка, стан дослідження. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ: Інститут історії України, 1.

³ Стельникович, С.В. (2013). Інтернет-ресурси з історії нацистського окупаційного режиму в генеральному окрузі «Житомир». *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Науковий вісник*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. вип. 69 (№2), 105-109.

- pidpillia: informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS-MVS, MDB-KDB. Knyha persha: 1943–1945rr.* Kyiv. Tornado.
12. Lysenko, O. Ye. (2010). Istoriiopysannia Druhoi svitovoi viiny yak samostiina subdystsiplina. Ukraina v roky Druhoi svitovoi viiny: pohliad z XXI st. *Knyha persha*. Kyiv: «Naukova dumka».
13. Makarchuk, S. S. (1994). *Dokumentalni publikatsii v Ukraini z istorii Druhoi svitovoi viiny*: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets.: 07.00.02. Kyiv.
14. Marushchenko, O. V. (2014). Ukrainsko-polskyi konflikt 1943r. na Volyni u vitchyznianskykh istoriohrafichnykh interpretatsiiakh. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii Istorii*, 35 (328), 13.
15. Miroshnyk, R. V. (2011). *Internet-resursy istorii Ukrainy v hlobalnii kompiuternii merezhi: osoblyvosti formuvannia, informatsiine napovnennia, problematyka (1991–2010 rr.)*: avtoref. dys... kand. ist. nauk: spets.: 07.00.01. Kyiv.
16. Mosorko, M. I. (2015). *Povsiakdenne zhyttia polskoho naseleння Halychyny v 1939 - 1944 rr.*: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets.: 07.00.02. Lviv.
17. Myshchak, I. M. (2002). *Rozvytok arkhivnoi spravy v Ukraini (1943 – seredyna 1960-kh rokov)*: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets.: 07.00.06. Kyiv.
18. Na Kosivshchyni vidkopaly bidon iz arkhivamy UPA. <<http://gk-press.if.ua/node/21449>>.
19. Na Prykarpatti znovu znaishly arkhiv UPA. <<http://frankivchany.if.ua/15248-na-prykarpatti-znovu-znaishly-arkhiv-upa-video>>.
20. Ofitsynskiy, V. A. (2001). Dystrykt Halychyna (1941 – 1944 rr). *Istoryko-politychnyi narys*. <<http://exlibris.org.ua/distrikt>>.
21. Papakin, H. V. (2012). Elektronna arkhieohrafiia: novitnii napriam staroi nauky, yii skladovi ta stan doslidzhennia. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 2, 25 – 34.
22. Papakin, H. V. (2013). *Suchasna elektronna arkhieohrafiia: predmet, spetsyfika, stan doslidzhennia. Spetsialni istorychni dystsipliny: pytannia teorii ta metodyky*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy.
23. Papakin, H. V. (2013). *Vidkryti entsyklopedychni humanitarni resursy v Interneti: suchasnyi stan i problema funkcionuvannia. Spetsialni istorychni dystsipliny: pytannia teorii ta metodyky*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy.
24. Papakin, H. V. (2010). Suchasna ukrainska Internet-arkhieohrafiia: osnovni formy ta dzherela elektronnykh publikatsii. *UIZh*, 5, 153 – 166.
25. Prylepisheva, Yu. A. (2003). *Arkheohrafichna diialnist arkhivnykh ustanov Ukrainy (1946 - 1991)*: avtoref. dys... kand. ist. nauk: spets.: 07.00.06. Kyiv.
26. Starka, V. V. (2006). *Rukh oporu v Halychyni v 1941–1944 rokakh*: avtoref. dys... kand. ist. nauk: spets.: 07.00.01. Lviv.
27. Stefaniuk, H. V. (2004). *Shkilnytstvo v Zakhidnii Ukraini pid chas nimetskoj okupatsii (1941–1944 rr.)*: avtoref. dys... kand. ist. nauk: spets.: 07.00.01. Ivano-Frankivsk.
28. Stelnykovich, S. V. (2013). Internet-resursy z istorii natsyistskoho okupatsiinoho rezhymu v heneralnomu okruzi «Zhytomyr». *Hileia. Istorychni nauky. Filosofski nauky. Politychni nauky: Naukovyi visnyk*. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, vyp. 69 (№2), 105 – 109.
29. U Kosivskomu raioni lisnychi vidkopav bidon iz arkhivamy UPA, shcho prolezhaly u zemli 65 rokov. <<http://vikna.if.ua/news/category/if/2015/05/19/34442>>.
30. U Viktorivskomu lisi znaishly bidon z dokumentatsiieiu UPA periodu Druhoi svitovoi viiny. <<http://www.galka.if.ua/v-viktorivskomu-lisi-znayshli-bidon-z-dokumentatsiyeyu-upa-periodu-drugoyi-svitovoyi-viyi-foto>>.
31. Volkhyn, Y. A. (2015). Dyvyzyy SS «Halychyny»: ystoryia. <<http://fb.ru/article/166545/divizii-ss-galichina-istoriya>>.
32. Zhdanovych, O. V. (2005). Istoriohrafichni aspekty istorychnoi informatyky. Spetsialni istorychni dystsipliny: *Pytannia teorii ta metodyky*. Ch. 13. Kyiv, 165 – 166.
33. Zhdanovych, O. V. (2010). *Doslidnytski resursy istorychnoi tematyky v merezhi internet: stvorennia ta vykorystannia*: avtoref. dys... kand. ist. nauk: spets.: 07.00.06. Kyiv.

PARTICULAR ISSUES OF PHILOSOPHY OF RELIGION

Юрій Борейко, к. і. н.

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
Україна*

КОМУНІКАТИВНІ ПРАКТИКИ В ПОВСЯКДЕННИХ ВІДНОСИНАХ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ВІРУЮЧИХ

Yuri Boreyko, PhD in History

Lesia Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

COMMUNICATIVE PRACTICES IN EVERYDAY RELATIONS OF THE UKRAINIAN ORTHODOX BELIEVERS

The article investigates the features of communicative practices of Ukrainian Orthodox believers in the context of everyday relations. Communication is analysed as a way of being in believer's everyday life, the mechanism of development of social interactions, the generic form of sociality, a determining factor in shaping not only the form but also the content of everyday life. Everyday communication of Orthodox believers, which organization is impossible without a religious community, is reproduced in intersubject interaction in the system of religious relationships. In modern conditions the communication of Orthodox Ukrainians are experiencing the impact of new technologies, which is accompanied by intensification of communication processes in society, using adequate ways and means of communication.

Key words: everyday life, communication, Ukrainian Orthodox believer, religious relationship.

Постановка проблеми. Як своєрідна система суспільних відносин повсякденність не існує поза комунікацією, що постає способом передачі інформації в міжособистісній та суспільній взаємодії. Інтерпретація глибинних смислів простору проживання, його розуміння з метою занурення в навколишню дійсність, а також тлумачення надприродного світу, є природним бажанням людини. Повсякденність віруючої людини зумовлена властивою їй парадигмою сприйняття світу як створеного Богом, домінуванням у свідомості теологічної установки. З огляду на це філософська рефлексія комунікації як способу буття повсякденності віруючої особи передбачає аналіз комунікативних практик, передусім повсякденної мови, в релігійних відносинах.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема комунікації в контексті повсякденності досліджується у працях М. Бахтіна, Ю. Габермаса, Г. Гарфінкеля, Е. Гідденса, І. Гофмана, У. Еко, І. Касавіна, Ж. Лакана, Н. Лумана, І. Полякової, Л. Савченко, А. Шюца та інших. Релігійна комунікація є об'єктом дослідження А. Арістової, І. Васильєвої, М. Єресько, Ж. Корміної, М. Петрушкевич, Д. Пивоварова, А. Тарабукіної та інших. Незважаючи на значну кількість досліджень з окресленої проблематики, недостатньо вивченими є проблеми, пов'язані з повсякденними комунікаціями віруючих людей. Відтак **метою** статті є з'ясування специфіки повсякденних комунікацій українських православних віруючих у контексті релігійних відносин.

Виклад основного матеріалу. Релігійні відносини є різновидом відносин у духовній сфері суспільства, що формуються відповідно до релігійної свідомості, реалізуються та функціонують за допомогою релігійної діяльності. Носіями релігійних відносин можуть бути індивіди, спільноти, інститути, організації. Релігійні відносини мають суб'єктивний характер, тобто передбачають ставлення людини до гіпостазованих сутностей, властивостей і зв'язків, а також відносини між віруючими людьми. Ставлення до надприродного розгортається у свідомості, проте передбачає реальні відносини між людьми, наприклад, між мирянами і кліром. Натомість контакти віруючих осіб, хоча й мають відношення до надприродних істот, властивостей, зв'язків, проте постають

реальними взаємовідносинами. З іншого боку, релігійна свідомість, яка відображає і виражає дійсні відносини, за їх зразком конститує схеми релігійних відносин, відповідно до яких уявляються відносини надприродних істот між собою і з людьми, а також відносини людей з цими істотами та між собою.

Релігійні відносини можуть набувати предметної, речової форми, коли вони виражаються за посередництвом предметів неживої і живої природи (ікона, хрест, голуб тощо). Якщо посередником у релігійних відносинах постають індивід або група осіб (служитель культу, глава релігійної організації, керівник громади тощо) – йдеться про персоніфікований спосіб фіксації взаємних зв'язків віруючих. Опосередкування релігійних відносин може набувати ідеалізованих, образних форм, коли використовуються образи Бога, душ, Богоматері, Христа, святих тощо (наприклад, фраза Ісуса Христа: «... де двоє або троє зібрані в моє ім'я, там Я посеред них» (Мф. 18:20)). Серед символічних способів опосередкування релігійних відносин надзвичайно важливе значення має мовний спосіб їх фіксації, який передбачає застосування мови – окремих слів або висловлювань, що містять повчання з приводу того, з ким і як слід спілкуватися. В контексті релігійних відносин «зчитуються» символічні значення та смисли предметів, речей, осіб, образів, слів.

Емпіричні умови людської взаємодії, соціальні форми екзистенції вбудовані в певну символічну універсальну сферу, якою постає мова. Мовна картина світу (мовне світобачення) досліджується в рамках гіпотези лінгвістичної відносності Е. Сепіра і Б. Уорфа, які вважають, що мовні форми здійснюють істотний зворотний вплив на перцептивні, розумові та когнітивні процеси загалом, формуючи етноспецифічну картину світу. Теорія Сепіра-Уорфа стверджує, що уявне членування світу, формування системи понять, в яких осмислюється світ, відбувається відповідно до системи категорій природної мови, якою користуються суб'єкти пізнання. На думку Е. Сепіра, реальний світ значною мірою будується на основі мовних норм цієї групи. Відповідно до теорії лінгвістичної відносності, тип мови визначає не лише форми поведінки мовного колективу, а й тип культури, тип мислення, тобто прийняту в культурі логіку¹. Отже, мова постає не лише засобом вираження, а й формою, що визначає спосіб думок людини. Крізь мову структурується система морально-етичних, ціннісних та ідеологічних установок у суспільстві.

На думку німецького соціолога Н. Лумана, комунікація є провідним поняттям в теорії суспільства, за допомогою якого він пропонує змінити формулювання соціологічної теорії, взявши за основу поняття системи замість поняття дії. Соціальна система в цьому випадку постає оперативною закритою системою, що складається з власних операцій, створює комунікації з комунікацій. Наявність у суспільстві комунікації надає йому особливого системного характеру. «Суспільство, – пише Н. Луман, – є комунікативно закритою системою. Воно творить комунікацію за допомогою комунікації. Комунікувати може лише воно ж – але не з самим собою і не своїм навколишнім світом. Воно виробляє свою єдність за допомогою оперативного здійснення комунікацій, рекурсивно звернених до попередніх і тих, що випереджують наступні комунікації»². Отже, суспільство, за Н. Луманом є, передусім, комунікативною системою.

Комунікативні відносини охоплюють широке коло явищ соціокультурної реальності, в тому числі й повсякденне життя релігійної людини. Багатогранною концепцією, що акумулює потужні теоретичні ресурси філософської та соціологічної думки є теорія комунікативної дії Ю. Габермаса, як результат пошуку основ, здатних забезпечити взаєморозуміння та інтеграцію соціальних суб'єктів. За Ю. Габермасом, «життєвий світ» (Lebenswelt) як система соціокультурного знання має інтерсуб'єктивний характер. Життєвий світ є організованим запасом знання, що зосереджений в культурі, насамперед, в мові, передається від покоління в покоління за допомогою культурних традицій. Цей запас знання становить підставу життєвого досвіду індивіда. На відміну від Е. Гуссерля, Ю. Габермас вважає, що структури життєвого світу не задаються лише інтенціями трансцендентального еґо, а конструюються знаннями й досвідом, закладеними в культурі та мові³. Це знання переважно неочевидне й неусвідомлюване, тому існує в прихованому вигляді, виявляючись у ситуативних формах комунікації.

Очевидно, що мова впливає на світоглядні основи віри та значною мірою визначає нюанси комунікаційних систем. Так, природна емоційність православних віруючих сприяє поширенню

¹ Сепир, Э. (1993). *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва: Прогресс.

² Луман, Н. (1999). *Теория общества* (вариант San Foca'89). Филиппов, А.Ф. (ред.). *Теория общества: фундаментальные проблемы*. Москва: Канон-Пресс-Ц-Кучково Поле, 223.

³ Хабермас: лекция о жизненном мире. <http://russia.ru/video/nauka_habermas/>. (2016, березень, 30).

світських мотивів у комунікаційній системі. Елементами емоційної масової подієвої комунікації в Православ'ї є паломництво до святих місць, хресні ходи, церковний спів, молитва. Невід'ємним елементом комунікації православних віруючих є іконографія, що пов'язує літургію, молитву та храмовий комплекс. Дослідники зазначають, що останнім часом православна комунікаційна система наповнюється новітніми засобами комунікації – пресою, радіо телебаченням, інтернет-сайтами, які досить помірковано використовуються¹.

Живе мовлення, тобто мова в її проявах і застосуванні, за М. Гайдеггером, є онтологічною основою всіх інших аспектів мови. Мовлення – це основа мови, адже «мова існує тільки тому, що існує мовлення, а не навпаки»². Філософ визначає основні феномени мовлення – слухання, мовчання, поголос (чутки), мову. На його думку, мовлення – це поезія, здатна виявляти нові буттєві можливості Dasein, тому воно виявляє себе як «модус» визрівання та «прояву» Dasein. Мова має власне буття доки вона розвивається, набуває нових значень, слів, зворотів. Вона змінюється, оскільки промовляється, тлумачить Dasein. Отже, мова є модусом існування Dasein та його буттєвою структурою. Натомість екзистенційно-онтологічним фундаментом мови є мовлення, що зумовлює розуміння у процесі комунікації.

Відтак повсякденність віруючої людини характеризується особливостями комунікації, функції якої полягають в організації повсякденності за допомогою трансльованих знань, засвоєнні правил, норм і цінностей, прийнятих у певному суспільстві, задоволенні потреб різних рівнів за допомогою щоденних інтеракцій. Вивчення повсякденних комунікацій та соціальних структур, в рамках яких вони відбуваються, є необхідним для з'ясування особливостей функціонування релігійної комунікації в контексті повсякденного життя українського православного віруючого. Зазначимо, що церковне життя православних віруючих передбачає не лише участь у богослужіннях та індивідуальну аскетичну практику, що полягає у виконанні певних правил і заборон як напрямків духовного розвитку людської особистості. Церква заохочує віруючих до активного життя, яке охоплює всі сфери буття людини, чим зумовлена необхідність розвитку позабогослужбового життя православної громади. Священники не мають обмежуватися богослужінням і проповіддю під час Літургії, виконанням треб, а проповідувати поза храмом, шукати шляхи згуртування та релігійної просвіти своїх парафіян. Фактором, що сприяє згуртуванню громади та виникненню позабогослужбового спілкування, є налагодження повсякденних релігійних відносин віруючих.

У дослідженні комунікативних відносин віруючих людей істотне пізнавальне значення має положення про соціальну комунікацію як організацію мовних актів і взаєморозуміння суб'єктів. За Г. Гарфінкелем, соціальна реальність «конструюється» у процесі мовної комунікації. Ототожнюючи соціальну взаємодію з мовною комунікацією, він звертає увагу не на зміст, а на норми спілкування. Соціальне стає можливим виключно завдяки тому, що комунікація суб'єктів здійснюється за певними «правилами говоріння». У звичайній «розмові» суб'єктів присутні елементи взаємного розуміння, яке встановлюється не лише на основі сказаного, а й на основі невисловленого. Тобто, розуміння часто досягається в результаті не актуального роз'яснення, а наявності певної тимчасової послідовності мовлення, схеми вираження думки. У розумінні міститься «фонове очікування» відповідної реакції партнерів, яке прояснює зміст промови, позиції суб'єктів, оцінки тощо. Будь-яке порушення цих очікувань здатне зруйнувати комунікацію. Фонові очікування, якими люди, інколи неусвідомлено, керуються у своїх діях, на думку вченого, можуть виявлятися в незвичних версіях звичайних ситуацій³. З цього приводу зауважимо, що характер повсякденної комунікації значною мірою залежить від наявності загального напрямку діяльності релігійної громади. В сучасних парафіях, де священники активно працюють з вірянами, організовують недільні школи для дітей і дорослих, групи спільного читання Євангелія, тематичні семінари і обговорення, спільні паломництва, акції доброчинності, родинні або дитячі літні табори тощо, виникають реальні громади віруючих. Вони складаються з широкого кола парафіян, схожі на великі сім'ї з міцними внутрішніми зв'язками, дружбою, кумівством, взаємодопомогою. Відтак соціалізація в рамках православної громади передбачає готовність людини долучитися до значимої для країни культурної традиції, сприйняти зразки поведінки, що існують в ній, і в такий спосіб прийняти ідентичність, очікувану і конструйовану з боку інших традицій.

¹ Петрушкевич, М.С. (2011). *Релігійні комунікації: християнський контекст*. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 16-18.

² Хайдеггер, М. (1993). *Работы и размышления разных лет*. Москва: Гнозис, 279.

³ Гарфинкель, Г. (2007). *Исследования по этнометодологии*. Санкт-Петербург: Питер.

У процесі вивченні міжособистісної комунікації віруючих осіб важливу роль відіграють наукові висновки Е. Гідденса, для якого соціальною реальністю є безпосередні соціальні взаємодії людей, насамперед, в ситуаціях «співприсутності». Йдеться про комунікацію не як мовне спілкування, в якому домінують надіндивідуальні знакові системи, а про комунікацію, що виникає з безпосередніх міжособистісних обмінів повідомленнями. Ситуація знакових обмінів «обличчям до обличчя» є кінцевим елементом реальності, а їх різноманіття складає соціальність. Усередині кожної індивідуальної комунікативної ситуації знакові метасистеми, в тому числі, фонетична мова, відіграють незначну роль поряд з множинністю інших мов, задіяних у спілкуванні. Більше значення, ніж мова слів, має мова жестів, застереження, вигуки, погляди, спостереження деталей ситуації, тобто мовчазні поведінкові реакції, які в кожному конкретному випадку мають природу знаків. Для Е. Гідденса, отже, більш важливими є не мовні елементи, а ситуаційний контекст, на який реагують шляхом застосування мови. В силу неминучої контекстуальності комунікації мовні метасистеми можуть легко змінювати свої семантики, тому інформація не може бути прочитаною поза цим контекстом¹.

Отже, в рамках конкретних комунікативних ситуацій «співприсутності» відбувається комунікація, яка відіграє вирішальну структуруючу роль у суспільстві. Погоджуючись із висновками за Е. Гідденса зазначимо, що в повсякденному житті релігійної людини, зокрема православного віруючого, значну роль відіграє паралінгвістична комунікація – міміка, жестикуляція, зовнішній вигляд проповідника чи священика, яка подає інформацію, що найчастіше аналізується несвідомо. Невербальна комунікація має первинний характер щодо вербальної, тому здатна більш адекватно передавати емоції, користується більшою довірою. Основні види жестової комунікації використовуються у християнських сакральних діях, зокрема символіка жестикуляції є комунікаційним підґрунтям літургії.

Духовне життя, крім накопичення релігійних знань та виконання релігійних практик, передбачає набуття особистого духовного досвіду. Зовні практики релігійного життя для всіх однакові: існує загальноприйнятий для всіх мирян розпорядок постів, рекомендована частота причащення тощо. Проте з часом віруючий змінює сприйняття релігійних норм, переоцінюючи їх сенс і значущість. Тому етос сучасного православ'я не можна вважати повністю прописаним. У випадку конкретної людини «він багато в чому залежить: а) від особистих переваг і нахилів самої людини, тобто від її характеру і соціального габітусу; б) від особистої позиції в цьому питанні його духівника (якщо йдеться про оцерковленого віруючого); в) від культурних особливостей локальної православної громади»². Відтак життєдіяльність носія православної традиції не є тотально нормованою, за винятком змісту і послідовності богослужінь. Завдяки цій обставині сучасний віруючий в разі паломництва або тривалої міграції може в будь-якому храмі відчувати себе комфортно, ставати повноцінним співучасником процесу.

Виникаючи в процесі певної ситуації, мова набуває самостійності, зберігаючи свою структуру навіть після зникнення цих ситуацій з життя. Мова повинна бути зрозумілою як специфічний зріз історії суспільства і культури. Оскільки розмовна мова має груповий характер, важливе значення мають такі фактори як ставлення індивіда до громади, ставлення громади до інших спільнот, динаміка всередині спільноти. В цьому контексті істотну роль відіграє діяльність православних недільних шкіл сімейного типу, в яких навчаються як священики так і парафіяни, парафіяльні дитячі садочки під час богослужінь у вихідні дні, молодіжні позабогослужбові зібрання з дружнім і молитовним спілкуванням молоді, парафіяльна каса взаємодопомоги, позабогослужбові зібрання вірних у малих групах, де відбувається читання Священного Писання, місіонерська і соціальна діяльність членів громади, парафіяльна бібліотека, звершення таїнств і треб виключно за пожертви, а не за встановленим тарифом. Як зауважують церковні автори, керівникам громад слід звернутися до витоків святоотцівської традиції і не боятися активізувати життя своєї громади³.

Розмовна функція буденної мови завжди передбачає співрозмовника, тобто живий комунікативний дискурс. В контексті такої «комунікації співприсутності» І. Гофман досліджує

¹ Гидденс, Э. (2005). *Социология*. Москва: «Едиториал УРСС».

² Ипатов, Л.П. (2008). Современные особенности освоения православной традиции. Традиции и инновации в современной России. Гофман, А.Б. (ред.). *Социологический анализ взаимодействия и динамики*. Москва: РОССПЭН.

³ Федір (Бубнюк), єпископ. Православна молодь і проблеми сучасного церковного життя. <<http://www.apologet.kiev.ua/-838773314/63-pravoslavni-poglyad/984-----.html>>. (2016, березень, 30).

«драматургічну поведінку», з'ясовує значення міміки, жестів та рефлексивного контролю за рухами тіла, які властиві комунікації та відповідають за підтримку соціального порядку й соціальної солідарності. Серед різноманіття та комплексного характеру мов, які використовує індивід у повсякденному спілкуванні, вчений виокремив, зокрема, позиціонування або постановку індивідів. Розглядаючи локальність (зону) як фізичне місце, в якому розгортається певна взаємодія, дослідник звертає увагу, передусім, на тілесно значимий фізичний простір. Так, обличчя є не лише фізичним джерелом мови, а й основною зоною тіла, за посередництвом якої прочитується досвід, почуття та наміри індивіда. В процесі соціальних взаємовідносин індивідів обличчя впливає на їх фізичне розміщення в просторі в умовах співприсутності. Позиціонування «обличчям» до іншого, чи навпаки, спиною до іншого, свідчить про вияв поваги або неповаги, тому в більшості випадків індивід намагається зберігати постійний контроль за виразом обличчя¹.

Водночас для певної категорії віруючих сучасні технології є зручним способом обговорення проблем свого світосприймання і поведінки. Проте слід визнати, що наявність віртуальних спільнот, спілкування в мережі Інтернет є новими явищами для традиційних релігій. Рисами публічності характеризуються православні сайти, форуми, рубрики «питання священнику», клуби православних батьків, православні спільноти людей, що захоплюються реконструкцією свят та інших обрядів, домогосподарок, лікарів, любителів і професіоналів церковного співу, іконопису. Водночас форуми не можна вважати спілкуванням лише мирян, оскільки їх учасниками є священники, ченці, інші церковні служителі та службовці. Відвертий характер більшості православних інтернет-форумів зумовлює участь в обговоренні різноманітних тем представників інших релігій та християнських конфесій, невіруючих осіб.

Висновки. Таким чином, у контексті повсякденного життя релігійні відносини значною мірою визначаються наявністю загальних мовних смислів та семантикою інтерпретаційних процесів. Комунікація постає способом буття повсякденності українських православних віруючих, механізмом розвитку їх соціальних взаємодій у контексті повсякденного життя. Очевидною є визначальна роль комунікації у формуванні не лише форми, а й змісту повсякденності віруючої особи. Комунікація постає універсальною формою соціальності, що відтворюється в інтерсуб'єктивній взаємодії. В сучасних умовах релігійні відносини характеризуються трансформаціями конфесійної комунікації під впливом новітніх технологій, змін у психології віруючих, що супроводжується інтенсифікацією комунікаційних процесів у суспільстві, використанням адекватних способів та засобів комунікації.

References

1. Fedir (Bubnyuk), yepyskop. Pravoslavna molod i problemy suchasnoho tserkovnoho zhyttya <<http://www.apologet.kiev.ua/-838773314/63-pravoslavni-poglyad/984-----.html>>. (2016, berezen, 30).
2. Garfinkel, G. (2007). *Issledovaniya po etnometodologii*. Sankt-Peterburg: Piter.
3. Giddens, E. (2005). *Sotsiologiya*. Moskva: «Editorial URSS».
4. Gofman, I. (2007). *Predstavlenie sebya drugim v povsednevnoy zhizni*. Moskva: Direkt-media Publishing.
5. Ipatova, L. P. (2008). *Sovremennye osobennosti osvoeniya pravoslavnoy traditsii. Traditsii i innovatsii v sovremennoy Rossii*. Gofman, A. B. (red.). *Sotsiologicheskii analiz vzaimodeystviya i dinamiki*. Moskva: ROSSPEN.
6. Khabermas: lektsiya o zhiznennom mire. <http://russia.ru/video/nauka_habermas/>. (2016, berezen, 30).
7. Khaydegger, M. (1993). *Raboty i razmyshleniya raznykh let*. Moskva: Gnozis.
8. Luman, N. (1999). *Teoriya obshchestva (variant San Foca'89)*. Filippov, A. F. (red.). *Teoriya obshchestva: fundamentalnye problemy*. Moskva: Kanon-Press-Ts-Kuchkovo Pole.
9. Petrushkevych, M. S. (2011). *Relihiyni komunikatsiyi: khrystyiansky kontekst*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya».
10. Sepir, E. (1993). *Izbrannye trudy po yazykoznaniiyu i kulturologii*. Moskva: Progress.

¹ Гофман, И. (2007). Представление себя другим в повседневной жизни. Москва: Директ-медиа Паблишинг, 111-118.

Едуард Мартинюк, к. філос. н.

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, Україна

Олена Никитченко, к. філос. н.

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ВЕЛЬТИЗАЦІЯ ЯК КОНВЕРГЕНТНИЙ ПРОЦЕС СУЧАСНОГО РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Eduard Martyniuk, PhD in Philosophy

Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

Olena Nykytchenko, PhD in Philosophy

National University "Odesa Law Academy", Ukraine

THE VELTIZATION AS CONVERGENT PROCESS OF MODERN RELIGIOUS LIFE

This paper seeks to understand the «veltization» as one of the convergent processes in modern religious life, which is characterized as intention of believers from different denominations to create one unified religion.

The context of the article describes trends in the religious life of modern society, which we call convergent process. Today “convergence” as a concept is used in all its lexical senses (first and foremost as “the same”, “rapprochement”, “confluence”) and can be applicable for description and classification of all processes formed or found as a new actual phenomenon in the religious life in the second half of a XX century.

It is possible to issue the “convergences processes” in modern understanding of this concept as inherent more than in one of religions and those that testify to the tendencies of rapprochement of social, doctrinal and institutional positions between two or many religions.

Key words: veltization, unification, religion.

Ця стаття одна з низки публікацій, що містять в собі характеристику головних тенденцій у розвитку сучасного релігійного життя, для виокремлення яких ми користуємося концептом «конвергентні процеси». Цей термін, нагадаємо, уперше було вжито у працях дослідників науково-дослідницького центру «Компаративістських досліджень релігії» філософського факультету Одеського Національного університету імені І.І.Мечникова¹.

«Конвергентними процесами» у сучасному розумінні цього терміну можна визначати як ті, що притаманні більш ніж однієї релігії, так і ті, що свідчать про тенденції зближення соціальних, доктринальних і організаційних позицій між двома, чи багатьма релігіями.

Треба ще раз зауважити, що все, що відомо про наявність загального (узагальненого) в релігії, те, що дозволяє дослідникові аргументувати, що йдеться саме про релігійні явища, продовжує констатуватись та дискутуватись і в наш час.

У статті характеризується лише вельтизація, але сам цей процес корегує з усіма іншими, що сформувались в означений період часу, чи найбільш актуалізувались за останні десятки років. Це перш за все: актуалізація есхатології, актуалізація соціальних концепцій, американізація, інклюзівізм, віртуалізація, глобалізація, діалог, екуменічний рух, егосинтонізація, екзотерізація, консюмерізм, модернізм і постмодернізм, нові релігії, паксізація, приватизація, сучасний релігійний плюралізм, раціоналізація культових дій, ревівалізм, секуляризація, синкретизм, сцієнтизм, уніфікація екстеріоризації, толерантність, фемінізація, фундаменталізм, харизматизація.

Термін «Вельтизація» (від нім. *die Welt* – світ) вперше було запропоновано широкому загалу

¹ Див. наприклад: Мартинюк, Е., Никитченко, О. (2012). Конвергентні та дивергентні процеси в релігійному житті світу та України. Мартинюк, Е.І. (гол. ред.), Івакін, О.А., Кравченко, В.А. та ін. *Конвергентні та дивергентні процеси в релігійному житті світу та України, вип. 10*. Одеса: ФОП «Фрідман О.С.».

релігієзнавців у 2002 року. Його зміст: «Конвергентний процес релігійного життя другої половини ХХ століття, який характеризує прагнення представників різних релігій до створення всесвітньої організації, яка б об'єднала всі релігійні традиції на ґрунті подолання історично існуючої відчуженості»¹.

Зараз вже, безумовно, цей зміст можна поширити на сучасне релігійне життя, що ми і збираємося зробити у цій статті. Але, перш за все, нагадаємо про нагальну, суто теоретичну, хоча й не позбавлену практичного значення, потребу в виникненні цього поняття.

В умовах сучасного акселераційного суспільного розвитку у світі, що глобалізується, набуває чинності і такий процес що, хоч і мав коріння ще у сиву давнину і перетинається з усіма іншими конвергентними процесами сучасного релігійного життя, однак ж й досі не набув термінологічної ясності – а саме: бажання, прагнення, потяг вірних різних релігійних деномінацій, духовних практик та віруючих за межами релігійних напрямків і деяких не віруючих, до поєднання в якусь одну організацію переважно релігійну, чи таку, до лав якої мали б змогу приєднатись усі бажуючі, незалежно від їх ставлення до релігії взагалі, чи до членства у будь-якій конкретній релігійній традиції, чи новітніх релігійних утворень.

І оце одне й саме явище може характеризуватись, наприклад, як одне з поширених понять «релігійний синкретизм»: «В новітній час з'явилося множина синкретичних релігій – наприклад, Віра Бахаї, Церква Єднання, Нью-Ейдж - (всього 20 – авт.)»².

В релігієзнавстві до релігійно-філософського синкретизму також зараховують містичні, окультистні, спіритуалістичні та інші концепції, які відрізняються від традиційних релігійних напрямків.

Для даних концепцій характерним є поєднання елементів різних релігій, поряд з ненауковими та науковими знаннями, наприклад: теософія, антропософія, Агні-йога.

На основі синкретичних релігійно-філософських вчень можуть виникати релігійні рухи, ось на ґрунті теософії Блаватської виникло більш ніж 100 езотеричних релігійних рухів³.

Та сама Вікіпедія визнає, що «Суперекumenізм» (релігійний плюралізм) -(ще дві назви для того ж самого феномену – автори) – релігійний рух, що має потяг до уніфікації не лише християнських конфесій (екumenізм, але й світових релігій в ім'я так званого діалогу релігій»⁴

Відповідно зі суперекumenістичною позицією, усі релігії позитивні і є шляхом людини до Бог(ів) чи до Вищої Істини. Бог(и) виражають себе у різноманітності: світові релігії позитивні у тому, що є носіями загальнолюдських цінностей. Релігій багато – Бог(и) єдині «немає релігії вище чи нижче, усі релігії рівні і сприяють духовному зростанню своїх послідовників. Таким чином, суперекumenізм – це релігійний плюралізм. Суперекumenізм закликає відкинути фанатизм, нетерпимість, обмеженість, релігійну пихатість, розподіл людей на християн, мусульман, буддистів, індуїстів, юдеїв і т. ін.»⁵ В якості прикладу наводиться: «Всесвітній конгрес релігій у Чикаго, що його організували та здійснили теософи в 1893 році, де від індуїзму виступав індійський релігійний діяч Вивекананда».⁶ До цієї події, що пов'язана з діяльністю та метою постановня Парламенту світових релігій, ми ще повернемося.

У книжці Л.М. Семашко «Тетрасоціологія: відповіді на виклики» В розділі «Тетрасоціологія: гіпотеза плюротейзму як толерантності і об'єднання релігій ХХ століття» написано, що сучасний світ об'єднується процесами глобалізації, залишаючись плюралістичним та зберігаючи самобутність в регіонах, й проте, що аналогічний процес охоплює релігії ХХІ століття»⁷ Автор вважає що: Тетрасоціологія висуває гіпотезу ПЛЮРОТЕЇЗМУ, як можливого шляху об'єднання релігій на ґрунті єдності, в першу чергу, чотирьох світових релігій за посередництвом і на ґрунті віри Бахаї.

¹ Мартинюк, Е. (2002). Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ століття. *Наука і релігія: Проблеми діалогу*. Одеса: АО „БАХВА”, 43-48.

² Религиозный синкретизм. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Религиозный_синкретизм>. (2016, червень, 03).

³ Религиозный синкретизм. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Религиозный_синкретизм>. (2016, червень, 03)..

⁴ Суперекumenізм. <ru.wikipedia.org/wiki/Суперекumenізм> (2016, червень, 03).

⁵ Суперекumenізм. <ru.wikipedia.org/wiki/Суперекumenізм> (2016, червень, 03).

⁶ Суперекumenізм. <ru.wikipedia.org/wiki/Суперекumenізм> (2016, червень, 03).

⁷ Семашко, Л.М. (2002). Тетрасоціологія: ответы на вызовы переход плюрализма от теории к технологии, от расизма к сопротивлению, от постмодернизма к постплюрализму. <http://www.peacefromharmony.org/?cat=ru_c&key=238/> (2016, червень, 03).

Вона (Тетрасоціологія – авт.) розглядає релігії як РІЗНІ, УНІКАЛЬНІ ЛИКИ ЄДИНОГО БОГА, що створюються у різних культурних пріоритетах єдиного соціального простіру-часу. ПЛЮРОТЕЇЗМ – об'єднання багатьох богів у межах «парадигми єдності» релігій, що була виявленою У. Шефером (1996) у вірі Бахаї¹. Сформульовані 8 принципів ПЮРОТЕЇЗМУ, в яких підкреслюється рівність усіх релігій, можливість їх об'єднання, підкреслюється, що усі деномінації, що обумовленні різною культурою та соціальністю мають невід'ємне право на збереження самобутності в будь-якому об'єднанні за принципом доповнювальності релігій П.Тіліха й відповідно зі екуменістичною теологією².

Наразі нагадаємо соціальні принципи Бахаї, які впливають з основи їх релігії: «...наступні 12 «принципів» часто називають суттю релігії Бахаї. Їх взято з копій промов, з якими виступав Абдул-Бага під час свого турне Європою та Північною Америкою в 1912 р. Список неавторитетний та існує в різних варіантах: 1) Єдність бога; 2) Єдність релігії; 3) Єдність людства; 4) Рівність статей; 5) Усунення всіх форм упередженості; 6) Світовий мир; 7) Гармонія релігії і науки; 8) Незалежний пошук істини; 9) Потреба в загальній обов'язковій освіті; 10) Потреба у міжнародній допоміжній мові; 11) Покора до уряду та невтручання в політику; 12) Усунення крайнощів багатства і бідності.

Перші три елементи цього списку звичайно називаються Трьома Єдностями й утворюють основоположні засади релігії Багаї...»³.

Згаданий вище «принцип доповненості» П.Тіліха витлумачується як «ідея про «доповненість» католицтва... (до якого П.Тіліх) додає і англіканство та православ'я і протестантизм: перше краще зберегло «субстанцію християнства – святість суцього, ніж протестантизм свій принцип належного. Поєднання цих принципів шлях до так званої екуменічної теології»⁴. Ще одна характеристика бажання віруючого до єдності.

Можна навести, ще багато прикладів намірів до поєднання у різних напрямках сучасності. Ось вельми коротко як пише про це прихильниця відомого руху: «Вчення Рози Світу своїм завданням об'єднання воедино усіх християнських церков. 2. Вчення Рози Світу ставить своїм завданням поєднання усіх світових духовних вчень в союз чи унію»⁵.

До вже названих понять, які відображують оцей потяг до об'єднання релігій, можна ще додати «інклюзівизм». Зростання інклюзівизму (від лат. *inclusivo* – включати) – це один з конвергентних процесів релігійного життя другої половини ХХ ст., який характеризує зміну ставлення до іновірців в багатьох релігійних традиціях. Характерний приклад цього - це можливість бути присутніми на молитовних зборах всім бажаним, незалежно від відношення до тієї чи іншої релігії взагалі. Окрім того, наявність визнання за представниками інших релігій однакових шансів на спасіння чи взагалі визнання всіх релігій за щось одне, як те свідчать, зокрема, Бахаї⁶.

Окрім останнього, що виникнув лише у 80-ті роки всі наведені терміни і всі поняття, що використовуються, для визначення явища, що ми назвали «вельтізацією» свідчать, про понятійну плутанину, що на наш погляд викликає перепони на шляху пояснення у релігієзнавстві такого важливого для релігійного та, як бачимо і не тільки - потягу до об'єднання.

По-перше, всі ці терміни мають свій усталений зміст, який визначає в чомусь схожі явища, але й досить самостійні за своїми особливостями.

По-друге, їх вживання нагадує спробу наповнити старі міха новим вином.

По-третє, описання змісту цих понять зводяться до одного і того ж явища. Усі різні, а йдеться

¹ Семашко, Л.М. (2002). Тетрасоціологія: ответы на вызовы переход плурализма от теории к технологии, от расизма к сопротивлению, от постмодернизма к постплурализму. <http://www.peacefromharmony.org/?cat=ru_c&key=238/> (2016, червень, 03).

² Семашко, Л.М. (2002). Тетрасоціологія: ответы на вызовы переход плурализма от теории к технологии, от расизма к сопротивлению, от постмодернизма к постплурализму. <http://www.peacefromharmony.org/?cat=ru_c&key=238/> (2016, червень, 03).

³ Бахаїзм. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Бахаїзм/>> (2016, червень, 03).

⁴ Див. наприклад, Константинова, Ф.В. *Философская энциклопедия: в 5 томах*. Москва: Советская энциклопедия.

<http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/slovari_ehnciklopedii/filosofskaja_ehnciklopedija_pod_red_f_v_konstantinova_tom_5/23-1-0-1293/> (2016, червень, 03).

⁵ Все религии едины. <http://rozamira.ucoz.ru/publ/edinstvo/edinstvo/vse_religii_ediny/5-1-0-6http://rozamira.ucoz.ru/publ/edinstvo/edinstvo/a/33-1-0-394/> (2016, червень, 03).

⁶ Мартинюк, Е. (2002). Конвергентні процеси у релігійному житті другої половини ХХ століття. *Наука і релігія: Проблеми діалогу*. Одеса: АО „БАХВА”, 43.

про те саме. Отже, на наш погляд, окремі явища потребують окремих термінів, як і в будь-якій іншій сфері наукового пізнання.

Мабуть найбільш значущим проектом, який мав навести лад на шляху до всесвітнього об'єднання усіх людей в одній вірі був(а може ще і є) це парламент релігій світу, що відбувся в 1993 році у Чикаго, на якому було прийнято «Декларацію світового Етносу». Сучасний православний апологет В. Алексеев саме з цією подією, пов'язує прихід на захід думки про «релігійний синкретизм, маючи, як ми вже показали вище, намір розповісти саме про потяг до об'єднання в одне релігійне різноманіття світу»¹.

Він вважає, що: «ступове визнання рівності усіх релігій це свого роду процес зростання духовної ентропії, об'єктивний та неминучий, і, далі показує, що таке ставлення до релігійного різноманіття взагалі не було чимось абсолютно новим, наводить цитату з праці філософа О. Лосева «Естетика Відродження», який доводив, що гуманісти робили багато спроб спробам здійснити релігійний синтез: «Розмірковуючи про релігії, вони хотіли охопити рішуче всі її історичні форми. Доводилося, що і католик, і буддист, і магометанин, і древній китаєць і навіть всі язичники йдуть до Бога, хоча з зовнішньої сторони і різними шляхами, але, по суті своїй, це один і той ж, загальний і єдиний, релігійний шлях, який дано людині від природи»².

Справедливо вказуючи на подальший розвиток історичних подій та їх осмислення в історії західної думки: ідеї толерації інших релігій на державному рівні, до погляду на релігію як приватну справу особистості, що також призводить до висновку еквівалентності релігій, і переконання у тому що всі релігії тотожні за своєю суттю; та на вплив сучасної епістемологічної непевності у істини, яка, за Карлом Поппером призводить до підпорядкування на тлі глобалізації, змішування культур та руху пацифістів багато активістів якого вважають, що для розбудови тривалого миру необхідна синтетична релігія. Окрім Парламенту світових релігій, до якого ми ще повернемося, наводиться як приклад цього синкретизму чи синтезу релігій (не будемо зараз пояснювати саме ці поняття, бо вже вказували на «термінологічну плутанину», що виникла у сучасному сприйнятті вельтизації). Конгрес 1965 року присвячений 20 річниці ООН, на якому міжконфесіональний хор у 2000 голосів співав гімни усіх віросповідань³. Визначаються чотири етапи еволюції релігійного глобалізму на шляху до уніфікації релігій (останнє можемо додати як ще одне поняття, що часто вживається для позначенні вельтизації): 1. Ортодоксальне неприйняття, 2. Терпімо співіснування («поблажлива терпимість»), 3. Містична єдність (терпимість що визнає множину релігійних шляхів), 4. Історична єдність, відповідно з якою всі релігії сходинки одкровення яке прогресує⁴. Автор ототожнює вельтизацію з релігійним глобалізмом та діалогом. А рух за «збагачення християнства», що почав поширюватись ще в 60-ті роки, головним чином, серед католиків, називає духовною содомією і, як крайній приклад цього гріха, наводить діяльність Т.Мертон, посилаючись на статтю В. Шохіна «Диалог релігій: идеология и практика»⁵ далі він знову переказує зміст вищевказаної статті але ж в апологетичному (антивельтизційному), що ще раз засвідчує, як одні і ті самі факти, події можна витлумачувати в абсолютно різному за сенсом звучанням, але ми, посилаючись на принципи наукової об'єктивності не висловлюємося в дусі будь - якої конфесії, деномінації, бо, по-перше, можна навести багато фактів, суджень різного ставлення до єднання релігій у них самих, по-друге, того потребує прагнення наукової об'єктивності, до якої закликають науковців з часів Макса Вебера. Бо у цій статті згадується створений у 1921 році Рудольфом Отто «Релігійний союз людства», і у – 1928 році Міжнародна Рада Християн та Індуїстів, які проіснували не довго. Більшого успіху досягла організація «Храм взаємодопомоги» що була створена Джудіт Холлістер за підтримкою Далай Лами, папи Іоанна ХХХІІІ, Т.Мертон, Джавахарлала Неру та А.Швейцера (хоча в завданнях цього форуму, зауважимо, не входило бажання зробити одну релігію для усіх, хто мав для цього

¹ Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>.

² Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>.

³ Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>.

⁴ Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>.

⁵ Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>.

прагнення). Однак, він став одним з засновників Глобального Форуму Духовних та Парламентських лідерів. Наводячи аргументи прихильників можливості створення єдиної релігії він зводить усі їх судження до моделі «колеса», прибічників якої дискримінують традиційні релігії, та надає аргументи для захисту свого бачення цього процесу: «Християнство більш ніж унікальна релігія, тому ми не в змозі кинути нашу віру в плавильний тигель, де готується сплав різноманітних релігій»¹.

На сам кінець, повернемося до Парламенту Релігій світу 1993 року у діяльності якого приймали участь представники майже усіх відомих у сучасному світі релігійних традицій від родоплеменних до новостворених, та, по-друге, дещо з затверджених ними документів. Один з авторів збірки, що висвітлює завдання та результати цього світового форуму, розглядає питання що до майбутнього у взаємовідносинах проміж релігіями, аргументує, що в сучасному світі, який плюралізується, незалежна цінність світових релігій має бути визнана. Жодна з релігій не повинна бути вище за інших, бо кожна робить внесок в скарбницю істини. Серед декількох суджень духовних та наукових авторитетів сучасності, що свідчать на користь наявному та майбутньому об'єднанню релігій, наводить думку Р.Е. Вітсона про те, що за допомогою діалогу має відбутися «зростання конвергенції» (підкреслено нами, - авторми) в поглиблені розуміння божественного- і це є один з аргументів для розглядання міжрелігійного руху як «пілігримажа надії»².

Вживання цього поняття «конвергенція (convergence) у такому значенні є ще одним аргументом на користь нашої зосередженості на конвергентних процесах, які мають більш точніше визначати основні тенденції в розвою сучасного релігійного життя.

Серед багатьох матеріалів, які містяться у книжці, що цитується, розкривається сучасний зміст та плани на майбутнє Парламенту релігій світу, звернемося ще лише до розділу «Уперед до глобальної етики» де розташовано вже згадувана нами «Декларація світового етосу», первинний текст якої, як відомо, був складений Х. Кюнгом. З цієї Декларації випливає бажання та настанови щодо об'єднання усього людства незалежно від ставлення до релігії взагалі³, бо етична переорієнтація на транскультурні етичні правила, що є структурними елементами загальнолюдської етики, можуть сприяти поширенню Духа єдності, орієнтованого на новий, більш партнерський, світовий порядок⁴. Основна вимога світового етосу: «до кожної людини треба ставитися по-людськи» Це означає, що кожна людина, незалежно від віку, статі, раси, кольору шкіри, фізичних і розумових здібностей, мови, релігій, політичних поглядів, національного й соціального походження, має невідчужувану й недоторкану гідність⁵. В наведеному судженні містяться найважливіші соціальні ознаки людини, за якими, зрозуміло криються (і історично це доведено) то саме розмаїття умов, що зараз послуговують перепонами до об'єднання людства. Це добре розуміють прихильники цього об'єднання в релігійному середовищі. Отже, якщо миру серед віруючих не буде, його не буде взагалі, але, якщо мір лише серед віруючих, то інші фактори можуть викликати соціальні конфлікти⁶.

Вже зовсім недавно з'явилася інформація, що на базі ООН може бути створена міжнародна організація релігійних лідерів, уповноважена протидіяти насильству. Цікаво, що экс-президент Ізраїлю Ш. Перес звернувся до Папи Римського Франциска очолити це об'єднання. А экс-премер Іспанії Хосе Луїс Сапатеро, що раніше закликав до утворення «альянсу релігій», наголошував на тому, що у релігійній ООН треба в повній мірі дотримуватися принципу рівності⁷.

Грунтуючись на наведених у статті матеріалах, маємо зробити висновок, що вельтизація є

¹ Алексеев, В. Колесо и крест. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html>>.

² *A Source – Book for Earth's Community of Religions* (1995). Conexus Press –Source Project, New-York: Global Education's Associates, 131-138.

³ *A Source – Book for Earth's Community of Religions* (1995). Conexus Press –Source Project, New-York: Global Education's Associates, 131-138.

⁴ *A Source – Book for Earth's Community of Religions* (1995). Conexus Press –Source Project, New-York: Global Education's Associates, 131-138.

⁵ *A Source – Book for Earth's Community of Religions* (1995). Conexus Press –Source Project, New-York: Global Education's Associates, 131-138.

⁶ Докладніше див.: Суліма, Є. (2013). Глобальна етика: сутність і призначення. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*, 8 (100), серпень, 55-64.

⁷ Гашков, И. Римському Папе предложили возглавить все религии. <http://www.ng.ru/ng_religii/2014-09-17/7_pope.html>.

конвергентним процесом сучасного релігійного життя, а саме тому, що ця поширена тенденція серед значної кількості релігійних традицій та новоутворень, є відповіддю сьогоденним «викликам» суспільства, що глобалізується, корегує з іншими конвергентними процесами, та, в свою чергу, викликає дивергентні тенденції у розві соціальної, взагалі, та релігійної зокрема, сфер відтворення буття соціуму та його антропологічної складової.

References

---

1. *A Source – Book for Earth's Community of Religions* (1995). Conexus Press –Source Project, New-York: Global Education's Associates.
2. Bakhaizm. <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Bakhaizm/>>(2016, cherven', 03).
3. Gashkov, I. Rimskomu Pape predlozhili vozglavit' vse religii. <http://www.ng.ru/ng_religii/2014-09-17/7_pope.html> (2016, cherven', 03).
4. Konstantinov, F. V. (red.). *Filosofskaya ehntsiklopediya v 5 tomakh*. Moskva: Sovetskaya ehntsiklopediya. <http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/slovari_ehnciklopedii/filosofskaja_ehnciklopedija_pod_red_f_v_konstantinova_tom_5/23-1-0-1293/> (2016, cherven', 03).
5. Martinyuk, E. (2002). Konvergentni protsesi u religijnomu zhitti drugoi polovini XX stolittya. *Nauka i religiya: Problemi dialogu*. Odesa: AO „BAKHVA”.
6. Martinyuk, E., Nikitchenko, O. (2012). Konvergentni ta divergentni protsesi v religijnomu zhitti svitu ta Ukraini. Martinyuk, E. I. (gol. red.), Ivakin, O. A., Kravchenko, V. A. ta in. *Konvergentni ta divergentni protsesi v religijnomu zhitti svitu ta Ukrauni, vip.10*. Odesa: FOP «Fridman O.S.».
7. Religioznyj sinkretizm. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Religioznyj_sinkretizm> (2016, cherven', 03).
8. Semashko, L. M. (2002). Tetrasotsiologiya: otvety na vyzovy perekhod plyuralizma ot teorii k tekhnologii, ot rasizma k soprotivleniyu, ot postmodernizma k postplyuralizmu. <http://www.peacefromharmony.org/?cat=ru_c&key=238/> (2016, cherven', 03).
9. Sulima, Ye. M. (2013). Global'na etika: sutnist' i pryznachennya. *Grani: naukovu-teoretichnij i gromads'ko-politichnij al'manakh*. Dnipropetrovs'k, 8 (100), *serpen'*, 55-64.
10. Superekumenizm. <<ru.wikipedia.org/wiki/Superehumenizm/>> (2016, cherven', 03).
11. Vse religii ediny. <rozamira.ucoz.ru/publ/edinstvo/edinstvo/vse_religii_ediny/5-1-0-6<http://rozamira.ucoz.ru/publ/edinstvo/edinstvo/a/33-1-0-394/>> (2016, cherven', 03).
12. Alekseev, V. Koleso i krest. <<http://apologet.in.ua/apologetika/ehkumenizm-i-sinkretizm/sinkretizm/raboty-o-sinkretizme/1746-koleso-i-krest.html/>>(2016, cherven', 03).

PARTICULAR ISSUES OF PHILOSOPHY

Олександр Романов

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Україна

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНОГО ПСИХОАНАЛІЗУ Г.С. САЛЛІВАНА

Oleksandr Romanov

Odesa I.I. Mechnikov National University, Ukraine

THE PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF INTERPERSONAL PSYCHOANALYSIS OF H.S. SULLIVAN

The article elucidates the logic of modernization of psychoanalysis in the interpersonal approach of H.S. Sullivan and the role of concept of experience in this modernization. Formed at the turn of the nineteenth and twenties century classical psychoanalysis of Sigmund Freud was influenced deeply by dominating ideas of naturalism and scientism. One of the consequences of these influences was the lack of the concept of experience (as distinct from the metapsychological concepts “libido”, “death instinct”, “id”, “ego”, “super-ego”, “cathexis”) in the conceptual apparatus of classical psychoanalysis. As distinct from Freud Sullivan orientated on the methodology of humanity and social science. The main intention of Sullivan was reorientation from mechanistic conceptual apparatus of classical psychoanalysis to more “human” language. In this approach the experiences were the main subject of investigation.

Key words: interpersonal psychoanalysis, Harry Stack Sullivan, concept of experience, experience, naturalism, scientism.

Вступ

Основним предметом інтерперсонального психоаналізу Гаррі Стека Саллівана (1892-1949) були людські переживання в контексті їх розвитку і комунікації. Тема людських переживань і емоційного розвитку нерідко залишалася проігнорованою в історії філософії, науки та релігії в силу суб'єктивності і «приземленості» переживань, відсутності в них загальнозначущого і стаціонарного характеру, що утрудняло визнання переживань в якості гідного предмета дослідницького інтересу. Трагічним наслідком традиційної зневаги до людських почуттів і переживань стають такі кризові культурні явища, як війни, тероризм, кримінальність, корупція, знищення місця існування, тріумф цінностей необмеженого споживання, епідемічне зростання психічних розладів та інші деструктивні маніфестації масової емоційної незрілості.

В зв'язку з цим потрібне створення ефективних культурних інститутів розвитку зрілої людської емоційності і комунікації, що неможливо без рефлексії принципів функціонування переживань і підстав їх розвитку. Потрібне цілеспрямоване звернення рефлексії на сферу людських переживань, почуттів, емоцій. Філософська рефлексія повинна допомагати людям в рішенні їх насущних проблем, а сьогодні це – проблематика переживань і емоційного розвитку.

Поворот рефлексії доцільно розпочати з розгляду тих існуючих філософських і культурних традицій, в яких вже робилося осмислення людських переживань і розроблялися методи їх розвитку та виховання. Серед таких традицій особливий інтерес для нас представляють напрацювання сучасних психотерапевтичних підходів. Сучасна психотерапія якраз і стала тим соціальним інститутом західної цивілізації, який був покликаний допомогти людині, що страждала, в її емоційному розвитку.

Психоаналіз і психотерапія далеко не відразу прийняли ті контури, які характерні для них сьогодні. Формуючись на рубежі XIX і XX сторіччя, класичний психоаналіз Зигмунда Фрейда отримав величезний інтелектуальний вплив з боку натуралістично-сциентичних уявлень. Одним з наслідків цих впливів стало те, що поняття переживання – на відміну від таких метапсихологічних конструктів як «лібідо», «катексис», «ід», «его», «супер-его» – не увійшло до концептуального апарату класичного психоаналізу. З висоти сьогоднішнього дня відмічена ситуація здається парадоксальною, оскільки в наш час людські переживання уявляються наочним предметом психотерапевтичного дослідження. Проте, концептуальне і методологічне ігнорування проблематики переживань, характерне для першого покоління творців психотерапії і їх інституціональних приймачів, має під собою цілий ряд філософсько-методологічних засад. Експлікація такого роду підстав – складне історико-філософське завдання, яке зазвичай представниками вузькоспеціального знання не ставиться, внаслідок того, що для його постановки потрібно володіння відповідними методами філософського аналізу. В той же час, без рефлексії фундаментальних підстав спеціального знання неможлива його повноцінна критика і ефективна модернізація.

Експлікація філософсько-методологічних засад того, чому переживання не стали початковим предметом дослідження психоаналітиків і психотерапевтів, – завдання досі не лише не вирішене, але і не поставлене. З ним близько перетинається інше «невирішене і непоставлене» завдання – завдання експлікації філософсько-методологічних підстав інтерперсонального психоаналізу Г.С. Саллівана та сучасної психотерапії, в цілому. Філософсько-методологічний аналіз теорій Саллівана в їх історико-філософському контексті допоможе багато що прояснити не лише в логіці модернізації психоаналізу, але і в специфіці сучасної культурної і філософської ситуації.

1. Критика філософсько-методологічних підстав класичного психоаналізу З. Фрейда

З. Фрейд як вчений формувався в епоху тріумфу природничих наук та популяризації віри в те, що стрімкий науковий прогрес також прямо веде до швидкого ошчасливлення людства¹. У просвітницькому дусі людство поклядалося обдуреним релігійними ілюзіями, а у дусі ніцшеанського викриття вимагало звільнення від тієї моралі, що репресує його витальність. Сциентизм у поєднанні з полум'яною риторикою просвітництва та викриття наклали незгладимий відбиток на спосіб усього фрейдівського теоретизування. Пізніше ці проблемні для строгого наукового дискурсу передумови були ще більше ускладнені наростаючим скептицизмом і песимізмом відносно людської природи, що послідували за пережитими Фрейдом потрясіннями Першої Світової війни, хворобливими розривами з кращими учнями, популяризацією «дикого» психоаналізу та успіхами нацистської ідеології. Сциентизоване месіанство та прямолінійний активізм, зіткнувшись з обставинами, що дискредитують подібні стратегії, були модифіковані за допомогою нових містичних обґрунтувань, які апелювали до існування в людині могутнього джерела руйнівності і опору (впровадження у фрейдівську метапсихологію з 1920 року поняття інстинкту смерті). Риторика пристрасного викриття надавала легкий параноїдний відтінок протистояння космічній підступності, від чого віра в науковий розум набувала дещо ірраціонального характеру. Нераціоналізовані в перспективі ученого-визволителя факти отримували тепер поетичну інтерпретацію з позиції пророка-мученика, що несе гірке знання істини, правда цінність гіркого знання істини обґрунтовувалася в тому ж містичному, а по суті тавтологічному, дусі, як цінність правди самої по собі або як узгодженість з місією ученого. Непомітно фрейдівський дискурс приходив до драматичного парадоксу: вимога емансипації вітальності від репресивних моральних настанов стикалася з твердженням, що сама вітальність приховує в собі могутні руйнівні сили.

У результаті, раціоналістичне гасло фрейдівського психоаналізу «усвідомити несвідоме» не отримувало послідовного раціоналістичного розвитку. Свідомість не була в міркуваннях Фрейда самодетермінуючою інстанцією, а несвідоме і цілий ряд психічних сутностей просто постулювались їм, у зв'язку з чим «усвідомлення несвідомого» зводилося до догматичних апеляцій до авторитету Фрейда в питаннях устрою психічного. Емпірична неспостерігаємість постульованих Фрейдом

¹ Див.: Freud, S. (1999). Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung. *Gesammelte Werke*. B. VIII. Frankfurt a. München: Fisher.

психічних сутностей компенсувалася дивовижними можливостями фрейдівського способу інтерпретації, придатного для тотального перекладу будь-яких психічних і культурних явищ мовою психоаналітичних термінів, також дуже ефективною для «поставлення діагнозу» опонентам.

Ставши популярним і харизматичним дискурсом, психоаналіз на соціальному рівні виявився вимушеним консервативно експлуатувати свій канон, ідеалізувати фігуру свого творця і дуже обережно вводити новації, що виникали явним чином – із сфери клінічної практики, неявним – в якості реакції на популяризацію конкурентно-здібніших ідеологій і методологій. Проте клінічні і методологічні новації вимагали громіздкого перекладу на мову канонічного психоаналізу. У випадку Г.С. Саллівана, легітимізація його новацій просто не відбулася, оскільки понятійний апарат і методологічні принципи американського психіатра занадто далеко виходили за рамки заповітного канону.

Тут ми стикаємося із парадоксом: філософсько-методологічна специфіка класичного психоаналізу З. Фрейда багато в чому визначила перетворення цього дискурсу на авторитарний проект. Парадокс авторитарності «емансипуючої науки», як свого часу психоаналіз був названий Юргеном Габермасом, тісно пов'язаний з ще одним парадоксом – факультативністю поняття переживання в концептуальному апараті класичного психоаналізу. На відміну від метапсихологічних конструктів – «лібідо», «катексис», «ід», «его», «супер-его» та інших – поняття «переживання» не увійшло до концептуального апарату класичного психоаналізу. У психоаналізі Фрейда переживання покладалася проявом ірраціональних потягів; в той же час діяльність потягів і психічного апарату покладалася законодавчою, такою, що має власні механізми, структури і енергетично-гідравлічну наочність.

Сцієнтизм – був, безумовно, якнайважливішою філософсько-методологічною підставою класичного психоаналізу, що обумовила багато труднощів та парадоксів в межах психоаналітичної теорії та практики. Два такі парадокси ми вже відмітили вище – це авторитарність психоаналізу (на трьох взаємозв'язаних рівнях – практики, дискурсу та соціального інституту) і відсутність поняття переживання в його концептуальному апараті. Сцієнтизм виражає прагнення вченого підпорядкувати вивчення унікальних психоментальних явищ принципам чужих для них природничих наук, що показали свою високу ефективність у сфері технічного прогресу.

Натуралізм – інша найважливіша філософська основа класичного психоаналізу. Для натуралізму (натуралістичного світогляду) характерне «наївне» переконання в існуванні лише природних сил. Найважливішим проблемним наслідком натуралізму є дискримінація духовної або розумної сфери з ігноруванням її автономності.

Іншими найважливішими філософсько-методологічними підставами класичного психоаналізу, що були тісно пов'язані зі сцієнтизмом і натуралізмом, слід вважати наївний емпіризм, редукціонізм, генетизм, фаміліалізм, детермінізм, механіцизм і антигуманітаризм психоаналітичної методології. Наївний емпіризм виключає з розгляду питання пізнавальної ангажованості дослідника і теоретичної обумовленості результатів дослідження. Редукціонізм зводить складні смислові і контекстуальні явища до складових частин, розриваючи і відкидаючи їх нередуковану зв'язаність.

Різновидом редукціонізму є генетизм, тобто тенденція пояснювати щось актуальне і оформлене, виходячи з його архаїчних попередників або джерел. Наприклад, взаємовідносини дорослої людини пояснюються виходячи з її раннього досвіду стосунків з батьками (проходження едіпова комплексу). Редукція будь-яких соціальних, культурних і психологічних проблем до моделі сімейних стосунків дістала назву фаміліалізму. Детермінізм і сцієнтизм виражають прагнення вченого підпорядкувати вивчення унікальних психоментальних явищ принципам чужих для них природних наук, що показали свою високу ефективність у сфері технічного прогресу. Неможливість поводження з людиною і його внутрішнім світом, як з деяким механічним пристроєм або технологічним апаратом є головним аргументом для оцінки такої методологічної установки як механістичної і антигуманітарної. Вказані передумови характерні для ряду напрямів сучасної наукової психології, що також формувалася у рамках сцієнтистської методології і натуралістичного світогляду XIX століття.

Для критики класичного психоаналізу значима також теза про методологічне нерозрізнення процедур розуміння і пояснення. Ця теза належить К. Ясперсу, який відмічав, що в психоаналізі осмислені психічні факти зводяться до енергетичних, механічних і біологічних процесів, а інстинкти

наділені рисами осмислених переживань¹. Саме теза про неприпустимість зміщення мови розуміння (психологічного опису) і експресивної термінології псевдопояснюючих метафор, що догматично зведені в ранг нормативних універсалій, слід вважати головним критичним аргументом Ясперса проти методології психоаналізу.

Така критика вказує на неадекватність психоаналітичного концептуального апарату психічним і психопатологічним феноменам. Ця неадекватність виражається в тому, що психоаналітичні теорії підмінюють розуміння психологічних явищ, що мають сенс, їх поясненням в термінах біологічних сил, енергій і механічних процесів на зразок природничих наук.

Що стосується внутрішньої реформації психоаналізу, то прагнення очистити клінічну теорію від метапсихологічних концептів є найважливішою тенденцією в цій сфері. До прибічників делегітимізації метапсихологічних концептів можна віднести не лише Г.С. Саллівана, але і таких авторитетних теоретиків сучасного психоаналізу, як Рой Шафер і Джордж Клейн².

2. Трансформація філософсько-методологічних підстав класичного психоаналізу в інтерперсональному підході Г.С. Саллівана

На відміну від Фрейда Салліван багато в чому орієнтувався на методологію гуманітарних і соціальних наук, що нестримно розвивалися в ХХ столітті. Прийшовши в клінічну практику на початку 1920-х років і випробувавши вплив Уільяма Алансона Уайта, що утілював кращі традиції «здорового еkleктизму» американської психіатрії³ (Evans 1996 : 32), Салліван незабаром досяг видатних терапевтичних успіхів в роботі з пацієнтами-шизофреніками, які раніше передбачалися «невиліковними». У основі цих результатів були: 1) відхід від «біологічного» трактування шизофренії як дегенеративного органічного розладу і 2) організаційна модернізація терапевтичного процесу. Спеціально відібраний медичний персонал виражав пацієнтам максимальну людяність і шанобливе ставлення, а травмуюча соціально-ролева диференціація на «хворих» і медичних працівників була зведена до мінімуму.

Вражаючі результати, що були отримані завдяки застосуванню чисто комунікативно-психологічних методів до лікування «априорі невиліковних» пацієнтів, підштовхнули Саллівана до поглибленого вивчення проблематики комунікації, психічного розвитку і методів терапевтичної взаємодії⁴. В цей же час Салліван зав'язує близькі професійні стосунки з Едвардом Сепиром і іншими представниками Чикагської школи, усвідомлюючи необхідність продуктивного діалогу психіатрії з соціальними і гуманітарними науками. У 1930-і роки Салліван досягає вражаючих результатів в роботі з ще однією категорією «складних» пацієнтів, що страждають нав'язливими станами, а також організує роботу фонду, журналу і інституту, націлених на підтримку подальших досліджень в пограничних областях психіатрії і соціальних наук. До цього часу відноситься і початок його співпраці з Еріхом Фроммом і Карен Хорні. У 1940-і роки Салліван застосовує свої знання для модернізації служби військового заклику США, бере участь в післявоєнних конференціях ВОЗ і ЮНЕСКО, що були присвячені зниженню міжнародної напруженості і профілактиці психічного хвороб, а також читає свої підсумкові курси лекцій

Незважаючи на новаторський і прогресивний характер своєї наукової творчості, Салліван не уникнув конфлікту інтересів з консервативною елітою інституціонального психоаналізу, що дуже ускладнило поширення інтерперсональних ідей. В силу відміченого конфлікту інтересів, що переріс в 1940-і роки в інституціональне протистояння, ортодоксальні психоаналітики були позбавлені від необхідності посилатися на Саллівана або сприймати його роботи серйозно. Ця ситуація привела до парадоксу: хоча подальша модернізація психоаналізу пішла по прокладеному Салліваном шляху,

¹ Див.: Jaspers, K. (1986). *Zur Kritik der Psychoanalyse. Der Arzt im technischen Zeitalter: Technik und Medizin, Arzt und Patient, Kritik der Psychotherapie*. Munchen: Piper.

² Див.: Schafer, R. (1976). *A New Language for Psychoanalysis*. New Haven, London: Yale Univ. Press.; Klein, G. (1976). *Psychoanalytic Theory: An Exploration of Essentials*. New York: International Universities Press.

³ Evans, F.B. (1996). *Harry Stack Sullivan. Interpersonal Theory and Psychotherapy*. London: Routledge, 32.

⁴ Див.: Sullivan, H.S. (1940). *Conceptions of Modern Psychiatry: the first William Alanson White Memorial Lectures*. Washington D.C.: William Alanson White Psychiatric Foundation; Sullivan, H.S. (1953). *Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: W.W. Norton & Company; Sullivan, H.S. (1954). *Psychiatric Interview*. New York: W.W. Norton & Company.

його новації увійшли до новітньої історії психоаналізу у зв'язку з іменами пізніших і лояльніших авторів¹.

Ці новації були пов'язані, передусім, з розробкою поняття переживання, проігнорованого поколіннями сцієнтистськи-орієнтованих мислителів, і з аналізом проблеми комунікації, що вислизала від уваги дослідників, що мислили у рамках персонцентричного підходу (що розглядає особу як замкнуту систему із стійкими характеристиками)². Клінічні успіхи Саллівана і його новаторське розуміння підстав психічного розвитку і психотерапевтичної допомоги виникали із звернення первинної уваги на:

1) визначальне значення досвіду інтерперсональної взаємодії (інтерперсональних переживань) для психічного розвитку і патогенезу;

2) необхідність психологічного (а не біологічного, фізичного або абстрактно-метафізичного) трактування людських мотивів, тривоги і переживань;

3) роль психотерапевта як активного спостерігача, що бере участь, і фахівця з комунікації замість класичної нейтральної позиції, орієнтованої на сцієнтистський ідеал наукової об'єктивності;

4) центральне значення мови, культури і соціальних умовностей в питаннях міжлюдського розуміння і взаємодії;

5) автономне терапевтичне значення досвіду «екзистенціальної» комунікації в ситуації «тут і зараз» в порівнянні з «інтелектуальними» реконструкціями патологічного минулого пацієнта.

Зміщення інтересу до цієї проблематики якраз і визначає сучасні версії психотерапії і психоаналізу по відношенню до їх класичних попередників. Інтерес до переживань, комунікації і ситуації інтерперсональної взаємодії, підкріплені сучасними уявленнями з лінгвістики і культурної антропології, а також переорієнтація психіатрії на принципи гуманітарних і соціальних наук, стали підставами інтерперсональної теорії Саллівана.

Крім того, однією з основних інтенцій Саллівана було прагнення піти від механістичного і фізикалістського концептуального апарату класичного психоаналізу на користь більш «антропологічної» лексики, що відповідає загальній спрямованості у філософії і гуманітаристиці ХХ століття на вдосконалення мови опису людського досвіду. У цьому ключі діяли і Гайдеггер, що намагався у своїй фундаментальній онтології піти від мови категорій до мови екзистенціалів, і Еліаде, який в релігієзнавстві здійснив методологічну переорієнтацію від спекуляцій у дусі Просвітництва до порозуміння суті релігійного досвіду.

Салліван прагнув піти від біологічного обґрунтування психічного життя та патології окремої істоти до розгляду людського існування в контексті його зв'язаності з існуванням інших людей. Ця радикальна методологічна переорієнтація зумовила зміни в теоретичних принципах Саллівана в порівнянні з класичним психоаналізом (і, ширше, класичною психіатрією, психологією і наукою). Центральною в підході Саллівана стала проблематика переживань, комунікації, взаємодії і якості інтерперсональної зв'язаності, на відміну від фокусу класичного психоаналізу на універсальному «глибинному» тлумаченні, реконструкції минулого, усвідомленні витісненого матеріалу і розрішенні невроту перенесення.

У цьому ракурсі переживання і сенси стають первинною реальністю, а не чимось похідним від інстинктивних потягів. Предметом дослідження виявляються способи організації переживань, якість інтерперсональної зв'язаності та інтерперсональні навички, а психотерапевтична процедура переорієнтовується на залучення клієнта до терапевтичної комунікації, сприяючої його емоційному, когнітивному та інтерперсональному розвитку. У підході Саллівана важливим аспектом терапевтичної взаємодії і психічного розвитку стає забезпечення атмосфери інтерперсональної безпеки, тобто зниження тривоги до її переносимих форм. Психологічне трактування тривоги та її ролі в порушеннях комунікації і розвитку, безумовно, було одним з чинників (разом з особливою увагою до таких людських потреб, як турбота, самоповага і зв'язаність з іншими людьми), що сприяли переорієнтації психіатрії і психоаналізу в русло сучасних гуманітарних уявлень про людину.

¹ Див.: Kernberg, O.F. (2001). Recent Developments in the Technical Approaches of English-Language Psychoanalytic Schools. *The Psychoanalytic Quarterly*, vol. LXX, Issue 3.

² Див.: Conci, M. (2012). *Sullivan Revisited – Life and Work*. 2-nd ed. Trento: Tangram Edizione Scientifiche.; Hirsch, I. (2015). *The Interpersonal Tradition: The Origins of Psychoanalytic Subjectivity*. London, New York: Routledge.; Mitchell, S., Black, M. (1995). *Freud and Beyond: A History of Modern Psychoanalytic Thought*. New York: Basic Books.

Висновок

Підводячи підсумок, можна сказати, що якщо класичний психоаналіз формувався під визначальним впливом натуралізму та сцієнтизму XIX століття, а надалі догматична апеляція до авторитету Фрейда надовго законсервувала ці метафізичні передумови, то в інтерперсональному психоаналізі сталася модернізація, що відповідає XX століттю, у дусі методології гуманітарних наук. Центральним мотивом інтерперсональної модернізації психоаналізу Саллівана стало переосмислення і поглиблена увага до проблематики переживань та комунікації. Цей мотив корелює із загальнофілософським вектором XX століття, спрямованим на подолання натуралізму, сцієнтизму та емансипацію гуманітарного знання від чужого їй позитивістського канону.

В зв'язку з цим перспективою подальших досліджень бачиться продовження аналізу методологічних і концептуальних новацій Саллівана, з одного боку, а також експлікацію нормативних підстав, які були б здатні забезпечити ефективніший опис і вивчення людських переживань.

References

---

1. Conci, M. (2012). *Sullivan Revisited – Life and Work*. 2-nd ed. Trento: Tangram Edizione Scientifiche.
2. Evans, F. B. (1996). *Harry Stack Sullivan. Interpersonal Theory and Psychotherapy*. London: Routledge.
3. Freud, S. (1999). Ratschläge für den Arzt bei der psychoanalytischen Behandlung. *Gesammelte Werke. B. VIII. Frankfurt a. Munchen: Fisher*.
4. Hirsch, I. (2015). *The Interpersonal Tradition: The Origins of Psychoanalytic Subjectivity*. London, New York: Routledge.
5. Jaspers, K. (1986). Zur Kritik der Psychoanalyse. *Der Arzt im technischen Zeitalter: Technik und Medizin, Arzt und Patient, Kritik der Psychotherapie*. Munchen: Piper.
6. Kernberg, O. F. (2001). Recent Developments in the Technical Approaches of English-Language Psychoanalytic Schools. *The Psychoanalytic Quarterly, volume LXX, Issue 3*.
7. Klein, G. (1976). *Psychoanalytic Theory: An Exploration of Essentials*. New York: International Universities Press.
8. Mitchell, S., Black, M. (1995). *Freud and Beyond: A History of Modern Psychoanalytic Thought*. New York: Basic Books.
9. Schafer, R. (1976). *A New Language for Psychoanalysis*. New Haven, London: Yale Univ. Press.
10. Sullivan, H. S. (1940). *Conceptions of Modern Psychiatry: the first William Alanson White Memorial Lectures*. Washington D.C.: William Alanson White Psychiatric Foundation.
11. Sullivan, H. S. (1953). *Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: W.W. Norton & Company.
12. Sullivan, H. S. (1954). *Psychiatric Interview*. New York: W.W. Norton & Company.

Запрошуємо до участі в журналі «ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС»

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі даних International Scientific Indexing.

Журнал виходить 4 рази на рік.

Статті для публікації в **першому** номері журналу приймаються до 1 квітня і виходять друком до 30 квітня.

Статті для публікації в **другому** номері журналу приймаються до 1 червня і виходять друком до 30 червня.

Статті для публікації в **третьому** номері журналу приймаються до 1 жовтня і виходять друком до 31 жовтня.

Статті для публікації в **четвертому** номері журналу приймаються до 1 грудня і виходять друком до 31 грудня.

Терміни закінчення прийняття статей до відповідних номерів журналу — орієнтовні. У зв'язку із великою кількістю статей у редакційному портфелі редколегія може довільно змінювати ці терміни.

Вимоги до рукописів:

Обсяг статей: 10 – 30 сторінок (для розрахунку сторінок використовується шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал – полуторний).

Статті приймаються українською, чеською, польською, англійською, німецькою, французькою мовами.

В статті, яка подається для публікації в журналі, **обов'язково мають бути враховані наступні вимоги**: – прізвище та ім'я автора, назва статті, анотація (обсягом 700-900 знаків) та ключові слова подаються двома мовами: мовою статті та англійською мовою;

– повні відомості про автора: звання, ступені, посада, місце роботи також подаються мовою статті та англійською мовою;

– посилання на джерела та літературу робляться посторінково та подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються;

– звичайний список літератури наприкінці статті *не подається, але водночас*

– наприкінці статті додатково розміщується список цитованої та використаної у статті літератури в «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Крім того, в цьому списку наприкінці кожного бібліографічного опису подається переклад назви роботи (статті чи книги) англійською мовою.

Посторінкові посилання (нумерація починається на кожній сторінці) робляться за допомогою т.зв. «автоматичних посилань». У русифікованому текстовому процесорі MS WORD це робиться через пункти меню «Вставка»/«Ссылка»/«Сноска».

Бібліографічні описи джерел і літератури у посиланнях та у транслітерованому списку літератури мають бути оформлені згідно з угодами APA (American Psychological Association). Нижче наведено зразки оформлення бібліографічних джерел.

Ілюстрації до статей (графіка і малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен малюнок в окремому файлі).

При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що в журналі не використовується кольоровий друк.

Рукописи, які не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє і не розглядає з метою публікації.

Адреси для листування:
E-mail: publications@ephd.cz
Офіційний сайт: <http://ephd.cz>

Зразки оформлення бібліографічного опису джерел і літератури згідно з угодами APA (American Psychological Association) порівняно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006:

Загальні правила: посторінкові посилання на джерела та літературу подаються мовою оригіналів, тобто не перекладаються та не транслітеруються.

Місяць перегляду web-сторінки подається мовою статті.

Цитати також подаються мовою статті.

Приклад оформлення посилання згідно вимог APA, які прийняті в журналах	Приклад оформлення посилання згідно вимог ДСТУ (для порівняння)
При посиланні на книгу цілком:	
Гізель, Інокентій, Довга, Л. (ред.-упоряд.) (2011). Вибрані твори у 3-х томах. Т. 2. Київ, Львів.	Інокентій Гізель. Вибрані твори у 3-х томах / ред.-упоряд. Л. Довга. – К. : Львів, «Свічадо», 2011. – Т. 2. – 461 с.
Попович, М. (2011). <i>Бути людиною</i> . Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».	Попович М. Бути людиною / М. Попович. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 223 с.
Горобець, К.В. (2012). <i>Аксіосфера права та її компоненти</i> : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.	Горобець К. В. Аксіосфера права та її компоненти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012
При посиланні на том	
Миронов, Б.Н. (2003). Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.). Т. 1. 3-е изд., испр., доп. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин».	Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) : в 2 т. / Б. Н. Мирнов. - 3-е изд., испр., доп. - СПб. : «Дмитрий Буланин». - 2003. - Т. 1. – 548 с.
Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). (Т. 1. 1866-1889). Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.	Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.
При посиланні на окремі сторінки книжкових та періодичних видань	
Nefedov, S. (2003). A model of demographic cycles in a traditional society: the case of Ancient China. <i>Social Evolution & History</i> , vol. 3, 1, 69–80.	Nefedov S. A model of demographic cycles in a traditional society: the case of Ancient China / S. Nefedov // <i>Social Evolution & History</i> . – 2003. – Vol. 3. – № 1. – P. 69–80.
Миронов, Б.Н. (2003). Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.). Т. 1. 3-е изд., испр., доп. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 237.	Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII — начало XX в.) : в 2 т. / Б. Н. Мирнов. - 3-е изд., испр., доп. - СПб. : «Дмитрий Буланин». - 2003. - Т. 1. – С. 237.
Святець, Ю.А. (2003). Аграрна типологія округів України за даними весняного вибіркового перепису 1926 р. <i>Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія</i> , вип. 11. Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 191–212.	Святець Ю. А. Аграрна типологія округів України за даними весняного вибіркового перепису 1926 р. / Ю. А. Святець // <i>Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія</i> / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. – Вип. 11. – С. 191–212.
Злами в історії як точки біфуркації (2008). <i>Ейдос</i> , вип. 3, ч. 1. Київ: Ін-т історії України НАН України, 297–318.	Злами в історії як точки біфуркації // <i>Ейдос</i> . – К.и: Ін-т історії України НАН України, 2008. – Вип. 3, ч. 1. – С. 297–318.
Молчанов, Ю.Б. (1990). <i>Проблема времени в современной науке</i> . Москва, 27.	Молчанов Ю. Б. Проблема времени в современной науке / Ю. Б. Молчанов. - М., 1990. – С. 27.
Rubia, K., Schuri, U. D. Y. V., Poeppel Cramon, E. (1997). Time estimation as a neuronal network property: a lesion study. <i>Neuro Report</i> , 8(5) (Mar 24), 1273-1276.	Rubia K. Time estimation as a neuronal network property: a lesion study / K. Rubia, U. Schuri, D. Y. V. Cramon, E. Poeppel // <i>Neuro Report</i> . 1997. – №8(5) (Mar 24). – P. 1273-1276.
Dreyfus, H. (2006). <i>A Companion to Phenomenology and Existentialism</i> . Blackwell.	Dreyfus H. A Companion to Phenomenology and Existentialism / H. Dreyfus. - Blackwell, 2006.
Kaufmann, W. (1956). <i>Existentialism: From Dostoevsky to Sartre</i> . New York, 12.	Kaufmann W. Existentialism: From Dostoevsky to Sartre / Walter Kaufmann. - New York, 1956. - P.12.
При посиланні на Закони Російської імперії (мають особливості реквізитів у порівнянні із сучасними законами): без посилання на статтю:	
Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1961). <i>Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657</i> .	Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1961 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.

При посиланні на Закони Російської імперії (мають особливості реквізитів у порівнянні із сучасними законами): із посиланням на статтю закону:	
Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1961). <i>Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.</i>	Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660. – Ст.27, II, п. 3.
При посиланні на Збірки матеріалів офіційного діловодства:	
Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873). Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.	Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.
При посиланні на web-ресурси посилання включає ім'я автора сторінки, назву сторінки, назву сайту (<i>набирається курсивом</i>), адресу сайту (URL), виділену знаками <>, та, за можливості, дату останнього перегляду сайту (в круглих дужках) автором посилання:	
Russell, B. The Principles of Mathematics (1903). < http://fair-use.org/bertrand-russell/the-principles-of-mathematics/ > (2015, January, 5).	Russell B. The Principles of Mathematics (1903) / Bertrand Russell // http://fair-use.org/bertrand-russell/the-principles-of-mathematics/
Wainwright, W. Concepts of God. <i>The Stanford Encyclopedia of Philosophy</i> . < http://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/concepts-god/ > (2015, January, 5).	Wainwright W. Concepts of God / William Wainwright // The Stanford Encyclopedia of Philosophy / ed. Edward N. Zalta // http://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/concepts-god/

Zveme vás k účasti v časopise!

EVROPSKÝ FILOZOFICKÝ A HISTORICKÝ DISKURZ

Časopis vychází čtyřikrát ročně.

Články pro zveřejnění v prvním dílu časopisu jsou přijímány do dne 01. dubna a musí být publikovány do dne 30. dubna.

Články pro zveřejnění v druhém dílu časopisu jsou přijímány do dne 01. června a musí být publikovány do dne 30. června.

Články pro zveřejnění v třetím dílu časopisu jsou přijímány do dne 01. října a musí být publikovány do dne 31. října.

Články pro zveřejnění ve čtvrtém dílu časopisu jsou přijímány do dne 01. prosince a musí být publikovány do dne 31. prosince.

Doba konečného přinesení článků pro každé číslo časopisu je přibližná. Vzhledem k tomu že je až moc velký počet položek v portfoliu redakce, redakční rada může libovolně změnit tuto dobu.

Požadávky k rukopisům:

Objem - 10–30 stránek. Jazyk článků – česky, ukrajinský, angličtina, francouzština, němčina.

U článků podávaných v libovolném jazyce, nezbytně v angličtině musí být uvedeno :

Anotace objemem 700-900 znaků, název článku a úplná informace o autorovi: jméno a příjmení, titul, akademický titul, pracovní funkce, postavení, zaměstnání.

Poznámky pod čarou – na každé stránce.

Odkazy na zdroje na konci článku – volitelný.

Bibliografické popisy zdrojů a odkazy by měly být poskytovány na základě norem APA (American Psychological Association).

Ilustrace k článkům (grafické a výkresy) musí být uvedeny ve formátu TIFF nebo JPEG (každá postava v samostatném souboru/dokumentu).

Všimněte si, prosíme, při zpracování ilustrací že v časopisu není použit barevný tisk.

Rukopisy které nesplňují tyto technické požadavky redakční kolégie neregistruje a nebude probírat s účelem tisku a zveřejnění.

Adresa pro korespondenci:

E-mail: publications@ephd.cz

Web: <http://ephd.cz>

Adresa:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Vzorec bibliografického popisu zdrojů a literatury v rámci dohod APA (American Psychological Association) ve srovnání s **ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 (Státní Rada ze standartizace a metrologie Ukrajiny)**:

Všeobecné pravidlo: odkazy na originální zdroje a literaturu jsou předloženy v původním jazyce, t.j. není přeložený a ne přepsaný.

Měsíc přečtení web-stránky je uveden v jazyce sepsání článku.

Citáty z jazykových verzí zahraničních, pokud jsou k dispozici, obsahuje také jazykově původní článek.

Приклад оформлення посилання згідно вимог APA, які прийняті в журналі	Приклад оформлення посилання згідно вимог ДСТУ (для порівняння)
For reference to a book as a whole:	
Гізель, Інокентій, Довга, Л. (ред.-упоряд.) (2011). <i>Вибрані твори у 3-х томах. Т. 2.</i> Київ, Львів.	Інокентій Гізель. <i>Вибрані твори у 3-х томах / ред.-упоряд. Л. Довга.</i> – К. : Львів, «Свічадо», 2011. – Т. 2. – 461 с.
Попович, М. (2011). <i>Бути людиною.</i> Київ: Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія».	Попович М. <i>Бути людиною / М. Попович.</i> – К. : Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2011. – 223 с.
Горобець, К.В. (2012). <i>Аксіосфера права та її компоненти:</i> автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.	Горобець К. В. <i>Аксіосфера права та її компоненти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець.</i> – Одеса, 2012
For reference to a volume:	
Миронов, Б.Н. (2003). <i>Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.). Т. 1.</i> 3-е изд., испр., доп. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин».	Миронов Б. Н. <i>Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) : в 2 т. / Б. Н. Мирнов. - 3-е изд., испр., доп. - СПб. : «Дмитрий Буланин». - 2003. - Т. 1. - 548 с.</i>
Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). <i>(Т. 1. 1866-1889).</i> Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.	Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.
For reference to single pages of books or journals:	
Nefedov, S. (2003). A model of demographic cycles in a traditional society: the case of Ancient China. <i>Social Evolution & History, vol. 3, 1,</i> 69–80.	Nefedov S. <i>A model of demographic cycles in a traditional society: the case of Ancient China / S. Nefedov // Social Evolution & History.</i> – 2003. – Vol. 3. – № 1. – P. 69–80.
Миронов, Б.Н. (2003). <i>Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.). Т. 1.</i> 3-е изд., испр., доп. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 237.	Миронов Б. Н. <i>Социальная история России периода империи (XVIII — начало XX в.) : в 2 т. / Б. Н. Мирнов. - 3-е изд., испр., доп. - СПб. : «Дмитрий Буланин». - 2003. - Т. 1. - С. 237.</i>
Святець, Ю.А. (2003). Аграрна типологія округів України за даними весняного вибіркового перепису 1926 р. <i>Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія, вип. 11.</i> Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 191–212.	Святець Ю. А. <i>Аграрна типологія округів України за даними весняного вибіркового перепису 1926 р. / Ю. А. Святець // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. – Вип. 11. – С. 191–212.</i>
Зламы в історії як точки біфуркації (2008). <i>Ейдос, вип. 3, ч. 1.</i> Київ: Ін-т історії України НАН України, 297–318.	Зламы в історії як точки біфуркації // <i>Ейдос.</i> – К.и: Ін-т історії України НАН України, 2008. – Вип. 3, ч. 1. – С. 297–318.
Молчанов, Ю.Б. (1990). <i>Проблема времени в современной науке.</i> Москва, 27.	Молчанов Ю. Б. <i>Проблема времени в современной науке / Ю. Б. Молчанов.</i> - М., 1990. – С. 27.
Rubia, K., Schuri, U. D. Y. V., Poeppel Cramon, E. (1997). Time estimation as a neuronal network property: a lesion study. <i>Neuro Report, 8(5) (Mar 24),</i> 1273-1276.	Rubia K. <i>Time estimation as a neuronal network property: a lesion study / K. Rubia, U. Schuri, D. Y. V. Cramon, E. Poeppel // Neuro Report.</i> 1997. – №8(5) (Mar 24). – P. 1273-1276.
Dreyfus, H. (2006). <i>A Companion to Phenomenology and Existentialism.</i> Blackwell.	Dreyfus H. <i>A Companion to Phenomenology and Existentialism / H. Dreyfus.</i> - Blackwell, 2006.
Kaufmann, W. (1956). <i>Existentialism: From Dostoevesky to Sartre.</i> New York, 12.	Kaufmann W. <i>Existentialism: From Dostoevesky to Sartre / Walter Kaufmann.</i> - New York, 1956. - P.12.
For reference to Laws of the Russian empire (have features of essential elements in comparing to the modern laws) without reference to the article:	
Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1961). <i>Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.</i>	Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1961 г. // <i>ПСЗ II.</i> – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.

For reference to Laws of the Russian empire with the reference to an article of the Law:	
Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1961). <i>Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.</i>	Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660. – Ст.27, II, п. 3.
For reference to collections of materials of official office work	
<i>Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873).</i> Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.	Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.
For referring to materials of websites, a reference includes name of the author, the title of webpage, <i>the title of website (in italics)</i> , the address of website (URL) given in symbols < >, and possibly the date of last visit to website in parentheses:	
Russell, B. The Principles of Mathematics (1903). < http://fair-use.org/bertrand-russell/the-principles-of-mathematics/ > (2015, January, 5).	Russell B. The Principles of Mathematics (1903) / Bertrand Russell // http://fair-use.org/bertrand-russell/the-principles-of-mathematics/
Wainwright, W. Concepts of God. <i>The Stanford Encyclopedia of Philosophy</i> . < http://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/concepts-god/ > (2015, January, 5).	Wainwright W. Concepts of God / William Wainwright // The Stanford Encyclopedia of Philosophy / ed. Edward N. Zalta // http://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/concepts-god/

Become a Contributor for the Journal

EUROPEAN PHILOSOPHICAL AND HISTORICAL DISCOURSE

The Journal is issued 4 times per year.

Articles for publication in the first issue of the Journal are accepted until April, 1 and will be published until April, 30.

Articles for publication in the second issue of the Journal are accepted until June, 1 and will be published until June, 30.

Articles for publication in the third issue of the Journal are accepted until October, 1 and will be published until October, 31.

Articles for publication in the fourth issue of the Journal are accepted until December, 1 and will be published until December, 31.

Requirements to manuscripts

Page Limit is 10 – 30 pages (TNR, 14, interval – 1,5)

The language of articles is Czech, Ukrainian, English, Polish, French and German.

For an article in any language, which is submitted to the Journal the following is required:

- full first, middle and last name of an author, a title of an article, an abstract (700-900 characters) and keywords in English and in a language of an article;
- complete information about an author; academic title, academic degree, position, and place of employment in English and in a language of an article;
- footnotes are allowed, no endnotes. Footnotes should be given page by page in original language, that is not to be translated or transliterated;
- usual list of bibliography is not required in the end of an article;
- however, the list of cited and used in an article literature is additionally required in the end and should be given in Latinised form. All Cyrillic letters should be transliterated to Latin script.

Page by page footnotes (with numeration on every page) should be performed by means of so called “automatic references” in MS WORD.

Bibliography description of literature should be arranged in accordance with the agreements of the American Psychological Association (APA). The examples are given below.

Illustrations to articles (graphics and images) should be submitted in the TIFF or JPEG format (each image in a separate file). While preparing illustrations authors should take into account that colour printing is not available in the Journal.

The editorial board do not register and do not review for publication manuscripts that do not comply with the aforementioned requirements.

Address for service:

E-mail: publications@ephd.cz

Web: <http://ephd.cz>

Mailing Address:

BEROSTAV DRUŽSTVO, Vlastislavova 562/15, 140 00, Praha 4 - Nusle

Samples of bibliography formatting in accordance with the APA (American Psychological Association) Agreements in comparison to State Standard of Russia and Ukraine 7.1:2006:

General rules: page by page footnotes are given in original language, that is not translated or transliterated

The month of web-page browsing should be given in a language of an article.

Citations should be given in a language of an article.

Приклад оформлення посилання згідно вимог APA, які прийняті в журналі	Приклад оформлення посилання згідно вимог ДСТУ (для порівняння)
For reference to a book as a whole:	
Гізель, Інокентій, Довга, Л. (ред.-упоряд.) (2011). <i>Вибрані твори у 3-х томах. Т. 2.</i> Київ, Львів.	Інокентій Гізель. <i>Вибрані твори у 3-х томах / ред.-упоряд. Л. Довга.</i> – К. : Львів, «Свічадо», 2011. – Т. 2. – 461 с.
Попович, М. (2011). <i>Бути людиною.</i> Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».	Попович М. <i>Бути людиною / М. Попович.</i> – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 223 с.
Горобець, К.В. (2012). <i>Аксіосфера права та її компоненти:</i> автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 «Філософія права». Одеса.	Горобець К. В. <i>Аксіосфера права та її компоненти :</i> автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 «Філософія права» / К. В. Горобець. – Одеса, 2012
For reference to a volume:	
Миронов, Б.Н. (2003). <i>Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.). Т. 1.</i> 3-е изд., испр., доп. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин».	Миронов Б. Н. <i>Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.) : в 2 т. / Б. Н. Мирнов. - 3-е изд., испр., доп. - СПб. : «Дмитрий Буланин». - 2003. - Т. 1. - 548 с.</i>
Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. (1914). <i>(Т. 1. 1866-1889).</i> Екатеринослав: Типография губернского земства, 334.	Систематический свод постановлений Екатеринославского губернского земского собрания. 1866-1913 гг. – Екатеринослав : Типография губернского земства, 1914. – Т. 1. 1866-1889. – С. 334.
For reference to single pages of books or journals:	
Nefedov, S. (2003). A model of demographic cycles in a traditional society: the case of Ancient China. <i>Social Evolution & History, vol. 3, 1,</i> 69–80.	Nefedov S. <i>A model of demographic cycles in a traditional society: the case of Ancient China / S. Nefedov // Social Evolution & History. – 2003. – Vol. 3. – № 1. – P. 69–80.</i>
Миронов, Б.Н. (2003). <i>Социальная история России периода империи (XVIII - начало XX в.). Т. 1.</i> 3-е изд., испр., доп. Санкт-Петербург: «Дмитрий Буланин», 237.	Миронов Б. Н. <i>Социальная история России периода империи (XVIII — начало XX в.) : в 2 т. / Б. Н. Мирнов. - 3-е изд., испр., доп. - СПб. : «Дмитрий Буланин». - 2003. - Т. 1. - С. 237.</i>
Святець, Ю.А. (2003). Аграрна типологія округів України за даними весняного вибіркового перепису 1926 р. <i>Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія, вип. 11.</i> Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 191–212.	Святець Ю. А. <i>Аграрна типологія округів України за даними весняного вибіркового перепису 1926 р. / Ю. А. Святець // Вісник Дніпропетровського університету. Історія та археологія / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. – Вип. 11. – С. 191–212.</i>
Зламы в історії як точки біфуркації (2008). <i>Ейдос, вип. 3, ч. 1.</i> Київ: Ін-т історії України НАН України, 297–318.	Зламы в історії як точки біфуркації // <i>Ейдос.</i> – К.и: Ін-т історії України НАН України, 2008. – Вип. 3, ч. 1. – С. 297–318.
Молчанов, Ю.Б. (1990). <i>Проблема времени в современной науке.</i> Москва, 27.	Молчанов Ю. Б. <i>Проблема времени в современной науке / Ю. Б. Молчанов. - М., 1990. – С. 27.</i>
Rubia, K., Schuri, U. D. Y. V., Poeppel Cramon, E. (1997). Time estimation as a neuronal network property: a lesion study. <i>Neuro Report, 8(5) (Mar 24),</i> 1273-1276.	Rubia K. <i>Time estimation as a neuronal network property: a lesion study / K. Rubia, U. Schuri, D. Y. V. Cramon, E. Poeppel // Neuro Report. 1997. – №8(5) (Mar 24). – P. 1273-1276.</i>
Dreyfus, H. (2006). <i>A Companion to Phenomenology and Existentialism.</i> Blackwell.	Dreyfus H. <i>A Companion to Phenomenology and Existentialism / H. Dreyfus. - Blackwell, 2006.</i>
Kaufmann, W. (1956). <i>Existentialism: From Dostoevsky to Sartre.</i> New York, 12.	Kaufmann W. <i>Existentialism: From Dostoevsky to Sartre / Walter Kaufmann. - New York, 1956. - P.12.</i>
For reference to Laws of the Russian empire (have features of essential elements in comparing to the modern laws) without reference to the article:	
Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости (1961). <i>Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36657.</i>	Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости. 19 февраля 1961 г. // ПСЗ II. – Т. 36. – Отд. 1. – № 36657.

For reference to Laws of the Russian empire with the reference to an article of the Law:	
Высочайше утвержденное Общее Положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, ст. 27, II, п. 3. (1961). <i>Полное собрание законов Российской империи II, Т. 36, Отд. 1, № 36660.</i>	Высочайше утвержденное Положение о губернских и уездных по крестьянским делам учреждениях. 19 февраля 1861 г. // ПСЗ II. – №36660. – Ст.27, II, п. 3.
For reference to collections of materials of official office work	
<i>Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года (1873).</i> Екатеринослав: В типографии губернского правления, 153-156.	Постановления VII очередного Екатеринославского губернского земского собрания с 28 октября по 12 ноября 1872 года. – Екатеринослав : В типографии губернского правления, 1873, – С. 153–156.
For referring to materials of websites, a reference includes name of the author, the title of webpage, <i>the title of website (in italics)</i> , the address of website (URL) given in symbols <>, and possibly the date of last visit to website in parentheses:	
Russell, B. The Principles of Mathematics (1903). < http://fair-use.org/bertrand-russell/the-principles-of-mathematics/ > (2015, January, 5).	Russell B. The Principles of Mathematics (1903) / Bertrand Russell // http://fair-use.org/bertrand-russell/the-principles-of-mathematics/
Wainwright, W. Concepts of God. <i>The Stanford Encyclopedia of Philosophy</i> . < http://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/concepts-god/ > (2015, January, 5).	Wainwright W. Concepts of God / William Wainwright // The Stanford Encyclopedia of Philosophy / ed. Edward N. Zalta // http://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/concepts-god/